

Ota-d'Artanyan janoblarning uch armug'oni

1625-yil aprelining birinchi dushanba kuni bir zamonlar «Atirgul haqida roman»¹ning muallifi tavalud topgan Meng shaharchasining aholisi, go'yo gugenotlar² uni ikkinchi Laroshelga³ aylantirishga shaylanganday besaranjom ko'rinardi. Asosiy ko'cha tomon chopib borayotgan ayollarni ko'rgan va uylar bo'sag'asidan kelayotgan bolalarning qiy-chuvini eshitgan shaharliklarning ba'zilar shosha-pisha kiyinishar, yarog'-aslahalarini olishar, o'zlariga dilo-varroq tus bermoq uchun kim pilta, kim birotar miltiq bilan qurollanganicha qarshisida shovqinli olomon to'planib, minut sayin ko'payib borayotgan «Ozod tegirmonchi» mehmonxonasi tomon g'izillardilar.

U zamonlar bunday to'polonlar odatiy hol bo'lib, kamdan kam kunlardagina u yoki bu shahar o'z solnomasiga shu xil hodisalarni qayd etolmay qolardi. Aslzoda janoblar bir-birovlari bilan tortishardilar, qirol kardinal bilan urushardi; ispanlar qirolga qarshi jang olib borardilar. Ammo goh bosiq, goh ochiq, goh pinhoni, goh oshkor bu kurashdan bo'lak yana gadoylar, gugenotlar, daydi va xizmatkorlar bor ediki, ular hamma bilan olishardilar. Shahar-

¹ «Atirgul haqida roman» — mashhur o'rta asr fransuz poeziyasi (XIII). Poemani Gilyom de Lorris boshlagan, ikkinchi qismi Jon Klopinel (Mengskiy) tomonidan yaratilgan.

² G u g e n o t l a r — Fransiyada kalvinist (protestan) dinining tarafdorlari. XVI asrning ikkinchi yarmi — XVII asrning boshida asosan qirol hokimiyati o'tkazgan markazlashtirish siyosatidan norozi dvoryanlar va feodal a'yonlarining bir qismi gugenot bo'lgan.

³ L a r o s h e l — Atlantik okeani sohilidagi shahar. Gugenotlarning tayanchi, 1628-yili kardinal Rishelye tomonidan uzoq qamaldan keyin egallab olingan.

liklar o'g'rilarga, daydilarga, xizmatkorlarga qarshi qurollanishlardi-yu, biroq, kardinal yoki ispanlarga qarshi hargiz qo'l ko'tarishmasdi. Mana shu singib ketgan odatga ko'ra yuqorida zikr etilgan 1625-yil aprelining birinchi dushanbasi kuni shaharliklar shovqin-suronni eshitgan holda gersog Rishelye¹ mulozimlarining uqali liboslarini, sariq, qizil belgilarini ko'rmasdan «Ozod tegirmonchi» mehmonxonasi tomon yugurib qoldilar.

Faqat o'sha yerdagina to's-to'polonning sababi ayon bo'ldi.

Yosh yigit... Uning xomaki tasvirini chizib berishga harakat qilaylik: o'n sakkiz yoshdagi don Kixotni, sovut va yarog'-aslahasiz, ko'k rangi qizg'ish va moviylar o'rtasidagi bir tusga kirgan kamzullik don Kixotni ko'z oldingizga keltiring. Cho'zinchoq bug'doyrang yuz, turtib chiqqan yonoqlar — mug'ombirlik nishonasi; jag' mushaklarining haddan ortiq chayirligi, hatto, bereti bo'lmaganda ham gaskonlik² ekanini darrov bildirib qo'yuvchi yaqqol belgi, yosh yigit esa pat misol narsa bilan bezatilgan beret kiyib olgan edi: nigohi samimiy va oqil. Burni qirg'iy, ammo, nozik quyilgan, bo'yi o'spirin uchun ortiq darajada baland, balog'at yoshidagi erkak kishi uchun kam. Mabodo yayov yursa egasining oyoqlariga uriladigan, otga minsa yolini to'zg'itadigan qayishga osig'lik uzun qilichi bo'lmaganda tajribasiz odam uni safarga chiqqan ferma egasining o'g'li, deb o'ylashi mumkin edi.

Zero, yigitchamizning oti bo'lib, yana shunaqangi alomat xilidan ediki, u hammaning nazariga tushdi-qo'ydi. Bu o'n ikki, hatto, o'n-to'rt yoshlar chamasidagi baqaylari shishib ketgan, dumi tullagan, sarg'ish malla tusdagi bearn³ axta oti edi. Bu ot

¹ R i s h e l y e A r m a n J a n d y u P l e s s i — nufuzli gersog, mashhur fransuz davlat arbobi. 1622-yilda qirolning iltimosi bilan Rim papasidan kardinal (katolik cherkovining eng katta amaldori) unvonini olgan va 1624-yilda qudratli mi-nistr bo'lgan. Rishelyening asosiy vazifasi qirol hokimiyatini kuchaytirish, mamlakatning feodal tarqoqligini va qadimiy feodallik imtiyozlarini yo'qotishdan iborat edi.

² G a s k o n — Fransiyaning janubidagi oblast (viloyat). Gaskon zodagonlari odatda qirol gvardiyasida xizmat qilishgan.

³ B e a r n — Fransiyaning janubidagi, Pireney tog'lari etagidagi oblast (viloyat).

boshini tizzalaridan ham quyiroqqa solintirib, shu bilan egasini suvluq tortish tashvishidan qutqarib yoʻrtsa-da, har holda, kuniga sakkiz lye¹ masofani bosib oʻtishga qodir edi. Baxtga qarshi, otning bu xususiyatlari uning besoʻnaqay koʻrinishi-yu gʻaroyib rangi bilan toʻsilib qolgan, hamma sinchi boʻlgan oʻsha yillarda yuqorida zikr qilingan otning chorak soat ilgari Bojansi darvozasidan kirib, Meng shahrida zohir boʻlishi shu qadar noxush taassurot qoldirdiki, hatto, suvoriyning oʻziga ham dogʻ tushirib qoʻydi.

Buni his qilish yosh dʼArtanyanga (yangi Rossinantda oʻtirgan yangi don Kixotning nomi shunday edi) u oʻzi qancha yaxshi suvoriy boʻlmasin, bunday otda u nechogʻlik kulgili koʻrinishga majburligini oʻz-oʻzidan yashirib ham oʻtirmaganligi uchun yanada kuchliroq alam qilardi. Bu armugʻonni ota-dʼArtanyandan qabul qilar chogʻida u oʻzini tiyolmay ogʻir entikib qoʻygani bejiz emas edi. Bunday otning bahosi koʻp deganda yigirma livr boʻlishini u bilardi. Biroq, armugʻonga ilova qilingan soʻzlarning bebaholigini inkor etib boʻlmas.

— Oʻgʻlim! — Genrix IV² soʻnggi kunlarigacha unutilmagan oʻsha sof bearn talaffuzida soʻzlagandi gaskon dvoryani. — Oʻgʻlim, bu ot oʻn uch yil muqaddam otangizning uyida yorugʻ dunyoni koʻrdi va shu yillar davomida sadoqat bilan xizmat qilib keldiki, bu sizni unga nisbtan rioyali qilishi kerak. Uni hech bir sharoitda sota koʻrmang, unga izzat-hurmatda boʻling va qarilikda tinchgina oʻlishiga imkon bering. Bordi-yu unda safarga otlanguday boʻlsangiz, kekxa xizmatkorni ayaganday unga shafqat qiling. Saroyda, — davom etdi ota-dʼArtanyan, — mabodo u yerda qabul etilganingiz taqdirda, darvoqe, bu huquqni sizga nasabingizning qadimiyligi beradi, oʻzingiz va yaqin kishilaringiz haqi, ota-bobolaringiz

¹ L y e — uzunlik oʻlchovi.

² G e n r i x I V B u r b o n — fransuz qiroli (1589—1610). Taxtga oʻtirishidan ilgari gugenotlar yoʻlboshchisi boʻlgan. Keyinchalik siyosiy mulohazalar bilan katolizimga ogʻib ketgan. 1598-yilda u Nont edikt (farmon) nashr qilgan, unga binoan gugenotlarga eʼtiqod erki bilan birmuncha siyosiy mus-

besh yuz yillar davomida sharaf bilan atalib kelgan dvoryan nomingizning nomusini saqlang. Yaqin kishilaringiz, deb men sizning qarindosh-urug'laringiz va do'stlaringizni nazarda tutyapman. Qirol va kardinaldan bo'lak hech kimsaga itoat etmang. Faqat jasorat bilan — eshityapsizmi, yolg'iz jasorat bilan bizning kunda dvoryan o'ziga yo'l solishi mumkin. Kimda kim bir zumgina bo'shashib qolsa, toleyi ayni shu daqiqada in'om etgan fursatni boy berib qo'yishi mumkin. Siz yoshsiz hamda ikki sababga ko'ra jasur bo'lishga majbursiz: avvalambor, siz gas-konlik, ikkilamchi mening o'g'limsiz. Tasodiflardan cho'chimang, sarguzasht ovlayvering. Men qilich tutishni o'rganishingizga imkon yaratib berdim. Sizning boldirlaringiz metindek, changalingiz po'latdek. Bo'lar-bo'lmas bahona bilan jangga kiravering, muboraza¹ qiling, ustiga-ustak muborazalar hozir taqiqlangan va binobarin, muboraza qilish uchun ikki barobar mardroq bo'lish zarur. Men sizga bor-yo'g'i o'n besh ekyu pul, ot va hozirgina o'zingiz eshitgan nasihatlarni berib yuborishim mumkin, o'g'lim. Onangiz bularga lo'lidan olgan qandaydir malhamning qo'llanmasini qo'shadi, bu malham mo'jizakor kuchga ega va ko'ngil dardlaridan bo'lak har qanaqa jarohatni tuzatadi. Shu narsalarning hammasidan bahra olib, uzoq va baxtli umr ko'ring... Endi yana bir narsani qo'shimcha qilishim: ya'ni, sizga timsol ko'rsatishim qoldi — o'zimmimas, zero, men sira saroyda bo'lmaganman, e'tiqod uchun bo'lgan urushlardagina ko'ngilli bo'lib ishtirok etganman. Men bir vaqtlar qo'shnim bo'lgan janob de Trevilni nazarda tutyapman. Bolaligida u qirolimiz Lyudovik O'n Uchinchi² bilan — iloyo uni xudo as-rasin — o'ynash sharafiga noil bo'lgan. O'yinlar jan-jalga aylangan paytlar bo'lgan, bu urushlarda esa har doim ham qirol ustun kelavermagan. O'zi yegan mushtlar qirolida janob de Trevilga nisbatan do'stona tuyg'ular va katta hurmat uyg'otgan. Keyinchalik,

¹ M u b o r a z a — yakkama-yakka olishuv.

² L y u d o v i k XIII — fransuz qiroli (1610—1643). U o'zining birinchi mi-nistri kardinal Rishelyening batamom ta'sirida bo'lgan.

Parijga qilgan safari payti janob de Trevil boshqa shaxslar bilan besh marta, rahmatlik qirol vafotidan keyin yosh qirol balogʻatga yetguncha — yetti marta, oʻsha balogʻat yoshidan hanuzgacha esa, urush-yurishlarni hisoblamaganda, yuz martacha urishgan!

Hozir esa uning oliy farmon, buyrugʻ va qarorlarni yuz-xotir qilmasdan mushketyorlarga¹, yaʼni kardinal hayiqadigan hamda qirol juda qadrlaydigan sezar legioniga kapitanligi bejiz emas. U ancha-muncha narsadan qoʻrqmaydi, bu hammaga maʼlum. Bundan tashqari, u yiliga oʻn ming ekyu maosh oladi. Binobarin, u juda katta amaldor. U xuddi sizdek boshlagan. Uning huzuriga mana shu maktub bilan boring, undan ibrat oling, xuddi uningdek harakat qiling.

Shu soʻzlardan keyin ota-dʼArtanyan janoblari oʻzining shaxsiy qilichini oʻgʻliga topshirdi, uning ikkala yuzidan mehribonlik bilan oʻpdi-da, oq fotiha berdi.

Otasining xonasidan chiqaturib, yigit yuqorida keltirilgan nasihatlariga koʻra, kelgusida tez-tez ishlatish ehtimoli boʻlgan gʻaroyib malham qoʻllanmasi bilan oʻziga muntazir turgan onasini koʻrdi. Bu yerda vidolashuv yumshoqroq boʻlib, ancha choʻzildi, negaki, janob dʼArtanyan erkak kishi edi, oʻzining yakka-yu yagona farzandi boʻlmish oʻgʻlini yomon koʻrmasa hamki, erkak kishi uchun oʻz hislariga erk berishni makruh hisoblagan boʻlur edi, holbuki, dʼArtanyan xonim ayol va ona edi. U zor-zor yigʻladi va kichik — janob dʼArtanyanning shaʼniga, tan olish kerakki, u oʻzini boʻlgʻuvsi mushketyorga munosib tarzda tutishga nechogʻlik urinmasin, his-tuygʻulari ustun keldi-yu, koʻp koʻz yoshi toʻkdi, hali bular ham zoʻr mashaqqat bilan yarmini yashirishga muvaffaq boʻlgani edi.

Oʻsha kuniyoq yigit biz aytib oʻtgan oʻn besh ekyu pul, ot va janob de Trevilga maktubdan iborat uchala ota armugʻonlari bilan yoʻlga otlandi. Nasihatlar hisob emas, albatta.

¹ M u s h k y e t y o r l a r — Fransiya gvardiyasining eng imtiyozli otryadlaridan biri.

Shu zayr xayr-ma'zur qilgach, uning tasvirini qoralab berishni hikoyachilik burchi bizdan talab etganda, juda o'rinli qiyos qilganimizdek, d'Artanyan ham ma'naviy, ham jismoniy jihatdan Servantes qahramoniga aynan o'xshab qolgan edi. Don Kixotga shamol tegirmonlari ulkan pahlavonlar, qo'ylar suruvi esa butun boshli armiya bo'lib tuyulgan edi. D'Artanyan har tabassumni tahqir, har nigohni esa beodoblik deb qabul qilardi. Shuning uchun Tarbdan Menggacha u mushtumini ochmasdan kuniga kam deganda o'n marta qilichining sopiga yopishdi. Har qalay, uning mushti hech kimning chakagini yormadi, qilich esa qinini tark etmadi. Rost, badbaxt yo'rg'aning ko'rinishi bir necha marta yo'lovchilarning miyig'ida kulib qo'yishlariga sabab bo'ldi, biroq, otning biqiniga ancha salobatli qilich urilib turgani, yuqoriroqda esa oriyatdan ko'ra ko'proq g'azabdan porlagan ko'zlar chaqnab turgani uchun yo'lovchilar kulgilarini bosar, bordi-yu xushchaqchaqlik ehtiyotkorlikdan zo'r kelsa, qadimiy niqoblar singari yuzlarining yarmi bilangina iljayishga harakat qilishardi. D'Artanyan shu tarzda qomati-ning mahobati va bor jizzakiligini saqlagan holda mash'um Meng shahriga yetib oldi.

Ammo, u yerda, «Ozod tegirmonchi» darvozasi-ning naq tagida musofir uzangisidan tutib turguvchi xo'jayin, xizmatkor yoki otboqarlarning yordamisiz otdan tusha turib, ikkinchi qavatdagi ochiq derazaga — novcha va basavlat dvoryanga d'Artanyanning ko'zi tushib qoldi. Noxush va takabbur chehrali bu dvoryan o'zini iltifot bilan tinglayotgan hamrohlari-ga allanimalar deyayotganday ko'rindi.

D'Artanyan odatiga ko'ra shu zamon gapni o'zi to'g'risida deb gumon qildi-da, qulog'iga zo'r berdi. Bu gal u yanglishmagan yoki faqat qisman xato qilgan edi: gap uning to'g'risida emas, oti haqida borardi. Aftidan, notanish kishi uning hamma fazilatlarini bir-bir sanar, yuqorida zikr etganimdek, tinglovchilari unga juda iltifotli munosabatda bo'lganlari sababli uning har bir so'zidan sharaqlab ku-lishardi. Hatto, yengil tabassum ham qahramonimiz-

ning jahlini chiqarish uchun kifoya qilinishi nazarga olib, sho'xlikning bunday qizg'in ifodasi unga qanday botganini tasavvur qilish oson.

D'Artanyan avvalo uni xo'rlashni ravo ko'rgan surbetning basharasini tuzukroq ko'rib qo'yishni ixtiyor etdi. U mag'rur nigohini notanish kishiga qadab, o'tkir qora ko'zli rangpar yuzli, burni yirik, qora mo'ylovlari juda hafsala bilan tekislangan qirg'yoshlardagi odamni ko'rdi. Egnidagi safar kamzulishtonning bog'ichlari ham shu rangda, orasidan ko'ylagi ko'rinib turgan, odatdagicha o'yilgan teshiklardan bo'lak bezagi yo'q. Ishton ham, kamzul ham yap-yangi, lekin, sandiqda ko'p turib qolgan narsalar singari juda uringan. Bularning hammasini d'Artanyan, ehtimol, yana bu kishi hayotida anchamuncha rol o'ynashini unga shipshib turgan tuyg'uga bo'ysunib, o'tkir kuzatuvchining nazari bilan bir zumda ilg'ab oldi.

Shunday qilib, xuddi d'Artanyan safsar kamzullik kishiga tikilgan paytda u bearn toychasining sha'niga o'zining eng nozik, ma'noli fikrlaridan birini qotdi. Uning tinglovchilari xaxolab kulib yuborishdi, so'zlayotgan kishining yuziga ham oshkora yarashmay nursiz tabassumga o'xshash narsa sirpanib o'tdi. Bu daf'a shubhaga o'rin qolmagan: d'Artanyan chinakamiga haqorat etilgan edi.

Buni to'la-to'kis tushungach, u beretini bostiribroq kiydi hamda Gaskonda aslzoda sayyohlarida ko'rgan saroy qiliqlariga taqlid qilishga urinib, bir qo'li bilan qilichining sopini tutdi, boshqasini beliga tirab, oldinga chiqdi. Baxtga qarshi lahza sayin uning g'azabi oshar va pirovardida o'zi, mag'rur va kibrli iboralarga chulg'amoq niyatida bo'lgan davvo o'rniga, u jon-jahdi bilan imo-ishora qilib, bir-ikki og'iz dag'al so'z ayta oldi, xolos.

— Hoy, taqsir!— qichqirdi u.— Siz! Ha, o'sha darchaning orqasiga berkinayotgan siz! Iltifot qilib, nimadan kulayotganingizni aytsangiz, birga kuli-shardik!

Aslzoda musofir shoshmasdan nigohini otdan suvoriyga ko'chirdi. Bunday g'aroyib ta'nalar o'ziga

qarata aytilganini u daf'atan tushunmagan ko'rinar-
di. Gumonlarga o'rin qolmagandan keyin, uning
qoshlari xiyol chimirildi hamda ancha davomli su-
kutdan so'ng u istehzo va takabburlikka to'lib-tosh-
gan bir ohangda javob berdi:

— Men siz bilan gaplashayotganim yo'q, muhta-
ram afandim.

— Ammo, men siz bilan gaplashayotirman! — xi-
tob qildi betamizlik va nazokat, iltifot va nafratning
bu omuxtasidan g'azabi qaynagan yigit.

Notanish kishi yana bir necha lahza ko'zini uz-
may d'Artanyanga tikilib turdi, keyin esa derazadan
uzoqlashib, mehmonxonaning eshigidan asta-sekin
chiqib keldi-da, yigitdan ikki odim narida, uning oti
ro'parasida to'xtadi. Uning xotirjamligi va yuzidagi
istehzoli ifoda hamon deraza oldida turgan suhbat-
doshlarining xursandchiligini yanayam oshirib
yubordi.

U yaqinlashib kelayotgan vaqtda d'Artanyan qili-
chini g'ilofidan rosa bir futga chiqarib qo'ydi.

— Bu otning rangi rostdanam sap-sariqmi yoki
bir vaqtlar shunaqa bo'lganmi, — gaskonlik yigit-
ning o'zi bilan ulfatlari o'rtasida turganiga qaramas-
dan, deraza ortida qolgan tinglovchilariga yuzlangan
holda, go'yo d'Artanyanning tajangligini payqama-
ganday davom etdi notanish kishi. — O'simliklar
olamida g'oyat keng tarqalgan bu rang haliga dovur
otlarda kam qayd etilgan.

— Egasidan kulishga jur'at etolmagan odam oti-
dan kuladi! — qahr-u g'azab bilan xitob qildi de
Trevilning taqlidchisi.

— Men kam kulaman, taqsir, — dedi notanish
kishi. — Siz buni yuzimning ifodasidan ko'rishingiz
mumkin edi. Biroq, men xohlaganimda kulish
huquqini o'zimda qoldirishga umidvorman.

— Men bo'lsam,— xitob qildi d'Artanyan,—
o'zim xohlamaganda kulishingizga yo'l qo'ymay-
man!

— Rostdan-a, taqsir? — yanayam xotirjam
ohangda qayta so'radi notanish kishi. — Xo'sh, nima
qipti, juda to'g'ri.

U poshnalarida orqasiga burilib, d'Artanyan ko'rib ulgurgan egarlog'liq ot turgan mehmonxona darvozasiga qarab yurib ketdi.

Biroq, d'Artanyan o'zini tahqirlashga jur'at etgan odamni qo'yib yuboradigan xilidan emas edi. U qilichini qinidan butunlay sug'urib oldi-da:

— O'giriling, o'girilsangiz-chi, taqsir, sizni orqangizdan urib qo'ymay tag'in, — deya qichqirib, dilozorining orqasidan otildi.

— Meni urib? — poshnalarida keskin o'girilib va yigitga taajjub hamda xuddi shunday nafrat bilan tikilib xitob qildi notanish kishi. — Sizga nima bo'ldi, sizga nima bo'ldi, azizim, siz aqldan ozgan bo'lsangiz kerak!

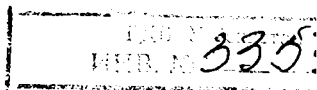
Shu zahoti u past tovushda o'z-o'zi bilan so'zlashayotganday qo'shib qo'ydi:

— Attang! Mushketyorlar safini to'ldiraman, deb jasur kishilarni qidirmagan joyi qolmagan hazrat oliylari uchun qanday topilma-ya...

U hali gapini tugatmasidan d'Artanyan shunday shiddatli hamla qildiki, notanish kishi darrov sakrab chap bermaganda bu hazil hayotida eng so'nggisi bo'lib qolarmidi. Notanish kishi hangoma jiddiy tushga kirayotganini fahmlab, qilichini chiqardi va raqibiga ta'zim qilib, chinakamiga himoyaga shaylandi. Xuddi shu paytda uning ikkala sherigi saroybon bilan birgalikda tayoq, belkurak, otashkuraklar bilan qurollangan holda d'Artanyanga tashlanishdi. Bu nogahon hujum olishuvning oqimini keskin o'zgartirib yubordi-yu, d'Artanyan yog'ilayotgan kaltaklar yomg'iriga ko'ksini qalqon qilish uchun teskari o'girilganda uning raqibi avvalgidek barmaylixotir qilichini g'ilofiga qaytarib solib qo'ydi. Boyagina o'zi ishtirokchi bo'lib qolayozgan janjalda u endi tomoshabinga aylandi va bu rolni ham o'ziga xos vazminlik bilan uddaladi.

— Bu gaskonliklar qurib ketsin! — har holda to'ng'illab qo'ydi u. — Uni shu jiyron otiga o'tqizib qo'yinglar, daf bo'lsin.

— Seni joningni olganimdan keyin, nomard! — uchala raqibiga qaragan ko'yi hamon do'ldek

yog'ilayotgan zarbalarni qo'ldan kelgancha qaytaraturib, qichqirdi d'Artanyan.

— Gaskoncha chiranish!— to'ngilladi notanish kishi.— Vijdon haqi ont ichamanki, bu gaskonliklarni tuzatishning iloji yo'q. Qani, o'zi xohlagandan keyin boplab ta'zirini bering. Jonidan o'tsa, o'zi aytar.

Biroq, notanish kishi qanday qaysarga yo'liqqani ni hali bilmasdi. D'Artanyan rahm-shafqat so'raydiganlardan emasdi. Shuning uchun olishuv yana bir necha zum davom etdi. Ammo, nihoyat gaskonlik yigit holdan toyib, tayoq zarbidan ikkiga bo'lingan qilichini qo'ldan chiqarib yubordi. Navbatdagi zarba uning manglayini yordi-da, u qonga belanib, hushidan ketay-ketay deb qulab tushdi.

Xuddi shu paytda mojaro joyiga xaloyiq chopib kelgandi. Xo'jayin ortiqcha gap-so'zlardan cho'chib, xizmatkorlari ko'magida yaradorni oshxonaga olib ketgandan keyin o'sha yerda unga yordam ko'rsatgan bo'lishdi.

Bu orada notanish kishi deraza yonidagi joyiga qaytib o'zining ishtiroki bilan, aftidan, g'oyat g'ashiga tegayotgan olomonga oshkora noxushlik bilan qarab-qarab qo'yardi.

— Xo'sh, u telbaning ahvoli qalay? — ochilgan eshikning tovushiga o'girilib, o'zidan xabar olgani kelgan xarobot¹ egasiga yuzlanib so'radi u.

— Janob oliylari sog'salomatmi, ziyon-zahmat yetmadimi? — so'radi saroybon.

Soppa-sog'man, qimmatli xo'jayin. Biroq, men yigitchamizning ahvolini bilmoqchi edim.

— Ahvoli tuzuk, — javob berdi sohib. — U tamom hushidan ketdi.

— Rostdanmi? — takror so'radi notanish kishi.

— Ammo, ungacha u bor kuchini yig'ib, sizni chaqirdi, so'kindi, rozi qilishingizni talab qildi.

— Bu shaytonning o'zi-ku! — xitob qildi notanish kishi.

— Yo'g'e, janob oliylari, — lablarini nafratomuz ishshaytirib e'tiroz qildi sohib. — Biz behushligida

¹ Xarobot — qovoqxona, mayxona.

uni tintib chiqdik. Uning bo'g'chasida atigi bitta ko'ylagi-u, hamyonida — o'n bir ekyu pul bor ekan, xolos. Ammo, shunga qaramay, hushidan keta turib, nuqul bu hodisa Parijda bo'lganda bormi, siz turgan joyingizda pushaymon bo'lishingizni, endi esa keyinroq afsus qilishingizni hadeb takrorlayverdi.

— Unda usti-boshini o'zgartirgan qaroqchi bo'lsa kerak-da, — sovuqqina dedi notanish kishi.

— Men hazir bo'ling, sizni ogohlantirib qo'yishni lozim topdim, janob oliylari,— gap qistirdi xo'jayin.

— Jahl ustida u hech kimning nomini aytib qo'ymadimi?

— Bo'lmasam-chi, aytdi-da! U cho'ntaklariga urib-urib: «Ko'ramiz, shafeligidagi odamni xo'r-lashganidan xabar topsa, janob de Trevil nima derkin», deb takrorladi.

— Janob de Trevil? — hushyor tortib so'zladi notanish kishi. — Cho'ntaklariga urib-urib, janob de Trevilning nomini tilga oldi deng?.. Xo'sh, qalay, muhtaram xo'jayin? Yigitchamiz behush yotganda o'sha cho'ntakchani ham ko'rib qo'yish xotirangizdan ko'tarilmagandir. Unda nima bor ekan?

— Mushketyorlar kapitani janob de Trevilning nomiga yozilgan maktub.

— Shunday deng?

— Xuddi men janob oliylarini boxabar qilganimdek.

Unchalik ziyrak bo'lmagan xo'jayin shu so'zlardan keyin notanish kishining yuzida paydo bo'lgan ifodani payqamadi. Shu paytgacha qadar kesakisiga suyanib turgan derazadan nariga ketib, tashvishlanib qovog'ini soldi u.

— Shayton! — dedi u ijirg'anib. — Nahot Trevil bu gaskonlik yigitni yonimga yuborgan bo'lsa? U axir juda yosh-ku! Ammo, yoshi nechada bo'lmasin, qasd qilgan kishining qilich zarbasi — bu qilich zarbasi-da. Bola esa menga uncha xavf solayotgani yo'q. Payti kelganda arzimagan ishkal ulug' maqsadga yetishga g'ov bo'lishi mumkin.

Notanish kishi bir necha daqiqa o'ygacha cho'mib qoldi.

— Quloq soling, sohib! — oxiri dedi u. — Shu telbadan meni xalos qilishni bo'yninggizga ololmay-sizmi? Uni o'ldirishga vijdonim qo'ymayapti, aslida esa... — uning yuzida qahrli sovuq ifoda paydo bo'ldi, — aslida u menga xalal beryapti. U qayerda hozir?

— Xotinimning xonasida, ikkinchi qavatda. Uning yarasini bog'lashyapti.

— Anjomlari va yon xaltasi o'zi bilanmi? Kamzulini yechgani yo'qmi?

— Kamzuliyam, yon xaltasiyam pastda, oshxonada qoldi. Endi bu yosh devona sizga xalal berayotgan ekan...

— Xalal beryapti, albatta mehmonxonangizda durust odamlarning tinchini buzib, to'polon qilyapti... Boring-da, menga hisobni tayyorlab, xizmatkorimni ogohlantirib qo'ying.

— Ie? Janob oliylari bizni tashlab ketyaptilarmi hali?

— Bu sizga avval ham ma'lum edi. Men otimni egarlab qo'yishni buyurib edim-ku. Buyrug'im bajarilmadimi hali?

— Bajarildi. Janob oliylarining o'zlari ko'rib, ishonch hosil qilishlari mumkin — ot egarlangan, darvozaning yonida turibdi.

— Yaxshi, unday bo'lsa, aytganlarimni qiling.

«Ana xolos! — o'yladi xo'jayin, — U boladan qo'rqqan bo'lmasin tag'in?»

Biroq, notanish kishining nufuzli nigohi uning fikr oqimini taqqa to'xtatdi. U yaltoqlanib ta'zim qildi-da, chiqib ketdi.

«Bu muttaham miledini ko'rib qolmasa bo'lгани, — xayol surardi notanish kishi. — U tez orada o'tib ketishi kerak. U hayallab ham qoldi. Yaxshisi, men otda uning istiqboliga yuraqolay... Qani endi de Trevilga yozilgan o'sha maktubda nimalar yozilganini bilolsam!..»

Notanish kishi o'zicha allanimalarni shivirlab, oshxonaga yo'l oldi.

Bu orada xarobot egasi yosh yigitning shu yerdaligi notanish kishini musofirxonani tark etish-

ga majbur qilgani xususida hech gumon qilmasdan xotinining xonasiga chiqdi. D'Artanyan o'zini ancha o'nglab olgan edi. Kibor mansabdor bilan — notanish kishining kiborligiga xarobot egasi shubhalanmasdi — janjal qo'zg'agani uchun politsiya aralashuvi mumkinligini shama qilib, xo'jayin d'Artanyanni, darmonsizligiga qaramay, o'rnidan turib, yo'lga otlanishga undamoqchi bo'lardi. D'Artanyan haliyam yarim gangigan, kamzulsiz boshiga sochiq bog'langan holda qo'zg'aldi va xo'jayin tomonidan asta-asta turtilib, zinapoyadan tusha boshladi. Ammo, oshxona bo'zag'asidan hatlab o'tgach, dera-zaga nogoh qaraganda ko'ziga chalingan birinchi kishi katta-katta qo'sh normand otlari qo'shilgan yopiq faetonning zinasida turib, allakim bilan bemalol so'zlashayotgan o'zining dilozori bo'ldi.

Uning faeton derazasi romidan boshi ko'rinib turgan suhbatdoshi yigirma-yigirma ikki yoshlardagi yosh juvon edi. Biz d'Artanyanning inson yuzi xususiyatlarini qanday tez ko'ra bilishini zikr etib o'tgandik. U xonimning yoshligi va sohibjamolligini ko'rdi. Bu husn d'Artanyan shu mahalgacha o'zi yashab kelgan janubiy Fransiya uchun mutlaqo xos bo'lmagani bilan uni ko'proq taajjublantirdi. U uzun zulflari yelkasigacha tushgan, dudoqlari qirmizi, qo'llari bo'rday oppoq, sarg'ish sochli, moviy xumor ko'zli rangpar ayol edi. U allanimalar haqida notanish kishi bilan jonlanib suhbatlashardi.

— Xullas, padari buzrukvorning menga amr qilganlari... — deyardi xonim.

— ... darhol Angliyaga qaytasiz va, basharti, gersog Londonni tark etsa, u yerdan oshig'ich xabar yuborasiz.

— Qolgan farmoyishlar-chi?

— Ularni Lamanshning narigi tomonida, mana bu qutichani ochib, ichidan topasiz.

— Juda soz. Xo'sh, siz-chi, nima qilmoqchisiz?

— Men Parijga qaytib ketyapman.

— Bu qo'rs bolaning adabini bermasdan-a?

Notanish kishi javob bermoqchi bo'lib og'iz juftlagan edi hamki, butun suhbatni eshitib olgan d'Artanyan bo'sag'ada paydo bo'ldi.

— O'sha qo'rs bolaning o'zi kimni bo'lsa adabini berib qo'yadi! — xitob qildi u. — Umid qilamanki, u adabini bermoqchi bo'lgan kimsa, bu gal undan berkinmaydi.

— Bekinmaydi? — qoshlarini chimirib, qayta so'radi notanish kishi.

— Xotinimning ko'z o'ngida qochishga yuragingiz betlamas, deb o'ylayman?

— Xotirga oling, — notanish kishi qilich sopiga yopishganini ko'rib, qichqirdi miledi, — sal paysalga solsangiz, hammasi barbod bo'lish mumkinligini xotirga oling!

— Siz haqsiz, — shoshib gapirdi notanish kishi. — O'z yo'lingizdan boring. Men o'zimgidan ketaman.

Xonimga ta'zim qilib, u sakrab egarga mindi, faetonning kucheri esa otlarning ustiga ketma-ket qamchi bosdi. Notanish kishi va uning suhbatdoshi qarama-qarshi tomonlarga yeldek uchib ketdilar.

— Hisob-chi, hisobni kim qiladi? — Uning hisob-kitob qilmasdan uzoqlashayotganini ko'rgan zahoti mehmonga iltifoti chuqur nafratga aylanib, bo'kirib yubordi xo'jayin.

— To'lab qo'y, yalqov! — deb suvoriy otini to'xtatmasdan xizmatkoriga qichqirdi, unisi xarobot egasining oyoqlari ostiga bir-ikkita kumush tanga uloqtirdi-da, sohibining ketidan ot qo'ydi.

— Nomard! Ablah! Qallob dvoryan! — o'z navbatida xizmatkor ketidan quvib qichqirdi d'Artanyan.

Biroq, yigit bunday hayajonga dosh berish uchun hali juda zaif edi. U o'n qadam ham chopib o'tmasidan quloqlari shang'illab, boshi aylanib ketdi, ko'zlarini qonli bulut qopladi, hamon:

— Nomard! Nomard! Nomard! — deya qichqirganicha ko'chaning o'rtasiga gup etib yiqildi.

— Rostdanam xasis nomard ekan! — d'Artanyanga yaqinlashib hamda masalda qarqara shilliq qurtga pand berganidek, xushomad bilan boyaqishning ko'nglini ovlab, uni aldashga harakat qilib gapga tushdi xo'jayin.

— Ha, manfur nomard, — shivirladi d'Artanyan. — Ammo unisi qanday go'zal-a!

— Kim unisi? — so‘radi xarobot egasi.

— Miledi, — shivirladi d’Artanyan va ikkinchi bor hushidan ketdi.

— Na chora, — dedi xo‘jayin. — Ikkitasini boy berib qo‘ydim. Ammo, bunisi bir-ikki kun shu yerda qolib ketadi, deb ishonsam bo‘ladi. Ishqilib, o‘n bir ekyu ishlab qolaman-ku.

Bizning xabarimiz bor — d’Artanyanning hamyonida qolgan bor bisoti o‘n bir ekyu edi.

Xarobot egasi mehmonini kuniga bir ekyudan to‘lab, o‘n bir kun betob yotadi, deb mo‘ljallagandi, biroq, u o‘z mehmonini bilmas ekan. Ertasiga d’Artanyan tong saharda turib, o‘zi oshxonaga tushdi va to‘la ro‘yxati bizgacha yetib kelmagan ba‘zi bir dorivorlar, yana bundan tashqari, vino, may, rozmarin topib berishlarini so‘radi hamda onasi bergan qo‘llanmani qo‘lida ushlab turib, malham tayyorladi-da, yoniga biror tabibni yo‘latmasdan uni behisob jarohatlariga surib, qayta bog‘lab oldi. D’Artanyanning o‘sha kuniyoq kechqurun oyoqqa turgani va kelgusi kuni allaqachon butkul sog‘ayib ketgani malhamning shifobaxsh xususiyatlaridan yoki, ehtimol, tabibning aralashmaganidan bo‘lsa, ajab emas.

Ammo, saman toychaning nafs bo‘yiga yarasha mo‘ljaldan, xo‘jayinning da‘vosicha, uch hissa yomon chiqqan bo‘lsa-da, o‘zi o‘ta qat‘iy parhez saqlab, shu kuni tanovul qilgan birdan bir narsalar — rozmarin, moy va vino uchun hisob-kitob qilar paytida yigit cho‘ntagidan ichidagi o‘n bir ekyusi bilan ishqalanib ketgan baxmal hamyonini topdi, xolos. Janob de Trevilga yozilgan maktub yo‘qolgan edi.

Maktubni yigit dastlab juda sinchiklab, astoydil izladi. Ishton va kamzulining cho‘ntaklarini yigirma martacha ag‘darib, yon xaltasini qayta-qayta paypaslab ko‘rdi. Ammo maktubning yo‘qolganiga tamom ishonch hosil qilgach, uning chunon jahli chiqdiki, sal bo‘lmasa, vino-yu, xushbo‘y moyga yana ehtiyoj tug‘ilayozdi, zero, yosh mehmonning maktubini topib berishmasa, do‘konni ostin-ustun qilib tashlayman deb tahdid solib, tutaqib ketganini ko‘rib, xo‘jayin — to‘qmoq, xotini — supurgi, qarol-

lar esa ikki kun muqaddam ishga solgan tayoqlarining xuddi o'zi bilan qurollanib oldilar.

— Maktub, tavsiyanoma bilan maktub? — qichqirardi d'Artanyan. — Maktubimni topib beringlar, ming la'nat! Yoki hammangizni kaklikday sixga sanchib qo'yaman!

Baxtga qarshi po'pisasini amalga oshirishda yigitga bir narsa monelik qilardi. Biz bayon qilganimizdek, uning qilichi birinchi olishuvda ikkiga bo'linib ketgan, buni u mutlaq unutayozgan edi. Shu vajdan u qilichini sug'urib ko'rganda xarobot egasi uchidan shpiglaydigan nina¹ yasash niyatida uni o'ziga qoldirib, g'ilofga yaxshilab tiqib qo'ygan bir-ikki dyuym uzunlikdagi cho'ltoq narsa bilan qurollanib qoldi.

Basharti xo'jayinning o'zi mehmonning talabi to'g'ri, degan xulosaga kelmaganda bu hol jo'shqin yigitimizni to'xtatolmasdi, ehtimol.

— Rostdan ham, — dedi u to'qmog'ini tushirib, — maktub qayoqqa yo'qoldi ekan?

— Ha, maktub qani axir? — qichqirdi d'Artanyan.— Avvalo, sizni ogohlantirib qo'yay: maktub janob de Trevilga yozilgan, u topilishi shart. Mabodo topilmasa, janob de Trevil uni topishga majbur etadi, gapimga ishonning.

Bu po'pisa xo'jayinni butunlay cho'chitib yubordi. Qirol va janob kardinaldan so'ng janob de Trevilning nomini nafaqat, harbiylar, balki, shaharliklar ham eng ko'p tilga olishgan, deyish mumkin. To'g'ri, yana «Jozef ota»² bor edi, ammo, uning nomi shivirlashdan o'zgacha tilga olinmasdi: kardinal Rishelyening do'sti «bo'z mahluq» oldidagi dahshat shu qadar kuchli edi.

To'qmoqni chetga uloqtirib va xotiniga supurgini, xizmatkoriga esa tayoqlarni tashlashni ishora bi-

¹Sh piglaydigan nina — go'shtning ora-orasiga cho'chqa yog'i tiqish uchun ishlatiladigan nina.

²Jozef ota — Jozef dyu Tramble (1577-yilda tug'ilgan). «Jozef ota» yoki «bo'z kardinal» nomi bilan tanilgan. Eng maxfiy ishlari bo'yicha kardinal Rishelyening ishonchli kishisi bo'lgan. Shuhratparast, uddaburon, johil Jozef ota hech qanday rasmiy mansabi bo'lmagani holda katta obro' va hokimiyatga ega bo'lgan.

lan buyurib, xarobot egasining o'zi yaxshi ibrat ko'rsatdi hamda maktubni qidirish bilan mashg'ul bo'ldi.

— Bu maktubga biror qimmatbaho narsa solinganmidi? — behuda izlanishlardan keyin so'radi u.

— Bo'lmasa-chi! — xitob qildi saroyga o'zi uchun shu maktub yo'l ochishiga ishongan yigit. — Mening bor mulkim o'shanda edi.

— Ispan bonlarimi? — xavotirlanib surishtirdi xo'jayin.

— Hazrat oliylarining shaxsiy xazinasidan pul olib beradigan bonlar, — deb d'Artanyan maktub yordami bilan qirol xizmatiga kirishni niyat qilgani uchun yolg'on-yashiqsiz bu ancha qaltis javobni berishga o'zini haqli deb bildi.

— Jin ursin! — tamom kalovlanib xitob qildi xarobot egasi.

— Ammo, muhimi bu emas, — gaskonliklarga xos lof bilan davom etdi d'Artanyan, — muhimi bu emas, pul arziyas narsa. Maktubning o'zi — alohida ahamiyatga ega narsa. Maktubdan mahrum bo'lgandan ko'ra, ming pistolni yo'qotishni afzal ko'rardim.

Xuddi shu tarzda u «yigirma ming» ham deb yuborishi mumkin edi, ammo, yigitlik hayosi tiyib qoldi.

To'satdan hamma xonalarni behuda tintib yurgan xo'jayinning miyasida yalt etib nur chaqnaganday bo'ldi.

— Maktub aslo yo'qolmagan! — dedi u.

— Nima? — qichqirib yubordi d'Artanyan.

— Yo'q. U sizdan o'g'irlangan.

— Ammo, kim o'g'irlagan?

— Kechagi notanish dvoryan. U oshxonaga, sizning kamzulingiz turgan yerga tushib edi. U yerda yolg'iz qolib edi. Garov boylashaman bu o'shaning qilmishi.

— Shunaqa deng! — ikkilanib gapirdi d'Artanyan.

Axir maktubning faqat o'zi uchun ahamiyati borligi unga boshqalardan ko'ra yaxshiroq ma'lum bo'lib, biror kimsaning unga ko'zi o'tishi mumkinligi ko'ngliga ham kelmasdi. Musofirxonadagi qo'noq-

larning hech biri, xizmatkorlarning hech biri undan naf ko'ra olmasligi shak-shubhasiz edi.

— Demak, siz o'sha surbet dvoryandan gumon qilyapman, dedingizmi, — yana so'radi d'Artanyan.

— Bunga ishonchim komil deyapman-ku, sizga, — tasdiqladi xo'jayin. — Men unga, muhtaram afandimga janob de Trevil shafe ekanlar, hatto, unda shavkatli aslzodaga maktub ham bor deganimda, u ochiqdan ochiq bezovta bo'lib, o'sha maktub qayerdaligini so'radi va shu zahoti oshxonaga tushib ketdi, kamzulingiz o'sha yerda yotgani unga ma'lum edi.

— Unda o'g'ri — o'sha! — xitob qildi d'Artanyan. — Men janob de Trevilga arz qilaman, janob de Trevil esa qirolga aytib qo'yadi!

So'ngra salobat bilan cho'ntagidan ikki ekyu chiqarib, uni darvozagacha qalpog'ini yechib kuzatib chiqqan xo'jayinga uzatdi. Shu joyda yigit o'zining sariq-malla otiga sakrab mindi-yu Parij shahrining Sent Antuan darvozasigacha besarguzasht yetib oldi. U yerda d'Artanyan otini uch ekyuga — sayohatning nihoyasigacha egasi rosa holdan ketkizganini hisobga olganda, ancha durust narxga sotib yubordi. Shu vajdan d'Artanyan olib-sotarga otni yuqorida ko'rsatilgan pulga boy berganida, u bu quloq eshitmagan narxga faqat otning g'aroyib tusiga uchib, ko'ngani-ni yosh yigitga shama qilib qoldi.

Shu zayl d'Artanyan bo'g'chasini qo'ltiqlab, Parijga yayov qadam qo'ydi va o'zining ozroq mablag'iga yarasha xonani ijaraga olish nasib qilma-guncha ko'cha-ko'ylarda tentirab yurdi.

Bo'nagini to'lab, d'Artanyan darhol o'z xonasiga ko'chib kirdi va kun qaytguncha ish bilan mashg'ul bo'ldi: onasi ota-d'Artanyan janoblarining hali yap-yangi kamzulidan so'tib, yashirinch a o'g'liga bergan uqalarni ishton va kamzullariga qadadi. So'ngra Temir Lom sohiliga borib, qilichini yangi tig' qilish uchun berib keldi. Shundan keyin u Luvrgacha¹ yurib bordi-da, birinchi duch kelgan mushketyordan

¹ L u v r — Parijdagi qirol saroyi.

janob de Trevilning uyi qayerdaligini surishtirib, bilib oldi. Bu uy Eski Kaptarxona ko'chasida, d'Artanyan tomonidan muvaffaqiyatning nishonasi deb ta'bir qilingan jihati, u qo'ngan joyning yaqinligasida ekan.

So'ngra u o'zining Mengdagi xatti-harakatidan mamnun holda o'tmishdan o'kinmasdan, hozirgi kundan ko'ngli to'q bo'lib, kelajagidan umidlarga to'lib-toshib, qattiq uyquga ketdi.

Asl viloyat kishisi sifatida u ertalab soat to'qqizgacha uxladi, keyin o'rnidan turib, ota-d'Artanyan janoblarining nazdida, qirollikda uchinchi shaxs bo'lmish shavkatli janob de Trevilning huzuriga yo'l oldi.

II

Janob de Trevilning qabulxonasi

Gaskondagi urug'-aymoqlari hanuzgacha atalib kelayotgan nom — janob de Truavil yoki u Parijga borib o'zini pirovardida atay boshlaganidek — de Trevil o'z yo'lini haqiqatan ham xuddi d'Artanyandek, ya'ni, cho'ntagida biror su pulsiz, ammo ziyraklik, hozirjavoblik, shijoatning o'sha eng kambag'al gaskon dvoryanchasining ham ko'pincha ota orzularining eng dadillarini ro'yobga chiqarishga, meros imkoniyatlarga tayangan eng badavlat perigor va berri dvoryanlaridan ko'proq narsalarga erishib kelishiga imkon berguvchi xazinasini bilan boshlagan. Uning qo'rs mardligi, yanada qo'rs omadlilik qilich zarbalari do'lday yog'ilayotgan bir paytda uni saroy martabasi deb atalmish, o'zi uch pog'ona osha hatlagan zinapoyaning eng yuqori cho'qqisiga chiqarib qo'ydi.

U o'z otasi Genrix IV ning xotirasini chuqur hurmatlashi hammaga ma'lum bo'lgan qirolning do'sti edi. Janob de Trevilning otasi Ligaga qarshi urushlarda unga biram sadoqat bilan xizmat qilgan ediki, naqd pulning kamligidan — qarzlarini o'zida serob bo'lgan birdan bir narsa — hazil-mutoyibalar bilan uzib yurgan u bearnlik kishi umr bo'yi naqd pulga

zoriqib o'tgan — aytib o'tganimizdek, naqd pulning kamchiligidan Parij olingandan so'ng unga o'z gerbiga toppon ustiga osilgan sher bilan fidelis et fortis¹ degan devizini qo'shib olishga qirol ijozat bergan. Bu katta sharaf, lekin, kam daromad edi. Ajal soati yetgach, ulug' Genrixning shonli safdoshi o'g'liga meros qilib, qilichi bilan devizini qoldirdi, xolos. Shu meros hamda dog' tushmagan nomi tufayli janob de Trevil yosh shahzoda saroyida qabul qilinib, u yerda o'z qilichi bilan shu qadar mardona xizmat qildiki, azaliy deviziga shunchalik sodiq qoldiki qirollikning eng yaxshi qilichbozlaridan bo'lmish Lyudovik XIII, odatda, bordi-yu, do'stlarimdan bitta-yarimtasi muboraza qilmoqchi bo'lib qolsa, hakamlikka dastlab o'zimni, keyin — de Trevilni mukallaf etishni, hatto, ehtimol, uni a'lo ko'rishni maslahat berardim, derdi.

Lyudovik XIII de Trevilga chinakam mehr qo'ygan, rost, bu qirolcha, xudbin mehr bo'lsa-da, har holda, mehr edi. Gap shundaki, bu mushkul vaqtlarda yuqori martabali kishilar o'zlarini, umuman, de Trevil taxlit kishilar bilan o'rab olishga urinardilar. De Trevillar gerbidagi yozuvning ikkinchi qismi — «kuchli» so'zini o'z devizi deb hisoblay oladiganlar ko'plab topilishi mumkin edi-yu, ammo, dvoryanlardan kamdan kami bu yozuvning birinchi qismini tashkil etgan «sodiq» tashbehiga da'vo qila olardi. Trevil bu huquqqa ega bo'lgan. U zehni o'tkir, changali mahkam, o'sha sodiq itlarday bemulohaza, ko'rko'rona itoat qiladigan noyob kishilarning biri edi. Ko'zlari — qirol biror kimsadan jahli chiqqan-chiqmaganini payqab olmoq, qo'llari esa gunohkorni — biror Bema yoki Morevernimi, Poltronimi, de Mere yoki Vitrinimi jazosini bermoq uchun unga xizmat qilardi. Shu damgacha o'zini ko'rsatish uchun faqat bahona bo'lmagan, ammo, kezi kelganda, o'sha bahonaning giribonidan darhol tutish uchun u payt poylab yurardi. Genrix III ning ordinar soqchilari, Lyudovik XI ning shotland gvardiyasi qanday rol o'yna-

¹ Sodiq va kuchli (*lot.*).

gan bo'lsa, xuddi shunday ahamiyatga molik o'z mushketyorlariga Lyudovik XIII kapitan qilib, de Trevilni bejiz tayinlamagan edi.

Kardinal bu jihatdan qiroлга yon bermasdi. Lyudovik XIII o'zini mumtoz kishilarning qanday haybatli safi bilan o'rab olganini ko'rib, Fransiyaning bu ikkinchi yoki, to'g'rirog'i, birinchi hukmdori ham o'z gvardiyasiga ega bo'lishni ixtiyor qilib qoldi. Shuning uchun Lyudovik XIII ning o'z mushketyorlari bo'lganidek, u ham o'zinikiga ega bo'lgan va bu ikki raqib-hukmdorlarning barcha Fransiya viloyatlaridan, hatto, chet el davlatlaridan o'zining jangovar qahramonliklari bilan dong chiqargan kishilarni terib olishlarini kuzatish mumkin bo'lgan. Ko'pincha oqshomlari Rishelye va Lyudovik XIII shaxmat partiyasi ustida o'z jangchilarining fazilat-lari borasida bahslashib ham qolardilar. Ularning har biri o'zinikining xushqadligi, botirligidan kerilar va og'zida to'qnashuv va muborazalarni qoralab, zimdan o'z shaxsiy soqchilarini to'qnashuvlarga undardi. Mushketyorlarining g'alabasi yoki mag'lubiyati ularga cheksiz quvonch baxsh etar yoki chinakam qayg'uga solardi. Shu g'alabalarning ko'piga va ba'zi mag'lubiyatlarga ishtirokchi bo'lgan kishi o'z memuarlarida loqal shunday tasvirlagan.

Trevil o'z hukmdorining bo'sh joyini bilib oldi va buning uchun do'stlikda subutsizligi bilan dong chiqargan qiroлning uzluksiz iltifotidan minnatdor bo'lmog'i lozim edi. Kardinal Arman dyu Plessi Rishelyening oldidan mushketyorlarini parad marshi bilan o'tkazgan kezlarda uning takabbur siyohi buzrukvorning oppoq mo'ylovlarini dikkaytirib yuborardi. Yo dushmanlari hisobiga, yo vatandoshlari hisobiga kun ko'rishga to'g'ri kelgan o'sha zamon urush san'atini u ipidan ignasigacha bilardi; uning soldatlari yolg'iz o'ziga itoat qiladigan bebosh zo'ravonlarning legionini tashkil etgandi.

Qiroлning yoki, to'g'rirog'i, janob de Trevilning sarmast, tirnalgan, pala-partish kiyingan mushketyorlari qovoqxonalarda, ko'ngil ochar joylarda mo'ylovlarini burab, qilichlarini pesha qilib, baqirib-

chaqirib yurishardi, yo'llarida duch kelgan kardinal shaxsiy soqchilarining jig'iga tegib huzur qilishardi. Keyin ming qayta pichinglar bilan qilichlar qinidan chiqarilardi. Ularni o'ldirishgan va ular motam tutib, o'zlari uchun qasos olishlariga komil ishonch bilan yiqilgan hollar ham bo'lgan, ko'pincha esa qamoqxonada chirib ketishga yo'l qo'ymasliklaridan ko'ngillari to'q holda ularning o'zlari o'ldirishardi: janob de Trevil ularni xalos qiladi-da. Bu kishilar o'zlari jon-dili bilan sevgan janob de Trevilni har ko'yga solib, ko'klarga ko'tarishardi, hammasi juda dovyurak bo'lsa-da, uning huzurida talabalar ustozi oldida turgandek bezillab turishardi, uning birinchi kalomiga bo'ysunishar va zarracha dashnomini o'zlaridan soqit qilish uchun jon berishga tayyor edilar.

Janob de Trevil bu qudratli vositadan, dastavval, qirol va uning tarafdorlari manfaati uchun, so'ng-roq, o'zi va do'stu birodarlari manfaati uchun foydalandi. Darvoqe dushmanlari ham — ular esa qalam sohiblari singari qilich sohiblari orasida ham talaygina bo'lgan — hatto, dushmanlari ham bu o'ktam kishini sodiq soldatlari ko'rsatgan yordam evaziga biror rishva olgan, deb ayblagani o'sha davrning hech bir memuaridan ayon emas. Fitna qilish qobiliyati pixini yorgan fitnachilardan kam bo'lmagani holda u halol kishiligicha qolgandi. Yana silla quritadigan safarlardan, harbiy hayotning hamma mashaqqatlaridan qat'iy nazar, u qiziq sarguzashtlarning o'ta ketgan ishqibozi, o'rni kelganda, oliftagar-chilik qilib, latif madrigal¹ ham ayta biladigan g'oyat nazokatli ayollar jazmani bo'lgan. Yigirma yil ilgari Bassompyer²ning ko'ngil ishlari to'g'risida qancha bo'lsa, uning ayollarni mag'lub qilgani haqida ham xuddi shuncha mish-mishlar yurardiki — buning ancha-muncha ma'nosi bo'lgan. Mushketyorlar kapi-tani odamlarni maftun qilar, ularning qo'rquv va

¹Madrigal — maqto'v tarzida yozilgan mo'jaz lirik she'r.

²Bassompyer Fransua (1579—1646) — Fransiya marshali va diplomati. Rishelyega qarshi saroy fitnasida qatnashgan va muvaffaqiyatsizlikka uchragandan keyin qudratli kardinal buyrug'i bilan 12 yil qamoqda bo'lgan.

muhabbatini qo'zg'atardi — boshqacha qilib aytganda, baxt va omadning cho'qqisiga yetgan edi.

Lyudovik XIV o'z saroyining barcha mayda-chuyda burjlarini olamtob ko'rki bilan to'sib, yutib yubordi, vaholanki, otasi pluribus impar¹ quyosh arzandalarining har biriga, muqarriblarining har biriga o'z-o'zicha porlashga imkon bergan. Qirol va kardinalning ertalabki qabulidan tashqari yana alohida diqqatga sazovor ikki yuzdan ziyod «ertalabki qabul»lar bo'lib turgan. Shular qatorida de Trevilning ertalabki qabuli tomoshabinlarning eng ko'psonini jalb qilib kelardi.

Eski Kaptarxona ko'chasida joylashgan uning dang'illama imoratining hovlisi sahardanoq — yozda soat oltidan, qishda sakkizdan — qarorgohga o'xshab qolardi. Ellik yoki oltmish chog'li mushketyor, odam sonini birday vahimali saqlash uchun, ahyon-ahyonda almashinib bo'lsa kerak, hamisha tish-tirnog'igacha qurollangan, har narsaga shay holda hovlida yurgani-yurgan edi. O'rnida zamona-viy quruvchi bemalol butun boshli uy qursa-qurguday keng zinapoyadan biror marhamatdan umidvor toliblar, mushketyorlikka qabul qilinishni havas qilib, viloyatlardan kelgan dvoryanlar, o'z xo'jayinlaridan nomalar keltirgan rang-barang zarbof libos kiygan mulozimlar chiqib, tushib turardilar. Qabulxonadagi devorlar bo'ylab qo'yilgan uzun-uzun kursilarda mumtoz ya'ni, sohib tomonidan mukallaf bo'lgan kishilar o'tirardilar. Ertadan to kechgacha qabulxonada shovqin-suron tinmasdi, bu orada de Trevil qo'shni xonadagi kabinetida mehmon qabul qilalar, arzlar tinglar, farmoyishlar berar va derazaga yaqinlashib, qirol Luvrdagi rovonida turgandek, o'z kishilari va qurol-aslahasiga ko'rik o'tkazardi.

D'Artanyan bu yerga dastlab kelgan kuni to'planlar davrasi, xususan, viloyat kishisi ko'ziga g'oyat salobatli ko'rindi. Rost, bu viloyat kishisi yurtdoshlari u mahallar biror nimadan xijolat qilish mushkul odamlar sifatida dong chiqargan gaskondan edi.

¹ Ko'plarning tengi bo'lmagan (*lot*).

Kelganlar uzun-uzun murabba qolpoqli mixlar qoqilgan kattakon darvozadan o'tgandan keyin qurollangan kishilar to'piga qo'shilib ketardilar. Bu odamlar hali o'yin, hali janjal boshlab, bir-birlarini chaqirishib, hovlida aylanib yurardilar. Bu mavj urayotgan tirik po'rtanani ichidan yorib o'tish uchun yo ofitser, yo mansabdor yoki xushro'ygina ayol bo'lish lozim edi.

Yigitimiz yuragi hapriqib, me'yordan uzun qilichini oriq oyoqlariga bosgan, keng soyabonli shlyapasining chetlaridan qo'lini uzmagani holda viloyat kishisining o'z xijolatini bosish harakatidagi g'aribona tabassumi bilan iljayib, bu tiqilinch to'polonda yo'l solib borardi. U yoki bu guruhdan o'tib olgach, u xiyla yengil tortib nafas olar, ammo, hozir bo'lganlar uning ketidan o'girilib qarayotganlarini yaqqol his qilardi va o'z shaxsi to'g'risida ancha durust fikrda yurgan d'Artanyan umrida birinchi bor o'z-o'ziga besunaqay va kulgili ko'rinardi.

Zinapoyaning oldiginasida vaziyat yana og'irlashdi. Pastki pog'onalarda to'rt nafar mushketyor sho'x o'yin ermak qilishmoqda, bu orada ularning hovli sahnida to'dalanishib turgan o'n yo yigirma chog'li ulfatlari o'yinda ishtirok etish uchun o'z navbatlarini kutmoqda edilar. To'rttovidan biri boshqalardan bir pog'ona yuqorida turib, qilichini yalang'ochlaganacha uchalasini zinadan chiqishga qo'ymas yoki qo'ymaslikka harakat qilardi. Bu uchovlari qilichlarini mohirlik bilan o'ynatib, unga hamla qilishardi.

D'Artanyan dastlab bu qilichlarni uchlari niqoblangan mashq rapiralari deb o'yladi. Lekin, hade-may, o'yin ishtirokchilari yuzlarining ba'zi joylari tilinganidan, tig'lari juda hafsala bilan qayralib, o'tkirlanganini tushundi. Har gal yangi tirnalganda tomoshabinlar tugul jabrlanganlarning o'zlari ham qah-qah otib, kulib yuborishardi.

Bu daqiqada yuqori pog'onani egallab turgan mushketyor qoyil qilib, o'z raqiblarini daf etardi. Ularning atrofida bir talay odam yig'ilib qoldi. O'yin shartlari shundan iborat ediki, birinchi gal tirnal-

gandayoq yarador o'yindan chiqib, uning navbati g'olibga o'tar edi. Hash-pash deguncha besh minut o'tar-o'tmas, birining qo'li, ikkinchisining iyagi, uchinchisining qulog'i tiralib, uch kishi shikastlandi-yu, lekin, zina mudofachisiga biron marta tig'tegmadi. Shartlarga ko'ra, bunday chaqqonlik uch navbat surilish bilan taqdirlanardi.

Yosh sayyohimizni hayron qilish yoki, to'g'rirog'i, uni o'zini taajjublanganga solishga majbur etish nechog'lik mushkul bo'lsa-da, o'yin uni hayratda qoldirgan edi. Uning vatanida, bo'lar-bo'lmasga qon miyaga uradigan o'sha diyorda, muborazaga chaqirish uchun qanday bo'lmasin, har qalay, biror vaj talab etilardi. To'rt o'yinchining tomoshasi unga, hatto, Gaskonning o'zida ham qachondir o'zi eshitgan-bilganlarining eng g'aroyibi bo'lib tuyuldi. Unga o'zi Gulliver borib qolib, qancha vahshatlarni boshdidan kechirgan ulkan pahlavonlarning g'alati mamlakatiga tushib qolganday ko'rinib ketdi. Aslida esa maqsad olis: hali zina supasi bilan qabulxona turardi.

Supada endi urishishmas — u yerda ayollar to'g'risida, qabulxonada esa — qirol saroyi to'g'risida g'iybat qilishardi. Maydonchada d'Artanyan qizarib ketdi, qabulxonada titray boshladi. Gaskonda yoshgina oqsoch qizlar, gohida esa ularning yosh bekalari uchun ham xavfli qilguvchi uning jonli, dadil tasavvuri hech qachon, hatto, isitmadan alahlab yotganda ham hozir bu yerda suhbatga mavzu bo'layotgan va bir-bir sanab o'tilayotgan sirli tafsilotlar-u, mashhur nomlardan alohida keskinlik kasb etayotgan ishqiy nashidalarining yarmini, sevgi yo'lidagi qahramonliklarning, hatto, choragini ham tasvir etolmasdi. Biroq, maydonchada uning iffatiga nuqs tekkan bo'lsa, qabulxonada kardinalga bo'lgan hurmati zil ketdi. Bu yerda d'Artanyan butun Yevropani larzaga keltirayotgan siyosatni tanqid qilishayotganini o'ta taajjub bilan eshitdi; kardinalning shaxsiy hayoti ham unga suqilishga zarracha urinish uchun, d'Artanyanning bilishicha, qanchadan qancha qudratli kibor mansabdorlar jabr

ko'rgan bo'lsa-da, bu yerda malomatga qolayotgan edi. Ota-d'Artanyan janoblari rosa chuqur hurmat qilgan shu ulug' kishi bu yerda janob de Trevilning mushketyorlariga kalaka bo'lmoqda edi. Bir xillari uning maymoq oyog'lari bilan bukir yelkalarini mazax qilishardi; ba'zan birovlarini uning ma'shuqasi madam d'Egilyon bilan uning jiyani de Kombale xonim haqida qo'shiqlar kuylashardi; boshqalari esa shu yerning o'zida kardinalning g'ulomlari va shaxsiy soqchilarini kulgi qilishga kelishib olardilar — d'Artanyanga bularning hammasi aql bovar qilmas yovvoyi narsalar bo'lib tuyulardi.

Lekin, kardinalga atalgan bu achchiq, hajviyalarga nogahon qirolning nomi o'ralashib qolsa, go'yo allakimning ko'rinmas qo'li bu zaharxanda lablarni bir zumga yumib qo'yardi. Suhbatlashayotganlar tovushlari devordan o'tib, janob de Trevilning kabinetiga yetishidan cho'chiyotganday xijolatli alanglashardi. Ammo, deyarli shu zahoti, gap orasida tashlangan ishora suhbatni yana padari-buzrukvorga o'tkazar, tovushlar yana baland yangrar hamda ulug' kardinalning biror qiligi soyada qolib ketmasdi.

«Bu kishilarning hammasini muqarrar Bastiliyaga qamab, osib tashlashadi, — dahshat ichida o'ylardi d'Artanyan. — Meni ham ularga qo'shib olib ketishadi: ularning gaplariga quloq solganimdan, eshitganimdan keyin meni ularga sherik deb hisoblashadi. Kardinalni hurmat qilishni tinmay uqdirib kelgan otam-chi, bunaqa shakkoklarning davrasida turganimdan xabar topsa, nimalar deyarkin!».

Tushunish qiyin emaski, d'Artanyan shu vajdan suhbatga aralashishga botinolmay turardi. Lekin, u o'zining beshala sezgisiga zo'r berib, ko'zlarini baqraytirib qarar, biror gapni qochirmaslik g'amida ishtiyoq bilan tinglardi. Ota nasihatlariga hurmatidan qat'iy nazar, u o'z mayli va ta'biga ergashib, atrofida yuz berayotgan narsalarni qoralashdan ko'ra, ma'qullashga moyilroq edi.

Biroq, de Trevil muxlislarining bu to'dasida u mutlaqo begona ekanini e'tiborga olib, tashrif maq-

sadini bilish uchun uning yoniga keldilar. D'Artanyan kamtarinlik bilan nomini aytdi va o'zining janob de Trevil yurtdoshi ekanini bahona qilib, savol bilan yoniga kelgan mulozimga bir-ikki daqiqa vaqtini darig' tutmasligini janob de Trevildan iltimos qilishni topshirdi. Mulozim iltimosni o'z vaqtida yetkazishga nufuzli ohangda va'da berdi.

Dastlabki xijolatdan biroz o'nglanib olgan d'Artanyan endi bekorchilikda atrofdagilarning ust-boshlarini va yuzlarini durustroq ko'zdan kechirishi mumkin edi.

Eng gavjum guruhlardan biri o'rtasida g'aroyib libosi umumiy diqqatni jalb etayotgan takabbur yuzli, bo'ychan mushketyor turardi. Uning egnida u paytlar — kamroq erk-u ko'proq mustaqillik paytlari — kiyilishi shart hisoblanmagan formali ust-bosh emas, balki, ancha o'ngib, eskirib qolgan kamzul bo'lib, uning ustidagi ko'rkam zar tasma peshingi quyosh shu'lalarining suv sathidagi jilvasiday yaltirardi. Kattakon qilich osig'liq ko'z qamashtiruvchi tasmani faqat old tomonidan ko'rishga imkon berib turgan alvon baxmaldan tikilgan uzun rido uning yelkalaridan nafis quyilib tushgan edi. Bu mushketyor boyagina qorovullikdan bo'shagan, tumovdan nolib, jo'rttaga yo'talib-yo'talib qo'yardi. Boshqalar va hammadan ko'proq d'Artanyan shovqin solib, zar tasmani maqtashayotganda u mo'ylovlarini burab-burab, shu sababdan ham rido tashlab olishga to'g'ri kelganini beparvo tushuntirardi.

— Na chora, — deyardi mushketyor, — bu rasmsga aylanayapti. Bu isrofgarchilik, o'zim ham bila-man, ammo, rasm bo'lib qoldi. Darvoqe ota-onaning pulini biror narsaga ishlatish kerak-da.

— Oh, Portos, — xitob qildi shu yerdagilardan biri, — bu tasma ota saxovatidan, deb bizni ishontirishga urinma! Uni yakshanba kuni Sent-Onore darvozasi olida sen bilan uchratganim, hijob¹ yopingan xonim senga tortiq qilgan bo'lmasin ta-g'in?

¹H i j o b -- nafis to'r.

— Yo'q, vijdonim haqi qasam ichaman va dvor-
yanlik so'zi bilan aytamanki, men uni o'z shaxsiy
pullarimga xarid qildim, — javob berdi Portos deb
atalmish kishi.

— Ha, — so'z qotdi mushketyorlarning biri, —
men mana bu yangi hamyonimni qanday xarid qilgan
bo'lsam xuddi shunday olgansan-da: o'sha ma'-
shuqam eskisiga solib qo'ygan pullarning o'zginasiga.

— Yo'q, rost axir, — e'tiroz bildirdi Portos, —
men unga o'n ikki pistol to'laganimni tasdiqlab
berishim mumkin.

Maqto'v xitoblari kuchayib ketdi-yu, lekin, gumon
tarqamadi.

— To'g'rimasmi, Aramis? — boshqa mushketyor-
ga yuzlanib so'radi Portos.

Bu mushketyor unga Aramis deb murojaat qilgan
kishining tamoman aksi edi. Bu soddadil va chuch-
mal chehrali, kuz shaftolisiday mayin tuk bilan qop-
langan qirmizi yuzli, ko'zlari qop-qora, yigirma ikki
yoki yigirma uch yoshlardagi yigit edi. Ingichka
mo'ylovlar bejirim to'g'ri chiziq kabi o'tib, ustki
labini yaqqol ko'rsatardi. Tomirlari bo'rtib chiqishi-
dan hadiksirab, qo'llarini tushirishdan o'zini tiya-
yotganday tuyulardi. Nafis rangi va tiniqligini
saqlab qolish uchun u quloq solinchaklarini goh-goh
chimchilab qo'yardi. U salmoqlab, kam gapirar, tez-
tez ta'zim qilar, o'zining boshidan oyog'igacha oro
berganiday, aftidan, hafsala bilan parvarish qilguv-
chi chiroyli tishlarini ko'rsatib, tovushsiz kulardi.
U o'z do'stining savolini ma'qullab, boshini irg'ash
bilan javob qildi.

Bu ta'kidlash tasma borasidagi hamma gumon-
larga barham berdi, shekilli, uni tomosha qilaverdi-
lar, lekin, u haqidagi gap-so'zlar to'xtatildi va suh-
bat kutilmagan ruhiy jihatlariga bo'ysunib, boshqa
mavzuga o'tib ketdi.

— Janob de Shalening otboqari hikoya qilayotgan
narsalar to'g'risida sizlar qanday fikrdasiz? — alohi-
da, hech kimsaga, lekin, shu yerdagilarning bar-
chasiga bir yo'la murojaat qilib so'radi boshqa bir
mushketyor.

— Xo'sh, u nimalarni hikoya qilyapti? — salobat bilan so'rardi Portos.

— U Bryusselda Roshfor bilan, bu kardinalning eng sodiq xizmatkori bilan uchrashib qolganini hikoya qilyapti. Roshfor kaputsin libosida edi va shunday niqobdan foydalanib, bu la'nati Roshfor janob de Legani borib turgan lavangdek laqillatib ketgan.

— Borib turgan lavangdek, — takrorladi Portos. — Biroq bu rost gapmikan?

— Men bu haqda Aramisdan eshitdim, — ma'lum qildi mushketyor.

— Chindan-a?

— Axir sizga bu juda yaxshi ma'lum-ku, Portos, — dedi Aramis. — Men bu haqda sizga kecha hikoya qilgandim. Bunga qaytib o'tirishning hojati yo'q.

— «Qaytib o'tirishning hojati yo'q!» — xitob qildi Portos. — Siz shunday o'ylaysizmi? «Qaytib o'tirishning hojati yo'q!» Azbaroyi shifo, siz qanday tez hal qilasiz-a!.. Qanday! Kardinal dvoryan kishini poylaydi, u sotqin, qaroqchi, osilishi lozim odam yordamida uning maktublarini o'g'irlaydi va hamon o'sha josusdan foydalanib, shu maktublar asosida, go'yo Shale qirolni o'ldirib, gersog Orleanskiyni qirolichaga uylantirmoqchi bo'lgan, degan bema'ni bahona bilan Shaleni qatl qilishga erishadi! Hech kim bu jumboqning kalitini topolmayotgan edi. Siz, hammani mamnun qilib, buni bizga kecha ma'lum qilasiz-da, biz hali, hatto, hushimizga kelmasimizdan bugun: «Bunga qaytib o'tirishning hojati yo'q!» deb e'lon qilasiz.

— Xo'sh, shunchalik xohlasangiz, qayta qolaylik, — toqat bilan rozi bo'ldi Aramis.

— Men janob de Shalening otboqari bo'lganimda bormi, — xitob qildi Portos, — bu Roshforning adabini berib qo'yardim.

— «Qizil gersog» esa sizning adabingizni berib qo'yardi, — deb qo'ydi Aramis xotirjamgina.

— «Qizil gersog...» juda soz, juda soz! «Qizil gersog!..» — chapak chalib ma'qullab, boshini sarak-

sarak qilib, qichqirib yubordi Portos. — «Qizil gersog» — bu juda zo‘r. Men bu askiyani tarqatishga harakat qilaman, xotirjam bo‘ling. Zap askiyachi-da, bu Aramis!.. O‘z iste’dodingizga ergasholmaganingiz rosa achinarli-da, azizim! Sizdan qanday dilbar abbat¹ chiqqan bo‘lardi-ya!

— O, bu vaqtincha hayol, xolos — deb qo‘ydi Aramis.— Bir kunmas bir kun men, baribir, abbat bo‘laman. Shunga ko‘zim yetib, aqoidni o‘rganishni davom ettirayotganimni siz bilasiz-ku, axir, Portos.

— U niyatiga yetadi, — dedi Portos. — Ertami-kechmi, lekin, yetadi.

— Erta deng, — javob berdi Aramis.

— U faqat bir narsani — jovonida mushketyorlik libosining orqasida osig‘liq turgan jubboni yana ki-yishni kutayapti! — xitob qildi mushketyorlarning biri.

— U nimani kutayapti o‘zi? — so‘radi boshqasi.

— Qirolicha mamlakatga merosxo‘r ato qilishini.

— Janoblar, bu xususda hazil qilishning keragi yo‘q, — deb qo‘ydi Portos. — Qirolicha, xudoga shukur, hali shunday yoshdagi, bu imkon xorijida emas.

— Lord Bekingem² Fransiyada deyishadi! — bu go‘yo beg‘araz so‘zlarga g‘alati ikki tus berguvchi quv kulgi bilan xitob qildi Aramis.

— Aramis, do‘stim, bu gal siz nohaqsiz, — uning so‘zini bo‘ldi Portos, — askiyaga maylingiz sizni ma‘lum me‘yordan oshishga majbur etyapti. Janob de Trevil eshitib qolguday bo‘lsa, bu xil so‘zlar uchun sizga yaxshi bo‘lmas.

— Menga o‘rgatmoqchimasiz, Portos? — yuvvosh nigohida nogahon o‘t chaqnab so‘radi Aramis.

— Do‘stim, — javob berdi Portos, — mushketyor yo abbat bo‘ling, lekin, bir vaqtning o‘zida unisi ham, bunisi ham emas. Eslab ko‘ring, kuni kecha Atos sizga: hamma yog‘liq joylardan totinib yurasiz,

¹Abbat — ruhoni.

²Bekingem Djordj Villiers, lord (1592—1628) — ingliz siyosiy arbobi, qirollardan Yakov I va Karl I arzandasi.

deb edi... Yo'q, yo'q, iltimos qilaman, janjallashmaylik. Buning hojati yo'q. Siz, Atos va mening qilgan ahdimiz sizga yaxshi ma'lum-ku. Siz axir d'Egilyon xonimnikida bo'lib turasiz, uning ko'nglini ovlaysiz, siz de Shevrez xonimning xolavachchasi de Bua Trasi xonimnikida ham bo'lasiz va aytishlaricha, bu xonimning ko'pdan ko'p iltifotidan bahramandsiz. O tangrim, baxtingizga iqror bo'lishingizning keragi yo'q, hech kim sizdan tavba-tazarru qilishingizni talab etayotgani yo'q — sizning sipoligingizni kim bilmaydi, deysiz! Lekin, azbaroyi shifo, modomiki, jim yurish qobiliyatiga ega ekansiz, gap hazrat oliyalari haqida borayotganda, buni unutmang. Kim bo'lsa ham qirol va kardinal xususida nimani xohlasa, vnaysayversin, lekin, qirolicha muqaddasdir, modomiki, u to'g'risida gap ochilgan ekan, faqat yaxshi so'zlarni aytinlar.

— Portos, siz Narsissday o'zbilarmonsiz, buni bilib qo'ying, — dedi Aramis. — Sizga ma'lum-ku, axir, men nasihatlariga toqat qilolmayman, ularni yolg'iz Atosdan eshitishga tayyorman. Sizga kelganda esa, azizim, sizning o'ta dabdabali tasmaningiz olijanob tuyg'ularingizga nisbatan unchalik ishonch qo'zg'atmaydi. Mabodo lozim topsam, abbat bo'lamman, hozircha men mushketyorman va shu sifatda ko'nglimga nimaiki kelsa aytaveraman. Hozir jonimga tekkaningizni aytgim keldi.

— Aramis!

— Portos!

— Janoblar! Janoblar! — eshitildi har tomondan.

— Janob de Trevil janob d'Artanyanga muntazir!— kabinet eshigini lang ochib, ularning gapini bo'ldi mulozim.

Bu so'zlar aytilayotgan payti kabinet eshigi ochiq qolgan va hamma birdan jimib ketgan edi. Bu sukunat o'rtasida yosh gaskonlik yigit qabulxonani kesib o'tdi va bu g'aroyib janjalning xotimasiga aralashib qolishdan vaqtida qutulganidan ich-ichidan quvonib, mushketyorlar kapitani huzuriga kirdi.

Qabul

Janob de Trevil eng noxush kayfiyatda edi. Har qalay, sal bo'lmasa yergacha egilib, quyuq ta'zim qilgan yosh yigitni u tavoze bilan qarshi oldi va uning so'zlarini tabassum bilan tingladi. Yigitning bearncha talaffuzi yoshligini, tug'ilgan diyorinini — har qanday yoshda ham insonni quvontira oladigan xotiralarni uning yodiga soldi. Lekin, shu zahoti qabulxona eshigiga yaqinlashib, avval boshqalarni bir yoqli qilib, keyin esa u bilan suhbat boshlashga d'Artanyandan ruxsat so'raganday ma'noda qo'lini ko'tarib, uch marta tovushini gal sayin kuchaytirib, shunday qichqirdiki, unda ohanglarning buyruqdan g'azabgacha bo'lgan butun qatori yangrab ketdi:

— Atos! Partos! Aramis!

Biz tanishib ulgurmagan oxirgi ikki ismlar sohibi bo'lmish mushketyorlar darhol do'stlaridan ajralib, bo'sag'adan o'tishi bilan ularning ortidan kabinetning eshigi yopildi. Butkul xotirjam bo'lmasalar-da, ularning bir vaqtning o'zida ham viqor, ham itoat bilan turib, o'zlarini bemalol tutishlari bu kishilarni yarim xudolaru ularning sardorini gumbirlatib chaqmoq chaqishga shay dahshatli Yupiter deb bilayotgan d'Artanyanning havasini keltirdi.

Ikkala mushketyor ichkari kirib, ortidan eshik yopilgandan keyin, mushketyorlarning chaqirilishi yangi xo'rak bo'lgan gap-so'zlarning g'ovur-g'uvuri yana kuchayib ketgandan so'ng, nihoyat, janob de Trevil qovog'ini solib, ko'rikda singari qaddini rostlab, unsiz turgan Portos va Aramislarning yonidan o'tib, kabinetni uch yoki to'rt marta jimgina aylanib chiqdi, so'ng qo'qqisidan ularning qarshisida to'xtadi-da, mushketyorlarning boshidan oyog'igacha qahrli nazar tashlab, dedi:

— Uzog'i bilan kecha kechqurun menga qirol nima degani sizlarga ma'lummi, janoblari? Sizlarga bu ma'lummi?

— Yo'q, — qisqa sukutdan so'ng javob qildilar

ikkala mushketyor. — Yo'q, taqsir, bizga hech narsa ma'lum emas.

— Lekin, bizlarga iltifot ko'rsatib, ma'lum qilasiz, degan umiddamiz, — g'oyat darajada tavoze bilan ilova qildi Aramis va nazokatli ta'zim bajo keltirdi.

— U menga mushketyorlarni kelgusida janob kardinal gvardiyachilardan tanlab olishini aytdi.

— Janob kardinalning gvardiyachilaridan? Bu qanaqasi bo'ldi? — qichqirib yubordi Portos.

— U, o'zining nordon vinosiga yaxshi vino qo'shish ehtiyoji tug'ildi, degan xulosaga keldi.

Ikkala mushketyor quloqlarigacha qizarib ketishdi. D'Artanyan o'zinini qayoqqa urishni bilmas, yer yorilsa kirib ketguday holatda edi.

— Ha, ha, — tobora qizishib davom etdi janob de Trevil. — Hazrat oliylari tamoman haqlar, zero, vijdonim haqi ont ichamanki, janob mushketyorlar saroyda xunuk rol o'ynayotirlar! Kecha kechqurun janob kardinal shaxmat o'yini ustida mening g'ashimga tegadigan hamdard ohangda, — bu la'nati mushketyorlar, bu kallakesarlar, — deb hikoya qilishga tutindi, bu so'zlarni u menga yanayam kam manzur bo'lgan boshqacha zaharxandalik bilan talaffuz etdi, — bu qassoblar, — menga o'zining yovvoyi mushuknikiga o'xshagan ko'zlari bilan qarab-qarab, qo'shib qo'ydi, — Feru ko'chasidagi mayxonada ruxsat etilgan soatdan keyin ham qolishibdi. Uning gvardiyachilari, — u yuzimga qarab, kulib yuboradiganday tuyulardi, — tun osoyishtaligi buzg'unchilarini ushlashga majbur bo'lishgan. Ming la'nat! Sizlar bilasizmi, bu nima degan gap! Mushketyorlarni hibsga olish! Sizlar shu davrada bo'lgansiz... ha, sizlar, tonmay qo'yaqoling, sizlarni tanib qolishgan, kardinal nomlaringizni ham aytdi. Gunoh menda, gunoh mening o'zimda, axir odamlarni o'zim tanlab olaman-da. Loaqal sizni olaylik, Aramis: sizga shunchalik jubba yarasharkan-u, nega mendan mushketyorlik kamzulini so'rab oldingiz? Xo'sh, siz-chi, Portos... sizga bunday ajoyib oltin tasma poxol qilich osish uchun kerakdir. Atos bo'lsa... Men Atosni ko'rmayapman. Qani u?

— Taqsir, — ma'yus gapirdi Aramis, — u betob, juda betob.

— Betob? Juda betob dedingizmi? Unga nima bo'пти?

— Chechakmi, deb qo'rqishyapti, taqsir, — o'zining ham so'zini qistirishga intilib dedi Portos. — G'oyat qayg'uli voqea: bu dard uning yuzini rasvo qilishi mumkin.

— Chechak?.. Ana, xolos. Siz ajabtovur hikoya aytayapsiz-ku, Portos! Uning shu yoshida chechak chiqsa! Yo'q, yo'q!.. U yaralangan bo'lsa kerak... yoki o'ldirilgan... Oh, koshki men bilolsam edi!.. Ming la'nat! Janob mushketyorlar, odamlarimning shubhali joylarda sanqib yurishlarini, ko'cha-ko'ylarda janjal chiqarishlarini, qorong'i burchaklarda qilichni ishga solishlarini men xohlamayman! Xullas, odamlarimni janob kardinalning gvardiyachilariga kalaka bo'lishlarini istamayman. Bu gvardiyachilar tinch bolalar, chaqqon, odamshavanda. Ular hibsga olishga munosib emas, bundan tashqari, ular o'zlari ni qamoqqa oldirib o'tirmasdilar. Bunga ishonchim komil! Biron qadam chekingandan ko'ra ular o'limni ravo ko'rgan bo'lardilar. Jonini qutqarish, qochish, juftakni rostlash — bular qirol mushketyorlarining qo'lidan keladi, xolos!

Portos va Aramis g'azabi qaynab, titrab-qaqshab turishardi. Ko'nglining tubida faqat o'zlariga nisbatan otashin muhabbatgina uni shu yo'sinda gapirishga majbur etayotganini anglab yetmaganlarida janob de Trevilni ular bo'g'ib qo'yishlari turgan gap edi. Ular poshnalarini gilamga urib-urib qo'yishar, lablarini qonaguncha tishlar va jon-jahdlari bilan qilich soplarini qisishardi.

Qabulxonada Atos, Portos va Aramisning chaqirilganini eshitishgan va janob de Trevilning tovu-shidan uning qattiq jahli chiqqanini payqashgan edi. Sinchkovlik azobida qolgan o'nlab boshlar birorta ham so'zni qochirmaslik niyatida eshikka yopishgan, tirqishga bosilgan quloqlar biror tovushni oqizmaytomizmay eshitayotgan bir paytda yuzlar qahr-u g'azabdan bo'zarar, og'izlar esa kapitanning haqo-

ratli soʻzlarini shu yerdagilarning hammasiga birmabar yetkazib turardi. Bir zumda butun uy, kabinet oshigidan to darvozaxonagacha, qaynayotgan qozonga aylanib ketdi.

— Shunday deng! Qirol mushketyorlari kardinal gvardiyachilariga oʻzlarini hibsga oldirib oʻtirs! — yuragining toʻrida gʻazabi soldatlarinikiday toshgan janob de Trevil soʻzlarni chertib va goʻyo qilich zarbiday tinglovchilarining koʻksiga sanchib-sanchib davom etardi. — Shunaqami hali! Kardinalning olti gvardiyachisi hazrat oliylarining olti mushketyorini hibsga olsa! Ming laʼnat! Men bir qarorga keldim. Shu erdanoq Luvrga joʻnayman-da, boʻshayman, qirol mushketyorlari kapitani unvonidan kechib, kardinal gvardiyachilariga leytenant qilib qoʻyishlarini iltimos qilaman. Bordi-yu rad etishsa, ming laʼnat, abbat boʻlib olaman!

Shu soʻzlardan soʻng devor ortidagi shovqin toʻpolonga aylanib ketdi. Har tomondan laʼnatlar va soʻkinishlar yogʻila boshladi. «Ming laʼnat!», «Xudo-yu bor farishtalar!», «Ajal va doʻzax!» singari xitoblar havoda muallaq turib qoldi. DʼArtanyan koʻzlari bilan oʻzi yashirinsa boʻladigan biror darparda qidirar va yengib boʻlmas darajada stolning ostiga kirib ketgusi kelardi.

— Boʻlmasa gap bunday, janob kapitan! — oʻzini tutolmay xitob qildi Portos. — Biz rostdan ham olti kishiga qarshi oltita edik, ammo, bizga tuyqusdan hujum qilishdi, biz qilichlarimizni yalangʻochlab ulgurmasdan ikkitamiz shart oʻldirildi, Atos esa chunon ogʻir yaralandiki, oʻliklardan kam farq qilardi; u ikki marta turishga urinib, ikkala safar ham yerga qulab tushaverdi. Baribir, boʻsh kelmadik. Yoʻq! Bizni zoʻrlik bilan sudrab ketishdi. Yoʻlda biz yashirinib qoldik. Atosga kelganda, uni oʻlik hisoblab, ovora boʻlishga arzimaydi, deb jang maydonida tinch qoldirib ketishib. Mana, ish qanday boʻlgan. Azbaroyi shifo, kapitan! Har qanday jangda ham yutib boʻlavermaydi. Ulugʻ Pompey Farsal jangini, oshitishimcha, uncha-muncha dongʻi chiqqan qirol Fransik Birinchi esa Paviyadagi jangni yutqazgan.

— Men ham ma'lum qilishga musharrafmanki, — dedi Aramis, — hujum qilayotganlarning birini men uning o'z qilichi bilan chopib tashladim, chunki, mening qilichim birinchi hamladayoq sinib ketdi. O'ldirdimmi yoki chopib tashladimmi — sizga qay biri ma'qul bo'lsa, shunisi, taqsir.

— Men buni bilmabman, — biroz yumshab gapirdi janob de Trevil, — Nazarimda, janob kardinal uncha-muncha oshirgan ko'rinadi.

— Lekin, iltijo qilaman, taqsir, — de Trevilning yumshaganini ko'rgach, endi unga iltimos bilan murojaat etishga jur'at qilib davom etdi Aramis, — iltijo qilaman, taqsir, hech kimsaga Atosning jarohtlanganini aytmasangiz. Bundan qirol xabar topguday bo'lsa, uning ko'ngli xira bo'ladi. Lekin, jaroht og'ir bo'lgani vajhidan tig' kiftni teshib, ko'ksi-ga yetgan — qo'rqish mumkinmi...

Shu daqiqa darpardaning cheti ko'tarildi va bo'sag'ada o'ktam va go'zal, lekin haddan tashqari rangpar yuzli mushketyor ko'rindi.

— Atos! — qichqirib yuborishdi ikkala mushketyor...

— Atos! — ularning ketidan takrorladi de Trevil.

— Siz meni chaqiribsiz, janob kapitan, — janob de Trevilga yuzlanib dedi Atos. Uning ovozi zaif, lekin, mutlaqo xotirjam eshitilardi. — Do'stlarimning ma'lum qilishlaricha, meni chaqiribsiz, huzuringizga shoshdim. Amringizga muntazirman, taqsir!

Shu so'zlarni aytib, ust-boshi bejirim va hami-shagiday qaddi raso mushketyor shaxdam odimlar bilan kabinetga kirdi. Jasoratning bunday namunasi-dan dil-dilidan ta'sirlangan de Trevil unga otildi.

— Men boyagina bu janoblarga mushketyorlarimning jonini ehtiyojsiz xavf ostida qoldirishlarini taqiqlayman, deb edim, — dedi de Trevil. — Mard kishilar qirolga azizdir, mushketyorlarning esa yer yuzidagi eng jasur kishilar ekani qirolga ma'lum. Qo'lingizni bering, Atos!

Kirguvchining do'stona tuyg'ularning bu tug'yoniga javob qilishini kutib o'tirmasdan de Trevil Atosning o'ng qo'lini tutdi-da, o'zining bor matonatiga qaramay uning og'riqdan seskanib ketgani va

garchand, bu imkon xorijida tuyulsa-da, rangi yanayam oqarib ketganini payqamay, uni kuchining bori-cha qisdi.

Eshik qiya ochilganicha qolgan edi. Bu ishlar atrofidagi maxfiyatdan qat'iy nazar, jarohati ko'pchilikka oshkor bo'lgan Atosning paydo bo'lishi hammani hayron qoldirdi. Kapitanning so'nggi so'zlari mamnuniyat shovqini bilan qarshi olingan va ikki-uch kalla zavqi jo'shib, darparda orasidan suqilgan edi. De Trevil, ehtimol, odob qoidasining bunday buzilishini achchiq tanbeh bilan jazolashni unutmasdi, lekin, qo'qqisdan Atosning qo'li uning qo'lida talvasada qaltirab ketganini sezib qoldi va nigo-hini mushketyorga ko'chirib, uning hushidan ketayketay deb turganini ko'rdi. Ayni shu dam og'riqni bosish uchun bor kuchini yig'ib, baribir, yengilgan Atos polga jonsizday qulab tushdi.

— Tabib! — qichqirib yubordi de Trevil. — Menikimi yo qirolnikimi — eng yaxshisini! Tabib, yoki, ming la'nat, mening mard Atosim o'lib qoladi!

De Trevilning ovozig a u yopib qo'yishni xayoliga ham keltirmagan eshikdan qabulxonada to'planganlarning hammasi kabinetga yopirilib kirdi. Yaradorga hamma parvona bo'lish bilan ovora. Lekin, tabib uyniing o'zidan chiqib qolmagan taqdirda barcha urinishlar behuda ketardi. Olomonni itarib yo'l ochib, u hamon behush yotgan Atosga yaqinlashdi hamda shovqin va to'polon unga xalal berayotgani sababli bemorni qo'shni xonaga o'tkazishlarini qat'iy talab etdi. Janob de Trevil shoshib eshikni ochdi-da, do'stlarini qo'llarida ko'tarib borayotgan Portos va Aramisga yo'l ko'rsatgani ko'yi o'zi oldinda yurdi. Uning ketidan tabib ergashdi, tabibdan keyin eshik yopildi.

Shunda keluvchilarni hamisha hayajonga solib kelgan janob de Trevilning kabineti qabulxona bo'limiga aylanib qoldi. To'planganlar mahmadonalik qilishar, tovushlarini pasaytirmay vaysashar va qo'pol iboralardan ham tap tortmay kardinal bilan uning gvardiyachilarini jinlar makoniga jo'natar edilar.

Xiyla muddat o'tgach, Portos va Aramis qaytib

chiqishdi. Yaradorning oldida de Trevil bilan tabib qolishdi, xolos.

Nihoyat, janob de Trevil ham qaytdi. Uning soʻzlariga qaraganda yarador hushiga kelgan edi. Tabib bemorning ahvoli doʻstlarini xavotirga solmasligi kerak, chunki, darmonsizlikka koʻp qon yoʻqotish sabab boʻlgan deb hisoblardi.

Soʻngra janob de Trevilning qoʻl imosi bilan, gaskonlikka xos bir soʻzlik ila oʻziga qabul tayinlanganligini unutmay joyida qolgan dʼArtanyandan boʻlak hamma chiqib ketdi.

Eshik yopilgach, de Trevil oʻgirildi-da, yosh yigit bilan yuzma-yuz toʻqnashdi. Roʻy bergan voqealar uning xayollar rishtasini uzib qoʻygan edi. U sabotli ziyoratchining istagi nimaligini surishtirdi. DʼArtanyan de Trevilning xayolida ham oʻtmishni, ham hozirgi kunlarni bir yoʻla uygʻotib, oʻzini tanitdi.

— Uzr, muhtaram yurtdoshim, — dedi u tabassum bilan, — men sizni mutlaq unutib qoʻyibman. Ilojim qancha: kapitan — bu oila boshligʻining xuddi oʻzi, faqat oddiy otadan koʻra koʻproq narsalarga javobgar. Soldatlar — bu yoshi katta goʻdaklar, lekin, men qirolning va xususan janob kardinalning farmoyishlarini bajarilishini talab etganim sababli...

DʼArtanyan tabassumini yashirolmadi. Bu tabassum janob de Trevilga qarshisidagi yigit hargiz farosatsiz emasligini koʻrsatdi-yu, u darhol ishga koʻcha qoldi.

— Men otangizni juda sevardim, — dedi u. — Oʻgʻliga qanday nafim tegarkin? Tezroq gapiring, vaqtim tugay deb qoldi.

— Taqsir, — dedi dʼArtanyan, — Tarbdan Parijga joʻnayotganimda siz unutmagan oʻsha doʻstlik hurmati sizdan mushketyorlik ridosini soʻrab olishni umid qilgan edim. Lekin, shu ikki soat mobaynida koʻrgan narsalarimdan keyin bu marhamat qanday ulkanligini idrok etib, unga arzimaymanmi, deb qoʻrqyapman.

— Ha, yigitcha, bu haqiqatan ham marhamat, — javob berdi janob de Trevil. — Lekin, siz uchun oʻylaganingizdek yoki oʻylangga solayotganingizdek

qo'l yetmas bo'lmasa kerak. Darvoqe, hazrat oliylarining bir farmoyishi bunday holni nazarda tutadi va taassufki, sizga ma'lum qilishim lozimki, u hech kimsani bir necha janglarda sinalmaguncha, biror yorqin qahramonliklar ko'rsatmaguncha yoki biznikidan jo'nroq polkda ikki yil xizmat o'tamaguncha mushketyorlikka qabul qilmaydi.

D'Artanyan indamay ta'zim qildi. Niyatiga yetish nechog'lik mushkulligini bilganidan beri u mushketyorlik libosini yana ham kuchli qo'msay boshladi.

— Lekin, — o'z yurtdoshiga, go'yo uning yuragiga qo'l solib ko'rmoqchiday, unga o'tkir nigohini qadab davom etdi de Trevil, — lekin, otangizga, sizga aytganimdek eski do'stinga bo'lgan hurmatim tufayli siz uchun biror narsa qilarman, yigitcha. Bizning bearnlik yigitlarimiz kamdan kam badavlat bo'lishadi, men qadrdon o'lkani tashlab ketganimdan beri ahvol ko'p o'zgarmagandir, deb o'ylayman. Olib kelgan pullaringiz kun kechirishga yetishi maholdir.

D'Artanyan butun qiyofasi bilan hech kimdan sadaqa so'ramayotganini ko'rsatib, mag'rur qad rostladi.

— Bas, bas, yigitcha, — davom etdi de Trevil, — menga bu qiliqlar tanish. Men Parijga cho'ntagimda to'rt ekyu pul bilan kelganman va menga Luvrni sotib olishga qurbi yetmaydi, deyishga jur'at etolgan har kimsani muborazaga chaqirishim turgan gap edi.

D'Artanyan boshini balandroq ko'tardi. Otni sotish sharofati bilan u o'z martabasini dastlabki paytlar de Trevil ega bo'lganidan to'rt ekyu ko'proq pul bilan boshlamoqda edi.

— Demak, — davom etdi kapitan, — keltirgan mablag'ingizni, u qanchalik ko'p bo'lmasin, saqlab qo'yishingiz lozim. Lekin, yana qurol tutish san'atini takomillashtirishingiz lozim — bu dvoryan kishiga zarur. Men bugun Qirol akademiyasining boshlig'iga maktub yozib beraman va ertadan boshlab u sizni hech bir haq talab etmasdan qabul qiladi. Bundan bosh tortmang. Bizning yosh dvoryanlarimiz, hatto, eng aslzoda va badavlatlari ham ko'pin-

cha u yerga kirishga behuda urinib yuradilar. Siz otminish, qilichbozlik va raqslar o'rganasiz. Foydali tanish-bilishlar orttirasiz, mening huzurimga esa ora-sira kelib turasiz, ishlaringiz qanday borayotgani, sizga qanday yordam qilishim to'g'risida menga axborot berib turasiz.

Saroy hiylalari d'Artanyan uchun nechog'lik begona bo'lmasin, baribir, u bu qabulning sovuqligini his qildi.

— Evoh! — xitob qildi u. — Otam bergan tavsiyanoma bilan maktubning hozir o'rni qanday bilinayotganini ko'rib turibman.

— Darhaqiqat, — javob berdi de Trevil, — biz bearnliklarga shu qadar zarur, o'sha yagona sehrli kalitsiz buncha olis safarga otlanganingizdan taajjubdaman.

— Maktubim bor edi, taqsir, xudoga shukur, tupa-tuzuk ham yozilgan edi! — xitob qildi d'Artanyan. — Lekin, uni mendan hiyla bilan o'g'irlab ketishdi!

Shundan keyin u Mengda yuz bergan voqealarning hammasini hikoya qilib, notanish dvoryanni barcha tafsilotlari bilan tasvirlab berdi. Uning jo'shqin nutqidan ufurib turgan samimiyat de Trevilga manzur bo'ldi.

— G'alati voqea... — o'ychan gapirdi mushke-tyorlar kapitani. — Siz, demak, baland ovoz bilan mening nomimni tilga oldingizmi?

— Ha, albatta. Men ehtiyotsizlik qilib qo'ydim. Lekin, ilojim qancha, sizniki singari nom yo'lda menga qalqon bo'lib xizmat qilishi kerak edi-da. Uni qancha ko'p dastak qilganimni o'zingiz o'ylab ko'ring.

Xushomad u mahallar rasm bo'lgan edi, de Trevil ham har qanday qirol yoki kardinal singari maqtovdan ta'sirlanardi. Shu sababdan u mamnun bo'lganini ifoda etguvchi tabassumni tiyolmadi, lekin, tabassum birpasda so'ndi.

— Ayting-chi, — Mengdagi voqeaga qaytib, o'zi gap boshladi u, — ayting-chi, o'sha dvoryanning chakkasida yengil chandiq yo'qmidi?

— Ha, o'q teshib o'tganday.

— U kelishgan kishimidi?

— Ha.

— Barvastamidi?

— Ha.

— Rangpar, sochlari qorami?

— Ha, ha, xuddi shunday. Siz qayerdan u kishini taniysiz, taqsir? Oh, zora men uni biror kun qidirib topsam — ont ichamanki, men uni do'zaxdan bo'l-sayam qidirib topaman...

— U ayol kishini kutarmidi? — uning so'zini bo'ldi de Trevil.

— Har holda, o'sha ayol bilan bir-ikki og'iz gaplashib olgandan keyingina jo'nab ketdi-ku.

— Ular nimalarni gaplashganini siz bilmaysizmi?

— U ayolga quticha berib, undan farmoyishlarni topajagini aytdi va qutichani faqat Londonda ochish-ni taklif etdi.

— O'sha ayol inglizmidi?

— U, miledi deb gapirdi.

— Bu o'sha! — shivirladi de Trevil. — Bu o'sha! Men bo'lsam uni haliyam Bryusselda deb o'ylab yuribman.

— O, taqsir,— xitob qildi d'Artanyan,— uning kim va qayerdanligini menga aytib bering, men sizdan hundan bo'lak hech narsani, hatto, mushketyorlikka qabul qilishingizni ham so'ramay qo'yaqolaman! Negaki, men avvalo u bilan hisob-kitob qilishim kerak.

— Sizni xudo asrasin bundan, yigitcha! — xitob qildi de Trevil. — Uni ko'chada uchratib qolguday bo'lsangiz — darhol boshqa tomonga o'tib olishga shoshiling. Bu qoyaga yo'liqmang — shishaday sinib ketasiz.

— Baribir, — deb qo'ydi d'Artanyan, — agar uni uchratib qolsam...

— Har holda, hozircha uni qidirishingizni maslahat bermayman, — dedi de Trevil.

To'satdan ko'ngliga g'alati shubha kelib, de Trevil jimib qoldi. Otasining maktubini go'yo o'g'irlagan kishiga nisbatan yigit bildirayotgan jo'shqin nafrat... Kim bilsin, bu nafrat ostida makkor reja

yashiringanmi? Bu yigitni padari buzrukvor yuborgan bo'lsa-chi? U de Trevilni qo'lga tushirish niyatida kelgan bo'lsa-chi? O'zini d'Artanyan deb tanitayotgan bu odam, boshqalarning boshiga tushgandek, uning ham pinjiga kirib, keyin halok qilmoqchi bo'lgan josus emasmikan? U d'Artanyanga avvalgidan ham sinchiklabroq razm soldi. Aql, mug'ambirlik va soxta sipolikni ifodalab turgan bu serharakat chehra uning ko'ngliga unchalik taskin bermadi.

«Rost, men uning gaskondan ekanini bilaman, — xayolidan o'tkazdi de Trevil. — Lekin, u o'z qobiliyatini xuddi menga qabilida kardinal uchun ham ishga solishi mumkin-ku. Uni bir sinab ko'raylik...»

— Do'stim, — shoshmasdan gapirdi u, — o'zining eski do'stimning o'g'li oldida — zero, maktub voqeasining hammasini inobatga olayapman — darrov ro'yxush bermaganimni yuvish uchun siyosatimizning sirlarini sizga ochib bermoqchiman. Qirol bilan kardinal — eng yaxshi do'stdirlar. Ular orasidagi yolg'ondakam kelishmovchiliklar farosatsiz odamlarni aldash uchungina xizmat qiladi. Omad uchun yaratilgan go'zal, kelishgan yigit, mening yurtdoshim bu nayranglarga uchib, pand yeb qolishini unga ravo ko'rmayman. Shuni eslab qo'yingki, men bu ikki qudratli janoblarga sodiqman va har qadamim qirolga va Fransiya qachonlardir yaratgan eng ulug' donishmandlarning biri bo'lmish janob kardinalga xizmat qilishni ko'zda tutadi. Hozirdan e'tiboran buni ma'lumotingizga oling va mabodo ko'ngil ko'yiga kiribmi, oilaviy yoki do'stona aloqalar orqasidanmi, kardinalga nisbatan bir xil dvor-yanlar singari kek saqlab yurgan bo'lsangiz, siz bilan xayr-ma'zur qilamiz. Men har qanday sharoitda sizga madad beraman, lekin, o'zinga yaqinlashtirmayman. Har qalay, ochiq so'zligim sizni menga xayrixoh qiladi, degan umiddaman, zero, siz shu mahalgacha men shu zayl gaplashgan birdanbir yigitsiz.

«Mabodo bu tulkini yonimga kardinal yuborgan bo'lsa, — o'ylardi de Trevil, — undan qanchalar naf-
ratlanishimni bilib, ishonchimni qozonish uchun u

to'g'risida og'izga kelganni javrash eng yaxshi usul deb uqdirgani aniq. Bu makkor ta'kidlashlarimga qaramay, padari buzrukvardan hazar qilaman, deb meni ishontirishi turgan gap».

Ammo, hammasi de Trevil kutganday emas — tamom boshqacha bo'ldi.

— Taqsir, — oddiygina qilib dedi u, — men Parijga xuddi shu niyatlar bilan kelganman. Otam Fransiyaning birinchi kishilari deb hisoblaguvchi qirol, janob kardinal va sizdan bo'lak hech kimga bo'ysunmaslikni menga nasihat qilgan edi.

D'Artanyan de Trevilning nomini avvalgi ikki nomga qo'shimcha qilib gapirganini payqash mumkin. Lekin, bu qo'shimcha, uning nazdida, ishni pachava qilolmasdi.

— Shuning uchun, — davom etdi u, — men janob kardinalni chuqur izzat qilaman, uning harakatlari tan beraman... Siz menga aytganingizdek, to'la samimiyat bilan gapirgan bo'lsangiz, men uchun tag'in yaxshi. Demak, siz fikrlarimizning o'xshashligini payqab, menga iltifot ko'rsatgansiz. Lekin, mabodo siz menga ishonqiramay muomala qilgan bo'lsangiz — bu esa juda tabiiy gap — unda bu so'zlar bilan o'zimni, sizning nazaringizda, beburd qilayapman. Lekin, baribir, siz mening rostgo'yligimning qadriga yetasiz, o'zim uchun esa olamda men to'g'rimdagi sizning durust fikringizdan qimmatliroq narsa yo'q.

De Trevil hang-u mang bo'lib qoldi. Bunday zako, bunday samimiyat uni qoyil qoldirar, lekin, shubhalarini butkul tarqatolmas edi. Bu yigitning boshqa yoshlarga nisbatan afzalligi qanchalik ayon bo'lsa, basharti, de Trevil undan adashgan taqdirda, ehtiyot bo'lish uchun omillar shuncha ko'payardi.

— Siz sofdil kishisiz, — dedi u d'Artanyanning qo'lini qisib, — lekin, hozir siz uchun faqat taklif etgan narsalarimni qilolaman. Uyimning eshigi siz uchun hamisha ochiq bo'ladi. Huzurimga istagan mahal kelib turish va binobarin, qulay fursatni topish imkoniga ega bo'lib, niyat qilgan narsangizga keyinroq yetsangiz, ajab emas.

— Boshqacha qilib aytganda, — dedi d'Artanyan, — siz meni shu marhamatga munosib bo'lishimni kutyapsiz, taqsir. Xo'p, mayli, — gaskonlik kishiga xos bamaylixotir qo'shib qo'ydi u: — Siz uzoq kutib qolmaysiz.

Endi qolgan narsalar yolg'iz o'ziga taalluqli bo'lib qolganday u ketishga chog'lanib, ta'zim qildi.

— Sabr qilsangiz-chi, — uni to'xtatib dedi de Trevil. — Men Qirol akademiyasi boshlig'iga maktub va'da qilgandim sizga. Yoki uni mendan olishga oriyatingiz kelyaptimi, yigitcha?

— Yo'q, taqsir, — e'tiroz bildirdi d'Artanyan. — Men uning qismati otamning maktubi singari bo'lmaydi, deb sizga kafolat beraman. Uni biram avaylab saqlaymanki, qasam ichaman, u tayinlagan joyga yetadi va uni mendan o'g'irlamoqchi bo'lganning holiga voy!

Bu maqtanish de Trevilning lablariga tabassum qo'ndirdi. Yosh yigitni ular hozirgina suhbatlashgan deraza oldida qoldirib, u va'da qilingan maktubni yozish uchun stolga o'tirdi. Bu orada bo'sh qolgan d'Artanyan uyni birin-sirin tark etayotgan mushketyorlarni ko'cha muyulishigacha nigohi bilan kuzatgan holda oynada qay bir marshni chertardi.

Janob de Trevil maktubni yozib bo'lib, uni yelimladi, konvertni yigitga topshirish uchun o'rnidan turib, unga qarab yurdi. Lekin d'Artanyan maktubga ayni qo'l cho'zgan payti de Trevil taajjub bilan yigitning birdan seskanib ketganini va g'azabdan bo'g'ilib, jon-jahdi bilan:

— Yo'q, ming la'nat! Bu gal mendan qutilib bo'psan! — deya qichqirganicha kabinetdan otilib chiqib ketganini ko'rdi.

— Kim? Kim? — so'rab qoldi de Trevil.

— O'sha, o'g'ri! — yo'l-yo'lakay javob berdi d'Artanyan. — Oh, la'nati! — Shu so'zlar bilan u eshik ortida g'oyib bo'ldi.

— Telba! — to'ng'illadi de Trevil. — Agar faqat... — sekin qo'shib qo'ydi u, — bu hunari o'tmaganiga aqli yetib, juftakni rostlash uchun topgan hiylasi bo'lmasa.

***Atosning kifti, Portosning tasmasi
va Aramisning ro'molchasi***

D'Artanyan quturganday uch hatlab, qabulxona-dan uchib o'tdi va undan yelib tushmoqchi bo'lib, endi zina maydonchasiga chiqqanda janob de Trevil huzuridan, yon eshikdan chiqayotgan mushketyorga zarb bilan urilib ketdi. Mushketyor og'riqdan baqirib yoki to'g'rirog'i, bo'kirib yubordi.

— Meni avf eting, — yo'lida davom etish niyati-da dedi d'Artanyan, — meni avf eting, shoshib turibman.

U keyingi zinaga tushguncha bo'lmay, metindek qo'l uni tasmaidan turib, taqqa to'xtadi.

— Siz shoshib turibsiz, — xitob qildi rangi murdanikiday o'chgan mushketyor, — va shuni bahona qilib, menga tashlanasiz-da, «avf eting» deysiz-u, shu bilan ish bitdi, deb o'ylaysizmi? Bunday emas, yigitcha. Janob de Trevil bugun bizga keskin gapirgan bo'lsa, ularni mensimay muomala qilsam bo'laveradi, deb xayol qildingizmi? Xato qilasiz, yigitcha. Siz janob de Trevil emassiz.

— Gapimga ishoning, — yarasi bog'langandan so'ng qaytayotgan Atosni tanib javob berdi d'Artanyan, — gapimga ishoning, buni bilmasdan qildim, bilmasdan qilib qo'yib, sizga «Meni avf eting» dedim. Menimcha, shu kifoya. Hozir esa takror aytayapman — bu, ehtimol, ortiqcha hamdir — men shoshib turibman, juda shoshyapman. Shuning uchun sizdan iltimos qilaman: meni qo'yvoring, meni to'smang.

— Taqsir, — tasmani qo'yib yuborib dedi Atos, — siz beodobsiz. Olisdan kelganingiz darrov bilinib turibdi.

D'Artanyan uch zinadan tushib ulgurgan edi, lekin Atosning so'zlari uni taqqa to'xtatib qo'ydi.

— Ming la'nat, taqsir! — dedi u. — Olisdan kelgan bo'lsam ham meni yaxshi qiliqlarga o'rgatadigan kishi siz emassiz, sizni ogohlantirib qo'yay.

— Kim biladi deysiz! — dedi Atos.

— Oh, koshki men shunchalik shoshmasam edi,— xitob qildi d'Artanyan, — koshki bir kishini quvmasam edi...

— Gap bunday, janob shoshqaloq, meni quvlasdan topasiz, eshityapsizmi?

— Xo'sh qayerda, aytolmaysizmi?

— Desho monastri oldida.

— Qay soatda?

— O'n ikkilarda.

— O'n ikkilardami? Yaxshi, joyida bo'laman.

— Meni kutdirmaslikka harakat qiling. O'n ikkidan chorak o'tganda, birpasda quloqlaringizni qirqib qo'yaman.

— Yaxshi, — qichqirdi d'Artanyan, — o'nta kam o'n ikkida hozir bo'laman!

Shoshmasdan ketayotgani uchun uncha uzoqlamagandir deb hamon notanish kishini quvib yetishga umidvor bo'lib, u savdoyi singari g'izillab chopib ketdi.

Biroq, darvoza yonida u qorovul bilan suhbatlashib turgan Portosni ko'rib qoldi. Ikkala hamsuhbat orasida bir kishi sirg'alib o'tgudek bo'sh joy bor edi. D'Artanyanga bu joy yetarlicha tuyuldi-yu, ular orasidan o'qday uchib o'tib ketishni mo'ljallab, o'zini tikkasiga urdi. Lekin, d'Artanyan shamolni hisobga olmagan edi. U hamsuhbatlar orasidan lip etib o'tib ketmoqchi bo'lib turgan payti shamol Portosning uzun ridosini yoyib yubordi, d'Artanyan uning qatlari orasida o'ralashib qoldi. Libosining bu qismidan ajralmaslik uchun Portosning jiddiy sabablari bor edi, shekilli, u ushlab turgan barini qo'yib yuborish o'rniga uni o'ziga qaratib tortdi, natijada, d'Artanyan o'jar Portosning aybi bilan qandaydir aylanma harakat qilib, rido baxmaliga butunlay o'raldi-qoldi.

O'zining sha'niga mushketyor yog'dirayotgan latnatlarni eshitib, u ridoning ostidan chiqib ketishga urinar, uning burmalarini ko'rga o'xshab paypaslardi. Hammadan ko'ra u biz hikoya qilib o'tgan ko'rkam tasmaga biror ziyon yetkazib qo'yishdan qo'rqardi. Ammo, u qo'rqa-pisa ko'zlarini xiyol

ochib, burni Portosning orqasiga, xuddi kuraklari o'rtasiga, boshqacha qilib aytganda, naq tasmaning o'ziga tiralib qolganini ko'rdi.

Hayhot, bu olamdagi usti yaltiroq ko'p narsalar singari Portos tasmasining old tomonidagi zar kash-talari yal-yal yonardi, xolos, orqasi esa oddiy qo'tos terisidan edi. Portos zar tasmani xarid qilolmay asl maqtanchoq sifatida loaqal oldiga zar tikilganini olgan edi. Uydirma tumov ham, ridoning zarurli-i ham shu vajdan edi.

— Shayton! — orqasida timirskilanayotgan d'A-tanyandan qutulish uchun aqlga sig'maydigan harakatlar qilib, bo'kirib yubordi Portos. — Siz aql-dan ozganmisizki, odamlarga tashlanasiz?

— Avf eting, — pahlavonning tirsagi ostidan mo'ralab dedi d'Artanyan, — lekin, men juda shoshib turibman, bir kishini quvib ketyapman...

— Birovni quvayotganda ko'zlaringizni uyda qoldirasizmi, nima balo? — deb baqirdi Portos.

— Yo'q, — ranjib gapirdi d'Artanyan, — yo'q, mening ko'zlarim boshqalarning ko'zi o'tmaydigan narsalarni ham ko'rishga imkon beradi.

Portos tushundimi yoki tushunmadimi, lekin, o'z g'azabiga to'la erk berdi.

— Taqsir, — deb irilladi u, — sizni ogohlantirib qo'yay: mushketyorlarga tegajoqlik qilsangiz, oxiri adabingizni yeb qolasiz.

— Adabimni-ya? — qayta so'radi d'Artanyan. — Zo'r gap bo'ldimi?

— Dushmanining yuziga tik qarashga odatlangan odamning gapi bo'ldi.

— Bo'lmacham-chi! Orqangizni hech kimga ko'rsatmasligingiz menga yaxshi ma'lum.

O'zining sho'x hazilidan zavqi jo'shgan yigit ovozini baralla qo'yib, xaxolagancha nari ketdi.

Qahri kelgan Portos dilozoriga tashlanmoqchi bo'lib, talpindi.

— Keyin, keyin! — qichqirdi unga d'Artanyan.— Egningizda ridoingiz bo'lmaganda.

— Demak, soat birda, Lyuksemburg saroyining orqasida.

— Juda soz, soat birda! — muyulishga burilaturib javob berdi d'Artanyan.

Lekin, na o'zi yugurib o'tgan ko'chada, na nigohi qamray oladigan bu ko'chada biror qora ko'rinmasdi. Notanish kishi nechog'lik sekin yurmasin, baribir, ko'zdan g'oyib bo'lishga yoki biror uyga kirib ketishga ulgurgan edi. D'Artanyan duch kelgan kishilarning hammasidan uni surishtirib ko'rdi, suv bo'yiga tashdi, Sena ko'chasiga qaytib keldi, Qizil Krest ko'chasini kezib chiqdi. Hech gap yo'q, mutlaqo yo'q! Har qalay, bu ta'qibning unga nafi tegdi: manglayidan ter chiqqan sayin, yuragi bo'shayverdi.

U ro'y bergan voqealar to'g'risida xayol surib, o'yga botdi. Bu voqealar ko'p, lekin, hammasi ham noxush edi. Hali endi ertalabki soat o'n bir edi-yu, bu erta allaqachon de Trevilning g'azabiga duchor bo'lishga ulgurdi, chunki d'Artanyanning kutilmaganda ketib qolishini u odobsizlik ifodasi, deb o'ylamay qolmasdi.

Bundan tashqari, har biri uchta d'Artanyanni o'ldirishga qodir kishilar bilan, xullas, ikki mushketyor bilan, ya'ni o'zi chuqur ehtirom bilan qarab, ko'nglida barcha kishilardan yuqori qo'yib yurgan zotlar bilan ikki muborazaga chalindi.

Ahvol ko'ngilsiz edi. Atos tomonidan o'ldirilishiga ishongan holda, Portos bilan muborazadan uncha xavotirlanmagani turgan gap. Har qalay, modomiki, umid inson qalbida so'nguvchi eng oxirgi narsa ekan, u, dahshatli jarohatlar olsam ham, har holda, tirik qolaman, deb umidvor bo'la boshladi va ehtiyot shart, kelgusi hayotini rejalarkan, xatolari uchun o'zini koyidi:

«Men qanday farosatsiz, qo'polman-a! Bu bechora, mard Atos men molga o'xshab boshim bilan turib yuborgan kiftidan yaralagan edi. O'sha joyning o'zida meni o'ldirib qo'ya qolmaganiga hayron qolasan, kishi — bunga uning haqi bor edi: men unga qattiq azob berdim, shekilli. Portosga kelganda esa... o, Portosga kelganda — xudo haqi, ish qiziqroq!...»

O'zining xomush xayollariga qaramay, bu besabab kulgi birortasini ranjitib qo'ymasmikin deb, har hol-

da, atrofga alanglab olib, u o'zini kulgidan tiyolmay qoldi.

«Portosga kelganda ish qiziqroq. Lekin, men ham ahmoqman. Odamlarga shunday tashlanib bo'larkanmi — buni qarang-a! Yana yo'q narsani ko'rish uchun ridosining ostiga kirib chiqqanimni aytmay-sizmi? Bu la'nati tasmani pesha qilib unga yopishib olmaganimda u meni kechirardi, albatta. Rost, men shama qildim, xolos, lekin, qanday boplab shama qildim-a! Ey, men shayton gaskonlig-ey, do'zaxning qozonida ham aksiya qilganim bo'lsin... Do'stim d'Artanyan, — o'ziga juda tushunarli mehribonlik hilan murojaat qilib davom etdi u, — mabodo omon qolsang, bu mahol gap-ku-ya, bundan keyin ibrat bo'lguday iltifotli bo'lish kerak. Hozirdan e'tiboran hamma seni havas qilishi va seni o'rnak qilib ko'rsatishi kerak. Odobli va e'tiborli bo'lish qo'rqqoqlik degan gap emas. Aramisga bir qara! Aramis — muloymlikning o'zginasi, nafosatning mujassami, Aramisni qo'rqqoq deyish biror kimsaning xayoliga keladimi, axir? Albatta, yo'q! Hozirdan e'tiboran men hamma narsadan o'rnak olaman. E-e, ana uning o'zi!»

D'Artanyan hamon o'ziga-o'zi gapirgancha d'Egilyon imorati qarshisiga kelib qoldi hamda bu yerda, uy oldiginasida to'xtab, qirolning ikki gvardiyachisi bilan suhbatlashyotgan Aramisni ko'rdi. Aramisning ko'zi ham d'Artanyanga tushdi. Bugun ertalab shu yigit ishtirokida de Trevilning achchig'i chiqqanini unutmagan edi. Mushketyorlarga yog'dirilgan ta'nalarni eshitib qolgan kishi Aramisga xush yoqmasdi, shu uchun u o'zini d'Artanyanni ko'rmayotganga solib qo'yaqoldi. Bu orada o'zining iltifot va odob namunasi bo'lish to'g'risidagi rejalari bilan band d'Artanyan yigitlarga yaqinlashdi-da, eng iltifotli tabassumini qo'shib, g'oyat nazokatli ta'zim bajo keltirdi. Aramis xiyol egildi-yu, jilmaymadi. Uchalovi ham subhatni uzib qo'yishdi.

D'Artanyan o'zining ortiqcha bo'lib turganini sezmaydigan farosatsiz emasdi. Lekin, chala tanish odamlarning yoniga borib, o'ziga dahlsiz suhbatga aralashib qolgan kishining noqulay ahvoldan qutulib

ketish uchun u hali oliy tabaqa odatlarining hadisini yetarli darajada olmagan edi. U o'z hamiyatiga putur yetkazmasdan bu yerdan jo'nab qolishga chora topolmay turgan payti qo'qqis Aramis ro'molchasini tushirib yuborganini va parishonlikdan bo'lsa kerak, uni oyog'i bilan bosib olganini ko'rib qoldi. Hijolatdan chiqish uchun bahona topganday tuyuldi d'Artanyanga. Egilib, eng dilkash bir qiyofada mushketyorning oyog'i ostidan, u zo'r berib bosishiga qaramay, ro'molchani sug'urib oldi.

— Mana ro'molchangiz, taqsir, — g'oyat tavoze bilan dedi u, — uni yo'qotish sizga alam qilar, ehtimol.

Ro'molchaga chindan ham serhasham kashta tushirilgan bo'lib, bir burchida toj bilan gerb ajralib ko'rinardi. Aramis qip-qizarib ketdi-yu, ro'molchani gaskonlik yigitning qo'lidan naq yulqib oldi.

— Ana xolos, — xitob qildi gvardiyachilardan biri, — bu dilbar xonim shunchalar iltifot ko'rsatib, ro'molchasini berib turgandan keyin pismiq Aramisimiz de Bua-Trasi xonim bilan oramiz buzuq, deb bizni ishontirmaydi endi.

Aramis d'Artanyanga ashaddiy dushman orttirganini ravshan anglatguvchi bir qarash qildi-da, shu zahoti o'zining odatiy chuchmal ohangiga o'tib oldi.

— Sizlar yanglishyapsiz, janoblar, — dedi u. — Bu ro'molcha asti meniki emas, bilmayman, nega sizlarning birortangizga emas, aynan menga uzatish bu janobning xayoliga keldiykin? Mening ro'molcham cho'ntagimdaligi so'zlarimning eng yaxshi dalili bo'lishi mumkin.

Shu so'zlar bilan u cho'ntagidan eng yupqa batistdan qilingan — batist esa o'sha yillarda juda qimmat turardi — bunisi ham juda nafis, lekin, hech qanday kashta va gerbsiz, atigi egasining monogramasi¹ belgilangan o'z shaxsiy ro'molchasini chiqardi.

Bu daf'a d'Artanyan indamadi: u o'z xatosini tushungan edi. Lekin, Aramisning ulfatlari uning

¹ M o n o g r a m m a — nomlarning bosh harflari chatib tuzilgan guldor yozuv.

barcha isbotlariga qaramay bo'sh kelishmadi. Ular-ning biri yasama jiddiyat bilan mushketyorga yuzlandi.

— Mabodo, gap sen aytayotganday bo'lsa, azizim Aramis, — dedi u, — men sendan bu ro'molchani talab qilishga majburman. Senga ma'lumki, Bua-Trasi mening yaqin do'stim bo'ladi, biror kishi uning rafiqasiga tegishli narsani pesh qilib yurishini istamayman.

— Iltimos qilishni sen eplayolmading, — javob berdi Aramis. — Sening talabing to'g'riligini tan olganim holda unga berilgan shakl uchun rad qilaman.

— Darvoqe, — jur'atsizgina ilova qildi d'Artan-yan, — ro'molcha janob Aramisning cho'ntagidan tushganini men ko'rganim yo'q. Janob Aramis uni bosib oldi, shu uchun ro'molcha unikimikan, deb o'yladim.

— Ham yanglishdingiz, — d'Artanyanning o'z gunohini yuvish istagini go'yo payqamay sovuq gapirdi Aramis. — Aytgandek, — Bua-Trasi bilan do'stligini bahona qilgan gvardiyachiga yuzlanib davom etdi Aramis, — mening Bua-Trasi bilan mehr-u oqibatlarim senikidan, uning qalin do'stiniki-dan kam emasligi esimga tushib ketdi, shunga ko'ra... ro'molcha xuddi meniki singari sening cho'ntagingdan tushgan bo'lishi mumkin.

— Yo'q, vijdonim haqi qasam ichaman! — xitob qiltdi hazrat oliylarining gvardiyachisi.

— Sen vijdoning haqi ont ichasan, men esa — chin so'zimni kafilga qo'yaman, lekin, ikkimizdan birimiz yolg'on gapirayotganimiz, shubhasiz. Bilasanmi nima, Montaran? Kel, yaxshisi, uni bo'lishib olaylik.

— Ro'molchanimi?

— Ha.

— Ofarin! — qichqirib yuborishdi gvardiyachi ulfatlar. — Solomon sudi! Aramis, chindan ham mujas-sam aqlsan!

Yigitlar qah-qah urib kulib yuborishdi, butun gap shu bilan barham topgani har kimsaga ayon edi. Bir

necha daqiqadan so'ng suhbat uzildi va hamsuhbatlar bir-birlarining qo'llarini samimiyat bilan qisib, xo'shlashdilar. Gvardiyachilar bir tarafga, Aramis — boshqa tomonga yurib ketishdi.

«Mana, bu olijanob kishi bilan yarashib oladigan qulay fursat», — o'yladi suhbat davomida chetga chiqib turgan d'Artanyan.

U xayrli tuyg'uga bo'ysunib, unga ortiq parvo qilmay ketayotgan mushketyorni quvib yetishga shoshildi.

— Taqsir, — mushketyorga yetay-etay deb qolganda gapirdi d'Artanyan, — meni avf etasiz, deb umid qilaman...

— Muhtaram janob, — uning so'zini bo'ldi Aramis, — bu masalada siz o'zingizni olijanob kishiga yarashmagan tarzda tutganingizni aytib o'tishga ijozat bergaysiz.

— Ie, muhtaram janob! — xitob qildi d'Artanyan. — Siz hali o'ylaysizki...

— Men o'ylaymanki, taqsir, siz ahmoq emassiz va Gaskondan kelgan bo'lsangiz ham ro'molchaga sababsiz oyoq qo'yilmasligi sizga ma'lum bo'lsa kerak. Parij batis ro'molchalar bilan qoplanganmas, azbaroyi shifo!

— Taqsir, meni kamsitishga bekor urinayapsiz, — jizzaki fe'li tinch niyatlaridan ustun kela boshlab dedi d'Artanyan. — Men haqiqatan ham Gaskondan kelganman va, modomiki, bu sizga ma'lum ekan, gaskonliklar unchalik to'zimli bo'lmaydi, deb eslatib o'tirishimning hojati yo'q. Garchi, noma'qulchilik qilgan taqdirda ham ular bir qur uzr so'rab, keragidan ikki hissa oshirib yubordik, deb ishonib yurishadi.

— Taqsir, men buni hargiz siz bilan janjallashish istagida aytmadim. Men, xudoga shukur, alaqanday urishqoq emasman, mushketyorligim ham omonat, xolos. Men faqat noiloj qolganda urishaman, hami-sha ko'nglim tortmay turadi. Lekin, bu gal ish hazilakam emas, bunda gap siz obro'sini to'kkan xonim haqida ketayapti.

— Biz obro'sini to'kkan! — xitob qildi d'Artanyan.

— Menga ro‘molchani uzatganingiz nimasi?
— Ro‘molchani tushirganingiz nimasi?
— Men sizga bir aytdim va takror aytaman, bu ro‘molcha mening cho‘ntagimdan tushgani yo‘q.

— Demak, siz ikki marta yolg‘on gapirdingiz, taqsir, zero uni xuddi sizning cho‘ntagingizdan tushganini o‘zim ko‘rdim.

— Ah, hali shunaqa gaplashaman deng, janob gaskonlik! Men sizga muomalani o‘rgatib qo‘yaman!

— Men bo‘lsam, sizni ibodat qiladigan joyingizga qaytarib yuboraman, janob abbat! Marhamat qilib, qilichingizni chiqaring, qani, bo‘ling!

— Yo‘q, yo‘q, azizim, bu yerdamas, ishqilib. Siz ko‘rmayapsizmi axir, biz kardinal hamtovoqlariga to‘lib-toshgan d’Egilyonlar uyining qarshisida turibmiz. Boshimni keltirishni sizga padari buzrukvor buyurmagan, deb kim kafil bo‘ladi? Bilasizmi, men kulgili ravishda o‘z boshimni qadirlayman. U yelkalarimda juda yarashib turganday ko‘rinadi menga. Shuning uchun men sizni o‘ldirishga roziman, xotirjam bo‘ling, lekin, ajalingizni siz hech kimga ko‘z-ko‘z qilolmaydigan ovloqroq joyda shov-shuvsiz o‘ldiraman.

— Xo‘p, mayli. Faqat ko‘p o‘zbilarmonlik qilmay, ro‘molchangizni ola keling: u sizga tegishlimi yoki yo‘qmi, lekin asqotib qolishi mumkin.

— Siz gaskonlikmisiz, taqsir? — istehzo bilan so‘radi Aramis.

— Ha. Gaskonliklar odati ehtiyotkorlik qilib muborazani kechiktirishmaydi.

— Ehtiyotkorlik mushketyor uchun ortiqcha fazilat, buni bilaman. Lekin, ruhoniyyga u zarur. Men faqat vaqtincha mushketyor bo‘lganim vajhidan ehtiyotkorlikni afzal bilaman. Soat ikkida janob de Trevilning uyida siz bilan uchrashish sharafiga musharraf bo‘laman. U yerda muborazaga qulay joyni sizga ko‘rsataman.

Yigitlar ta‘zim qilishgach, Aramis Lyuksemburg saroyi tomon ketgan yo‘ldan yiroqlashdi, d’Artanyan esa vaqt xiyla kech bo‘lganini ko‘rib, Desho monastiri sari yurdi.

«Na chora, — o‘zicha mulohaza qilardi u, — hech narsani tuzatib bo‘lmaydi. Birgina yupanch: agar o‘lib ketsam, meni mushketyor o‘ldirgan bo‘ladi-ku».

V

Qirol mushketyorlari va janob kardinal gvardiyachilari

D’Artanyanning Parijda biror tanishi yo‘q edi. Shuning uchun u Atos bilan olishuvga raqibining hakamlari bilan qanoatlanishga qaror qilib, o‘zi jo‘nadi. Aytgancha, u mard mushketyordan albatta, bo‘shanglik qilmasdan, qo‘lidan kelgancha uzr so‘rashga jazm qildi. U yosh, baquvvat yigitning yaralangan, darmonsiz kishi bilan bu xil muborazasining og‘ir oqibatlaridan hadiksirab, shu qarorga keldi. Agar u mag‘lub bo‘lsa, raqib ikki hissa ko‘proq tantana qiladi, bordi-yu g‘olib chiqsa, uni ayyorlikda ayblaydilar, muvaffaqiyatga osongina erishgan deydilar.

Darvoqe, biz sarguzashttalab yigitimizning fe‘latvorini tuzuk tasvirlayolmadik, yoki, d’Artanyanning sal boshqacharoq odam bo‘lganini kitobxon payqashi lozim edi. U halokatining muqarrarligini o‘z-o‘ziga ta’kidlasa hamki, bu o‘lim oldida itoat bilan bosh egolmasdi, uning o‘rnida shijoati kam, vahmachiroq odam bo‘lganda shunday qilgan bo‘lardi.

U o‘zi urishadigan kishilar tabiatidagi tafovutlarni sinchiklab xayolidan o‘tkazardi. Jiddiy chehrasi va ulug‘sifat qomati bilan unda g‘oyat yaxshi taassurot qoldirgan Atosdan u uzr so‘rab, uning do‘stona munosabatiga noil bo‘laman, deb umid qilardi. O‘lmay qolgan taqdirda hammaga tarqatishi mumkin bo‘lgan tasma voqeasi bilan Portosni qo‘rqitaman, deb u o‘zini yupatardiki, o‘z o‘rnida ma‘lum qilingan bu hikoya Portosni do‘st-u birodarlariga kulgili ko‘rsatmay qololmasdi. Hiylagar Aramisga kelganda, d’Artanyan undan aytarli cho‘chimasdi. Ungacha navbat yetadi, deb faraz qilingan choqda

ham, d'Artanyan uni bir yoqli qilib qo'yaqolishga yoki Sezar Pompey soldatlari xususida bergan maslahatiga amal qilib u ham raqibining oshkor bino qo'yib yurgan husniga putur yetkazishga qasd qildi.

Bundan tashqari, d'Artanyanda asl ma'nosi «Qirol, kardinal va janob de Trevildan bo'lak hech kimga bo'ysunmaslik» degan gapdan iborat ota nasihatlariga asoslangan mustahkam jur'at yashardi. Shu uchun ham u Desho monastiri tomon yurmasdi, balki, uchib borardi. Bu oynalari pachoq, huvillagan bino xuddi Pre-o-Klerk singari ehtiyojlarga xizmat qiluvchi unumsiz dasht bilan o'ralgan edi: odatda u yerda vaqti tig'iz kishilar urishib turardilar.

D'Artanyan monastir yaqinidagi qirga yetganda tushlikka zang urildi. Atos uni bor-yo'g'i besh minut kutgan edi — binobarin, muboraza qonunlarining eng qattiqqo'l hakami ham unga ta'zir berishga bahona topolmasdi.

Garchi, de Trevilning tabibi yangidan bog'lab qo'ygan bo'lsa-da, yarasi hali ancha azob berayotgan Atos xarsangda o'tirar va har vaqtdagiday viqor bilan, xotirjam holda raqibini kutardi. D'Artanyanga ko'zi tushib, u o'rnidan qo'z'aldi va odob bilan uning istiqboliga bir-ikki qadam bosdi. D'Artanyan o'z navbatida shlyapasini patlari yerda sudralguday qo'lda tutib, raqibiga yaqinlashdi.

— Taqsir, — dedi Atos, — men ikki do'stimni chaqirtirgan edim, shular mening hakamlarim bo'lishadi. Lekin, bu do'stlar hali kelishmadi. Ularning hayallanganiga hayronman: ularning bunday odati yo'q edi.

— Mening hakamlarim yo'q, — dedi d'Artanyan. — Parijga kechagina keldim, bu yerda janob de Trevildan bo'lak biror tanishim yo'q, meni u kishiga bir vaqtlar do'sti bo'lishga musharraf bo'lgan otam tavsiya qilgan.

Atos bir zum o'ylanib qoldi.

— Siz faqat janob de Trevil bilan tanishmisiz?

— Ha, taqsir, men faqat u kishi bilan tanishman.

— Rosa qiziq bo'ldi-ku! — hamsuhbatiga qanday bo'lsa, o'ziga ham xuddi shunday murojaat bilan

gapirdi Atos! — Rosa qiziq bo'ldi-ku! Biroq, men sizni o'ldirib qo'ysam, yosh bolaga zomin bo'lgan, deb nomim chiqadi-ku.

— Unchalikmas, taqsir, — oriyatdan xoli bo'lma-gan ta'zim bilan e'tiroz bildirdi d'Artanyan. — Sizni shubhasiz bezovta qilayotgan yarangizni ayamasdan meni o'zingiz bilan urishishga musharraf qil-ganingizdan keyin, unchalikmas.

— Juda bezovta qilayapti, chin so'zim. E'tirof qilishga majburman, siz meni juda yomon turtib yubordingiz. Lekin, men qilichni chap qo'limda tuta-man, bunday paytlarda hamisha shunday qilaman. Bundan ahvolingizni yengillashdi, deb o'ylamang, men ikkala qo'lim bilan ham birday erkin harakat qilaman. Bu sizga biroz noqulaylik ham tug'diradi. Bunga hozirlanmagan raqibni chapaqay ancha qisib qo'yadi. Bu holni sizga avvalroq ma'lum qilib qo'ymaganimdan afsusdaman.

— Siz benihoya iltifot qilayapsiz, taqsir, — dedi d'Artanyan, — men juda minnatdorman.

— Rosti, men sizning so'zlaringizdan hijolat chekayapman, — nazokatli iltifot bilan dedi Atos. — Agar qarshiligingiz bo'lmasa, yaxshisi, boshqa narsalar haqida gaplashsak... Uh, shayton siz qanday og'ritdingiz-a! Yelkam shunday yonyapti!

— Agar ijozat berganingizda edi, — qo'rqa-pisa g'o'ldiradi d'Artanyan.

— Nima edi, taqsir?

— Menda jarohatlarni davolash uchun mo'jizakor malham bor. Bu malhamni menga validam bergan, men uni o'zimda sinab ko'rganman.

— Xo'sh, nima bo'пти?

— Gap shundaki, uch kunga bormay — bunga is-honchim komil — sog'ayib ketasiz, bu uch kun o'tgach, siz tuzalganingizdan keyin esa, taqsir, siz bilan qilichlashishni ulug' marhamat deb bilgayman.

D'Artanyan bu so'zlarni o'z odobiga yarashiq, ayni zamonda mardligiga shak-shubha qoldirmaydi-gan bir soddadillik bilan aytdi.

— Xudo haqi, taqsir, — javob berdi Atos, — bu taklif menga manzur. Bunga roziman deyman-u,

lekin, butun bir mil narida ham dvoryanning olijanoblighi mana men deb turibdi. Ulug' Karl zamoni-ning jangchilari shu zayl so'zlab, harakat qilishgan, har bir kavaler ularga taassub qilishi lozim. Lekin, taassufki, biz ulug' imperator zamonida yashamaymiz. Biz muhtaram janob kardinal davrida yashayapmiz va uch kun ichida sirimizni nechog'lik puxta asramaylik, oshkor bo'lib, niyatimizni amalga oshirishga xalal berishadimi, deyman. Ha, bu yalqovlarni dom-daragi yo'qqa o'xshaydi!

— Agar shoshib turgan bo'lsangiz, taqsir, — bir daqiqa burun Atosga muborazani uch kunga kechiktirishni taklif etgan o'sha ko'ngilchanligi bilan so'zladi d'Artanyan, — agar shoshib turgan bo'lsangiz va meni darhol tugatib qo'yingiz bo'lsa, iltimos qilaman — tortinib o'tirmang.

— Bu so'zlar ham menga manzur, — dedi Atos d'Artanyanga ochiq yuz bilan bosh irg'ab. — Bu aqli va shubhasiz, olijanob kishining so'zlari. Taqsir, men sizga o'xshash odamlarni juda yoqtiraman, basharti, bir-birimizni o'ldirmasak, keyinchalik siz bilan ulfatchilik qilishdan g'oyat mamnun bo'lishimni ko'rib turibman. Do'stlarimni kutaylik, iltimos qilaman, mening shoshadigan joyim yo'q, shunday qilsak, durustroq bo'ladi. Ie, ana ulardan biri kelyapti, shekilli!

Darhaqiqat, shu on Vojirar ko'chasining oxirida Portosning bahaybat qomati ko'rindi.

— Ie? — xitob qildi d'Artanyan. — Sizning birinchi hakamingiz janob Portosmi?

— Ha. Sizga bu malol kelyaptimi?

— Yo'q, yo'q!

— Ikkinchisi ham ana.

D'Artanyan Atos ko'rsatgan tomonga o'girilib, Aramisni tanidi.

— Ie? — birinchi galgidan ham ortiqroq taajubni ifodalovchi ohangda xitob qildi d'Artanyan. — Sizning ikkinchi hakamingiz — janob Aramismi?

— Albatta. Bizni hargiz bir-birimizsiz ko'rmasliklaridan, mushketyorlar singari gvardiyachilar orasida ham, saroy va shaharda ham bizlarni Atos,

Portos va Aramis yoki uch ajralmaslar deb atashlaridan sizning xabaringiz yo'qmi hali. Darvoqe, siz endigina Daksdan yoki Po...

— Tarbdan, — tuzatdi d'Artanyan.

— ... kelganingiz uchun bu tafsilotlarni bilmasligingiz, uzrli.

— Chin so'zim, — dedi d'Artanyan, — laqablaringiz bop ekan, muhtaram afandilar. Mening voqeam, u ovoza bo'lgan taqdirda, sizlarning do'stligingizga tabiatlaringizning tafovuti emas, balki o'xshashligi asos solganining isboti bo'lib xizmat qiladi.

Shu payt Portos yaqinroq kelib, Atosga qo'l silkitib salom berdi, so'ng o'girilib, d'Artanyanni tanigan zahoti taajjubdan anqayib qoldi.

Bu orada Portos ridosini tashlab, tasmasini almashtirib olganini harna eslatib qo'yaylik.

— Xo'-o'sh, — cho'zib dedi u. — Bu qanday gap?

— Men shu janob bilan urishayapman, — qo'li bilan d'Artanyanni ko'rsatib hamda shu harakatning o'zi bilan uni qutlaganday qilib dedi Atos.

— Lekin, men ham xuddi shu kishi bilan urishaman, — ma'lum qildi Portos.

— Faqat, kunduz soat birda, — tinchlantiruvchi ohangda deb qo'ydi d'Artanyan.

— Lekin, men ham shu janob bilan urishaman, — ularga yaqinlasharkan o'z navbatida e'lon qildi Aramis.

— Faqat, soat ikkida, — hamon o'sha vazminlik bilan dedi d'Artanyan.

— Sen nima vajdan urishayapsan, Atos? — so'radi Aramis.

— To'g'risi, javob berishga qiynalaman, — dedi Atos. — U yelkamga yomon turtib yubordi. Sen-chi, Portos?

— Men bo'lsam, shunchaki urishayotganim uchun urishayapman, — qip-qizarib javob berdi Portos.

Hech narsa nazaridan qochmaydigan Atos gaskonlik yigitning lablaridan sirpanib o'tgan xiyol tabassumni payqadi.

Biz libos masalasida tortishib qoldik, — dedi yosh yigit.

Sen-chi, Aramis?

Men aqoidning bir masalasida kelisholmay urishayapman, — muborazaning asl sababini yashirlashini d'Artanyanga imo qilib, dedi Aramis.

Atos gaskonlik yigitning lablariga yana tabassum qo'nganini payqadi.

— Nainki? — qayta so'radi Atos.

— Ha, darveshona Avgustinning bir joyida fikrlarimiz mos kelmadi.

«U shubhasiz aqli», ko'nglidan o'tkazdi Atos.

— Endi esa, muhtaram afandilar, hammalaringiz to'plangandan keyin, — dedi d'Artanyan, — sizlardan uzr so'rashga ijozat bergaysiz.

«Uzr» so'zini eshitib, Atosning yuzi xiralashdi, Portos istig'no bilan miyig'ida kulib qo'ydi, Aramis esa boshini salbiy chayqadi.

Sizlar meni tushunmadingiz, janoblar, — dedi boshini ko'tarib d'Artanyan. Shu mahal uning boshiga quyosh yog'dusi tushib, latif va jasur chehrasini yaqqol ko'rsatdi. — Men uchalangizni ham rozi qillolmasam, deb uzr so'radim. Axir, janob Atosning meni birinchi bo'lib o'ldirishga haqi bor; bu sizga ulsbatan insofsizlik bo'ladi, janob Portos; sizga bergan majburiyatim esa, janob Aramis, qariyb yo'qqa chiqadi. Endi esa, muhtaram afandilar, yana bir takrorlayman: meni ma'zur tuting, shu uchun xalos... Boshlasak bo'lar?

Shu so'zlar bilan yosh gaskonlik yigit qilichini dadil chiqardi.

Uning boshi qizib ketdi. Shu lahzada u qilichini hozir Atos, Portos va Aramisga qarshi yalang'ochlaganday qirollikning barcha mushketyorlariga qarshi yalang'ochlashga tayyor edi.

Soat o'n ikkidan chorakta o'tgan. Quyosh qiyomida turar va duel uchun tanlangan joy uning jazirama nurlariga ko'milgan edi.

— Issiq, — o'z nabatida qilichini yalang'ochlab dedi Atos. — Aslida esa kamzulimni yechib tashlashning iloji yo'q. Men jarohatim qonayotganini sezib

turibman, lekin, raqibimga o'zi chiqarmagan qonni ko'rsatib, uni xijolat qilishdan qo'rqaman.

— Ha, taqsir, — javob berdi d'Artanyan. — Bu qonni men chiqarganmanmi, o'zga kishimi, lekin buncha mard dvoryanning qonini ko'rish men uchun hamisha og'ir. Men siz singari kamzulimni yechmay urishaman.

— Bularning hammasi juda durust! — xitob qildi Portos. — Ammo, shirinsuxanlik yetar! Biz ham navbat kutayotganimizni unutmanglar.

— Bunday bema'ni gaplarni aytayotganda o'zingiz nomingizdan gapiring, Portos, — uning so'zini bo'ldi Aramis. — Menga kelganda, bu ikki janobning hamma gaplari, mening nazarimda, juda soz va ikki olijanob dvoryanga butunlay munosib.

— Bosh ustiga, taqsir, — deya joyiga borib turdi Atos.

— Men so'zingizni kutdim, xolos, — u bilan qilichini chalishtirib javob berdi d'Artanyan,

Biroq, tig'lar bir-biriga tegib jaranglaguncha bo'lmay, monastir muyulishida janob de Jyussak komandasi ostida kardinal gvardiyachilarining otryadi ko'rindi.

— Kardinal gvardiyachilari! — bir ovozdand qichqirishdi Portos bilan Aramis. — Qilichlarni qiniga soling, janoblar! Qilichlarni qiniga soling!

Ammo vaqt o'tgandi. Niyatlari borasida shakshubha qoldirmaydigan bir tarzda gvardiyachilar raqiblarning ustidan chiqib qoldilar.

— Hoy! — ular tomonga qadam tashlab hamda qo'l ostidagi kishilarga ergashishni ishora qilib, qichqirdi de Jyussak. — Hoy mushketyorlar! Sizlar shu yerda urishmoqchimisiz? Farmonlar nima bo'ladidi?

— Sizlar o'ta iltifot qilyapsizlar, janoblar, — alam bilan dedi Atos, chunki de Jyussak ikki kun muqaddam sodir bo'lgan hujumning ishtirokchisi bo'lgandi. — Agar sizlar urishayotganingiz ustidan chiqib qolganimizda, sizlarni ishontirishim mumkin-ki, biz xalal berib o'tirmasdik. Bizni o'z holimizga qo'ying, shunda zahmat chekmasdan, maza qilasiz.

— Muhtaram janoblar, — dedi de Jyussak, — ming afsuski, buning iloji yo'q, deb sizlarga ma'lum qilishga majburman. Biz uchun burch — hammasidan afzal. Qilichlarni qiniga solib, orqamizdan yuring.

— Muhtaram janob, — de Jyussakni mazax qilib, dedi Aramis, — bu bizga bog'liq bo'lganda iltifotli taklifingizga jon-jon deb ko'nardik. Lekin, baxtga qarshi, buning iloji yo'q: janob de Trevil buni taqiqlab qo'ygan. Qani, yo'lingizdan qolmang — bundan tuzuk chorangiz yo'q.

Masxaradan de Jyussakning joni chiqib ketdi.

— Agar itoat qilmasangiz, — xitob qildi u, — biz sizga hujum qilamiz!

— Ular besh kishi, — nimtovush bilan gapirdi Atos, — biz uch kishimiz, xolos. Biz yana mag'lubiyatga duchor bo'lamiz yoki turgan joyimizda o'lishimizga to'g'ri keladi, zero, sizlarga ma'lum qilmanki, mag'lub bo'lib, men kapitanning ko'ziga ko'rilmayman.

Atos, Portos va Aramis shu zahoti bir-birlariga yaqinroq surilib olishdi, de Jyussak esa soldatlarini safga tizishga shoshildi.

Shu daqiqa d'Artanyan uchun kifoya qildi: u bir qarorga keldi. Inson taqdirini hal qiluvchi voqealardan biri sodir bo'ldi. U qirol yoki kardinalni tanlashi, tanlab olgach esa, shunga rioya qilishi lozim edi.

Jangga kirmoq — qonunga bo'ysinmaslik demak edi, boshini tikish demak edi, qirolning o'zidan ko'ra qudratliroq ministrning dushmani bo'lish demak edi. Bularning hammasini yosh yigit birpasda tushunib oldi. Uning sha'niga shuni aytishimiz zarurki: u bir lahza ham ikkilanmadi.

Janoblar, — Atos va uning do'stlariga yuzlanib dedi u, — sizni tuzatishga ijozat bersangiz. Siz uch kishimiz, dedingiz, lekin, menimcha, biz to'rt kishimiz.

Siz mushketyor emassiz-da, — e'tiroz bildirdi Portos.

Bu haq gap, — ma'qulladi d'Artanyan, — eg-

nimda mushketyorlik libosi yo‘q, lekin, dilimda mushketyorman. Mening qalbim — mushketyorning qalbi. Men xuddi mushketyor singari his qilib, harakat qilyapman.

— Yigitcha, nari turing! — d’Artanyanning imoishorasi va avzoidan uning niyatini payqab bo‘lsa kerak, qichqirdi de Jyussak. — Siz ketaverishingiz mumkin, qarshiligimiz yo‘q. Joningizni qutqarib qoling! Tezroq qimirlang!

D’Artanyan turgan joyidan siljimadi.

— Siz chindan ham ajoyib yigit ekansiz, — uning qo‘lini qisaturib dedi Atos.

— Tezroq, tezroq hal qiling! — qichqirdi de Jyussak.

— Tezroq, — deb gapira boshlashdi Portos bilan Aramis, — biror narsa qilish kerak.

— Bu yigit tantilik qilayapti, — deb qo‘ydi Atos.

Lekin, uchovini ham d’Artanyanning yoshligi va tajribasizligi xavotirga solardi.

— Biz uch kishi bo‘lamiz, bundan biri yarador, buning ustiga yosh yigit deyarli go‘dak-u, to‘rt kishi edi, deyishadi.

— Ha, lekin, chekinish!.. — xitob qildi Portos.

— Buning iloji yo‘q, — dedi Atos.

D’Artanyan ularning ikkilanish sababini tushundi.

— Muhtaram afandilar, — dedi u, — meni sinab ko‘ring, vijdonim haqi qasam ichamanki, mag‘lub bo‘lsak bu yerdan ketmayman.

— Ismingiz nima, mard yigit? — so‘radi Atos.

— D’Artanyan, taqsir.

— Demak, Atos, Portos, Aramis, d’Artanyan! Olg‘a! — qichqirdi Atos.

— Xo‘sh, qalay, afandilarim, — surishtirdi de Jyussak, — hal qilasizlarimi-yo‘qmi, axir?

— Hammasi hal, taqsir, — javob berdi Atos.

— Qaror qanday bo‘ldi? — so‘radi de Jyussak.

— Biz sizlarga hujum qilishga musharraf bo‘lamiz, — bir qo‘li bilan shlyapasini ko‘tarib, ikkinchisi bilan qilichini yalang‘ochlab dedi Aramis.

— Shundaymi hali siz qarshilik qilayapsiz! — xitob qildi de Jyussak.

Ming la'nat! Bunga ajablanayapsizmi?

To'qqiz kishi, albatta, harakatlarining ma'lum mo'ljali istisno qilmagan g'azab bilan bir-biriga tashlanishdi.

Atos kardinalning arzandasi — allaqanday Kayuzak bilan urishardi. Portosga Bikara tushdi, Aramis bo'lsa, ikki raqibga yuzma-yuz kelib qoldi.

D'Artanyanga kelganda de Jyussakning o'zi unga raqib bo'ldi.

Yosh gaskonlik yigitning yuragi shunday hapri-rardiki, ko'ksini yorib tashlaguday edi. Xudo shohid, qo'rquvdan emas — u zarracha qo'rquvni his qilmasdi — hayajondan. U raqibining atrofida quturgan yo'lbarsday gir aylanib, turgan joyini va uslubini yigirma bor almashtirishib olishardi. De Jyussak, o'sha mahal iborasi bo'yicha «tig' ustasi» bo'lib, yana pixini yorganlardan edi. Lekin, baribir, u daqiqa sayin umumiy qoidalarni tan olmay, bir vaqtning o'zida hamma tomondan hujum qilib, hamda zarbalarni terisini juda avaylayotgan odam singari qaytarayotgan qayishqoq va epchil raqibidan o'zini juda qiynalib mudofaa qilardi.

Axiyri bu kurash de Jyussakning toqatini toq qildi. O'zi g'o'r deb hisoblagan raqibni uddalayolmayotganidan g'azabi qaynab, u xato ketidan xatoga yo'l qo'ya boshladi. Ko'p tajriba orttirmagan, lekin, nazariya yodida turgan d'Artanyan harakat tezligini ikki marta oshirdi. Jyussak raqibga dahshatli zarb bilan uni tugatib qo'yaqolishga intilib, birdan hamla qildi. Lekin, d'Artanyan uni boplab qaytardi va Jyussak qaddini tiklayotgan onda gaskonlik yigit uning qo'li ostidan ilonday sirg'anib chiqib, qilichini unga parron sanchdi. Jyussak shilq etib yiqildi.

Raqibidan qutulib olgan d'Artanyandan darhol jang maydoniga tashvishli nazar tashladi.

Aramis raqiblarining birini tugatib ulgurgan edi, lekin, ikkinchisi uni ancha siqib, chekintirgandi. Har qalay, Aramisning ahvoli durust, u hali o'zini himoya qilishi mumkin edi.

Portos bilan Bikara qilichlarini mohirlik bilan o'ynatmoqda edilar. Portos allaqachon bilagidan,

Bikara sonidan yaralangan edilar. Na u yara, na bunisi hayotni tahlikaga solmas, har ikkalasi ham yanada shiddat bilan qilichbozlik san'atida ustomonlik qilishardi.

Kayuzak tomonidan ikkinchi marta yaralangan Atosning minut sayin rangi o'chib borardi-yu, lekin, u bir qadam ham chekinmasdi. U faqat qilichini boshqa qo'liga olib, endi chap qo'li bilan urishardi.

D'Artanyan o'sha vaqtlar qabul qilingan muboraza qonunlariga binoan urishguvchilarning biriga madad berishi mumkin edi. Uning ko'magi kinga ko'proq darkorligini bilmay, taraddudlanib turganda u to'satdan Atosning nigohini payqadi. Bu nigohning uqubatli ma'nosi ravshan edi. Atos yordamga chaqirgandan ko'ra o'lib qo'ya qolardi. Lekin, qarashi va nigohi bilan madad so'rashi mumkin edi. D'Artanyan tushundi-yu, olg'a tashlanib, Kayuzakka yon tomonidan hujum qildi:

— Janob gvardiyachi, menga qarang! Sizni men o'ldiraman!

Kayuzak o'girilib qaradi. Madad vaqtida kelgan edi. Faqat mislsiz matonati tutib turgan Atos cho'k-kalab qoldi.

— La'nat!— qichqirdi u.— Uni o'ldirib qo'ymang, yigit. Tuzalib, sog' bo'lganimda u bilan qiladigan hisob-kitobim bor. Uni qurolsizlantiring, qilichini chiqarib tashlang... Ana shunday... Juda yaxshi! Juda yaxshi!

Kayuzakning qilichi yigirma qadamcha nariga uchib ketgandan keyin Atosning og'zidan shu xitob chiqib ketdi. D'Artanyan bilan Kayuzak bir vaqtda unga tashlanishdi: biri o'ziga qaytarish, ikkinchisi egallab olish uchun. Epchilroq d'Artanyan avval chopib borib, qilichga oyog'ini qo'ydi.

Kayuzak sakrab Aramis o'ldirgan gvardiyachining qilichini oldi va d'Artanyanning oldiga qaytishga shaylangani hamon shu qisqa muddatda nafasini rostlashga ulgurgan Atosga duch keldi, d'Artanyan dushmanini o'ldirib qo'yishidan qo'rqib, u jangni qaytadan boshlashni istardi.

Unga xalal bersa, Atosni ranjitib qo'yishini d'Ar-

tanyan tushundi. Darhaqiqat, zum o'tmay, Kayuzak yiqildi. Atosning qilichi uning bo'g'ziga sanchilgan edi.

Xuddi shu mahal Aramis qilichini raqibining ko'ksiga taqab, mag'lub bo'lganini tan olishga majbur etdi.

Portos va Bikara qolgan edi. Portos, uning fikricha, soat necha bo'lganini so'rab, Navarr polkida akasi olgan rota bilan uni tabriklab, qiziqchilik qilardi. Ammo bu masxaralar hech natija bermadi. Bikara joni chiqqandagina yiqiladigan metin toifa kishilardan biri edi.

Shu astno ishni tugatish payti bo'lib qolgandi. Soqchilar kelib qolishi va duelning barcha ishtirokchilarini — omon qolganlaru yaradorlarni, qiroлча-laru kardinalchilarni hibsga olishi mumkin edi. Atos, Aramis va d'Artanyan taslim bo'lishni taklif etib, Bikarani o'rab olishdi. Hammaga qarshi yolg'iz o'zi qolgan, sonidan yaralangan Bikara, baribir, bosh tortdi. Lekin, Jyussak tirsagiga tayanib, taslim bo'laver, deb qichqirdi. Bikara d'Artanyan singari guskonlik edi. U parvo qilmay kuldi, xolos. Urishishda davom etib, u ikki hamla orasida qilichining uchi bilan yerda bir nuqta ko'rsatdi.

Shu yerda, — Tavrotning¹ so'zlarini hajv qilib dedi u, — Bikara, o'zi bilan bo'lmish hammadan biri, shu yerda qazo qiladi.

Lekin, yolg'iz senga qarshi ular to'rt kishi-ku. Taslim bo'l, buyuraman senga!

Agar buyursang, bu boshqa gap, — dedi Bikara. Mening brigadirimsan, senga itoat qilishim kerak!

U birdan orqaga sakrab, qilichini dushmanga bormaslik uchun ikkiga bo'ldi. Siniqlarini monastir devoridan oshirib tashlab, allaqanday kardinalcha qo'shiqni xirgoyi qilgancha qo'llarini qovush-tirdi.

Jasorat, hatto, bu dushmanning jasorati bo'lgan taqdirda ham hamisha hurmat qo'zg'atadi. Mush-

¹Tavrot — diniy kitob.

ketyorlar qilichlari bilan jasur gvardiyachiga salyut berib, ularni qiniga solib qo'ydilar. D'Artanyan ularga ta'sib qildi, so'ngra tik qolgan yagona gvardiyachi yordamida monastir peshayvoniga Jyus-sak, Kayuzakni va Aramisning faqat yaralangan raqibini eltib qo'ydi. To'rtinchi gvardiyachi aytganimizdek o'ldirilgan edi. So'ngra kiraverishdagi qo'ng'iroqlarni chalib qo'yib va besh qilichdan to'rt-tasini o'zlari bilan olib, shodlikdan mast holda, janob de Trevilning uyiga yo'l oldilar.

Ular ko'chaning bor enini egallab, qo'l ushlab, duch kelgan hamma mushketyorlarga gap qotib borishardiki, pirovardida bu tantanali yurishga o'xshab qoldi. D'Artanyan sarxush edi. U Atos bilan Portoslar orasida, ularni mehr bilan quchib borardi.

— Men hali mushketyor bo'lmasam ham, — de Trevil uyining bo'sag'asida yangi do'stlariga yuzlanib gapirdi u, — har holda, shogird bo'ldim, deb hisoblashim mumkin, to'g'rimi?

VI

Qirol Lyudovik XIII hazrat oliylari

Bu voqea ko'p shov-shuvga sabab bo'ldi. Janob de Trevil o'z mushketyorlarini og'zida so'kar, zimdan esa tabriklardi. Biroq, vaqt g'animat: zudlik bilan qirolni ogohlantirib qo'yish lozim. Janob de Trevil ham Luvrga oshiqdi. Lekin fursat o'tgan: qirol kardinal bilan eshikni ichidan berkitib o'tirardi. De Trevilga qirol hozir juda band, hech kimni qabul qilolmaydi, deb aytili. De Trevil kechqurun soat birda, qirol karta o'ynayotgan payti tashrif buyurdi. Qirol yutmoqda edi va boshqalardan farqli o'laroq hazrat oliylari o'ta xasis bo'lgani uchun shu munosabat bilan juda dimog'i chog' edi.

— Qani, bu yoqqa keling, janob kapitan! — ancha yiroqdan kapitanga ko'zi tushib qichqirdi u. — Yaqinroq keling, men sizni yaxshilab koyib qo'yay. Mushketyorlaringizdan arz qilib, huzurimga padari buzrukvor kelgani va azbaroyi hayajonlanganidan

suhbatdan keyin, hatto, yotib qolgani sizga ma'lummi? Bu qanday gap: mushketyorlaringiz kallakesar, shayton-paytonmi o'zi?

— Yo'q, hazrat oliylari, — bir luqmadan keyinoq gap qayoqqa aylanishini fahmlab, javob berdi de Trevil. — Yo'q, xuddi aksi: bular eng ko'ngilchan, eng beozor, kafilmanki, yolg'iz bir narsani, qilichlar g'ilofni hazrat oliylarining xizmati uchungina tark etishini niyat qilgan odamlar. Lekin, na chora: janob kardinalning gvardiyachilari har yerda ularning jig'iga tekkani-tekkan, yigit bechoralar loaqal polki-ning sharafiga uchun o'zlarini himoya qilishga majbur bo'lib qolishyapti.

— Quloq soling, janob de Trevil! — xitob qildi qirol. — Quloq soling! Gap rohibalar jamoasi xususida deb o'ylash mumkin. Darhaqiqat, aziz kapitanim, sizni kapitanlik unvonidan mahrum etib, monastir noziri qilaman, deb va'da berganim madmuazel de Shamroga tortiq qilib yuborish istagi tug'ilyapti menda. Lekin, so'zlarimga ishonadi deb xayol qilmang. Meni-chi, janob de Trevil, Odil Lyudovik deyishadi, qani, hozir ko'ramiz...

Ayni shu adolatdan ko'nglim to'q bo'lgani uchun, qaroringizni sabr-qanoat va to'la xotirjamlik bilan kutaman, hazrat oliylari.

Kuting, kutavering, — dedi qirol, — men sizni ko'p kutdirib qo'ymayman.

Bu orada o'yindagi omad qirolidan yuz o'gira hoshladi: u yutqaza boshlab, bunday iboramizni kechirsinlaru, g'irromlik qilishdan ham toymasdi. Birlikki daqiqadan so'ng qirol o'rnidan qo'zg'aldi va oldidagi stolda turgan, o'zi qariyb yutgan hamma pullarni cho'ntagiga yashira turib, dedi:

Le Vyevil, o'rnimni egallang. Men janob de Trevil bilan muhim masala yuzasidan gaplashib olishim zarur. Ha-ya, bu yerda sakson lui turgan edi — xuddi shuncha tiking, toki yutqazganlar ziyon ko'rmasinlar. Adolat — hamma narsadan afzal.

So'ngra u de Trevilga o'girildi.

Shunday qilib, taqsir, — derazalarning biriga tomon yura turib, dedi u, — mushketyorlaringiz bi-

lan janjalni padari buzrukvor gvardiyachilarning o'zlari qo'zigan, deb ta'kidlayapsizmi?

— Ha, hazrat oliylari, har doimgiday-da.

— Bu qanday sodir bo'пти? So'zlab bering. Axir hakam har ikkala tomonni ham eshitishi zarurligidan siz voqif bo'lsangiz kerak.

— Xudoyo tavba! Bundan jo'n narsa bo'lmaydi. Mening eng yaxshi uch nafar soldatim — ularning nomlari sizga yaxshi tanish, hazrat oliylari yigitlarning sadoqatiga ko'p tan berganlar, ular butun qalbi bilan o'z xizmatiga sodiq deb siz hazrat oliylarini ishontirishim mumkin — demak, uch nafar soldatim Atos, Portos va Aramislar e'tiboriga men bugungina havola qilgan bir yosh gaskonlik yigit bilan sayrga o'tlanishgan. Ular, yanglishmasam, Sen Jermenga bormoqchi bo'lib, uchrashuv joyi qilib Desho monastiri oldidagi yalanglikni tayin qilishgan. To'satdan janob Kayuzak, janob Bikara, yana ikki gvardiyachi hamrohligida janob de Jyussak paydo bo'lgan. Bu janoblar ko'pchilik bo'lib, farmonni buzish niyatidan xoli bo'lishmagan chog'i.

— Xo'sh, xo'sh, men endi tushundim, — dedi qirol. — Ularning o'zlari shu yerda urishmoqchimikan?

— Men ularni ayblamayman, hazrat oliylari, lekin hazrat oliylari, o'zingiz bir o'ylab ko'ring: besh nafar qurollangan kishi rohiblar monastrining atrofiday xilvat joyga nima maqsadda borishlari mumkin?

— Siz haqsiz, de Trevil siz haqsiz!

— Lekin, mushketyorlarimni ko'rib qolib, ularning niyati buzilgan va shaxsiy xusumat polklar orasidagi adovatga o'rin bergan. Hazrat oliylariga ma'lumku, axir: qirolga va yolg'iz qirolga sodiq mushketyorlar janob kardinalga sodiq gvardiyachilarning azaliy dushmanlari!

— Ha, Trevil, ha, — g'amgin gapirdi qirol. — Fransiyanı ikki qarorgohga bo'linib ketganini ko'rish juda qayg'uli. Qirollikning boshi ikkitaligi juda qayg'uli hol. Lekin, hammasi barham topadi, Trevil barham topadi. Demak, gvardiyachilar mushketyorlar bilan janjal chiqarishgan dedingizmi?

— Men ish xuddi shunday bo'ldi, shekili, deyap-

man. Lekin, kafil bo'lolmayman. Haqiqatni aniqlash nechog'lik mushkulligini siz bilasiz. Buning uchun o'sha Lyudovik XIII Odil Lyudovik deb nom chiqarishiga sabab bo'lgan ajoyib farosatga molik bo'lmoq lozim.

— Siz haqsiz, Trevil. Lekin, mushketyorlaringiz yolg'iz emas edi. Ular bilan bir yosh yigit, qariyb yosh bola bo'lgan.

— Ha, hazrat oliylari, yana biri yarador edi, shunga ko'ra, biri yarador, orasida yosh bola bo'lgan uch qirol mushketyorlari janob kardinalning eng mashhur besh gvardiyachisiga bas kelganlar, hatto-ki, ularning to'rttasini uzala tushirganlar.

— Axir bu g'alaba-ku! — yuzlari yorishib xitob qildi qirol. — To'la-to'kis g'alaba!

— Ha, hazrat oliylari, xuddi Sedagi singari to'la-to'kis...

— To'rt kishi, ulardan biri yarador, yana biri qariyb yosh bola dedingizmi?

— Uni yigit deyishga ham tiling bormaydi. To'qnashuv payti u o'zini biram zo'r tutganki, uni siz hazrat oliylariga tavsiya etishga jur'at qilaman.

— Uning ismi nima?

— D'Artanyan, hazrat oliylari. Bu mening eng eski do'stlarimdan birining o'g'li. Siz hazrat oliylarining otalari bilan urushda ko'ngilli bo'lib qatnashgan kishining o'g'li.

— Shu yigit o'zini yaxshi tutgan deng? Buni menga batafsilroq so'zlab bering, Trevil: men urush va janglar mavzusidagi hikoyalarni yaxshi ko'rishimni bilasiz-ku, axir.

Shundan keyin qirol Lyudovik XIII viqor bilan orqaga suyanib, mo'ylovini burab qo'ydi.

— Hazrat oliylari, — davom etdi de Trevil, — sizga aytganimdek, janob d'Artanyan — hali deyarli o'spirin, mushketyor bo'lish sharafiga noil bo'lmagani vajhidan shaharlik kishiday kiyingan edi. Janob kardinalning gvardiyachilari uning haddan tashqari yoshligini va xususan polkka daxlsiz bo'lganini nazar-e'tibor qilib, ular hujum boshlamasidan ketishini taklif qilishgan...

— Ko'ryapsizmi, Trevil, — uning so'zini bo'ldi qiro! — birinchi ular hujum qilishgan.

— Mutlaqo to'g'ri, hazrat oliylari, bunga shubha yo'q. Demak, ular ketishni taklif qilganlar, u esa qalbida mushketyorligi, siz hazrat oliylariga tamomila sodiqligi va binobarin, mushketyor janoblar bilan qolajagini aytib, javob qilgan.

— Ajoyib yigit! — shivirladi qiro!.

— U haqiqatda birga qolgan, hazrat oliylari ajoyib jangchiga ega bo'ldilar, zero, janob kardinalni quturtirayotgan o'sha dahshatli qilich zarbini de Jyussakka o'sha bergan.

— Jyussakni o'sha yaralaganmi hali? — xitob qildi qiro! — O'sha-ya! Bola-ya? Bu mumkin emas, Trevil!

— Hammasi xuddi men sizga ma'lum qilishga musharraf bo'lgandek ro'y bergan.

— Jyussak — butun Fransiyaning eng yaxshi qilichbozlaridan biri-ku!

— Nima bo'пти, hazrat oliylari, u o'zidan kuchli raqibga duch kelipti-da.

— Men u yigitni bir ko'ray, Trevil uni bir ko'ray, agar uning uchun biror narsa qilishning iloji bo'lsa, biz bu bilan shug'ullanamiz.

— Hazrat oliylari uni qachon qabul qilishni maqbul ko'radilar?

— Ertaga peshinda, Trevil.

— Yolg'iz o'zini boshlab kelaymi?

— Yo'q, to'rtovini birga keltinring. Men ularga bir vaqtda minnatdorlik izhor qilmoqchiman. Sodiq kishilar hadeb uchrayvermaydi, Trevil, sadoqat mukofotga arziydi.

— Peshinda Luvrda bo'lamiz, hazrat oliylari.

— Kichik darvozadan, Trevil, kichik darvozadan. Kardinal g'ofil qola qolsin.

— Eshitaman, janob oliylari.

— Siz tushunasiz, Trevil: farmon bu, baribir, farmon. Axir har holda urishish ta'qiqlanganligi bor-da.

— Biroq, bu to'qnashuv oddiy muboraza doirasi-dan mutlaqo chiqib ketgan. Bu jang, eng yaxshi dalil

esa, shuki mening uch mushketyorim bilan janob d'Artanyanga qarshi kardinal gvardiyachilari besh nafar edilar.

— To'g'ri, — dedi qirol. — Lekin, baribir, kichik darvozadan keling, Trevil.

Trevil jilmaydi. U bolaning ustoziga qarshi bosh ko'tarishga erishgan, bu esa katta gap edi. U qirol qarshisida iltifot bilan egilib, chiqib ketishga ijozat so'radi. O'sha oqshomdayoq uchala mushketyor ham o'zlariga ko'rsatilajak marhamatdan ogoh qilindi. Qirolni anchadan beri bilganlari sababli ular ko'p hayajonlanmadilar. Lekin, d'Artanyan o'zining gas-koncha tasavvuri bilan bu voqeada kelgusi muvaffaqiyatlarning nishonasini ko'rdi va tun bo'yi yorqin lavhalarni chizib chiqdi. Ertalab soat sakkizda u allaqachon Atosnikida edi.

D'Artanyan mushketyorning kiyinib chiqishga chog'lanib turgani ustidan chiqdi. Qirolning qabuli peshinga tayinlangani uchun Atos Lyuksemburg oshxonalarini yonidagi mayxonaga borib, u yerda biroz koptok o'ynash to'g'risida Portos va Aramis bilan va'dalashgan edi. U d'Artanyanga o'zi bilan birga ketishni taklif qildi. Garchi, o'yinni bilmasada, u rozi bo'ldi. Vaqt endi to'qqiz bo'lib, yigit o'n ikkiga qadar nima qilarini bilmay turgan edi.

Portos bilan Aramis allaqachon kelgan va ermak uchun bir-birlariga koptok irg'itishmoqda edilar. Hamma jismoniy mashqlarda juda chaqqonlik ko'rsatadigan Atos d'Artanyan bilan maydonchani qarshi tomonida turib, ularga surishishni taklif qildi. Lekin, garchi, chap qo'li bilan o'ynasada, bu xil mashq uchun jarohati hali juda yangiligini tushundi. Shu zayl d'Artanyan yolg'iz qoldi, hamma qoidalar bo'yicha o'ynamoq uchun hali o'ta tajribasizligini ogohlantirib qo'ygani uchun mushketyorlar hamon ochko hisoblamay, koptok irg'itardilar. Portosning zabardast qo'lidan chiqqan bir koptok uchib o'ta-turib, d'Artanyanning yuziga tegayozdi, agar koptok uchib o'tib ketmay, uning yuziga kekkan taqdirda, ehtimol qabulning iloji bo'lmasligi yigitning xayolidan o'tdi, chunki uning bora olishi dargumon bo'lib

qoladi. Axir gaskoncha tasavvurida namoyon bo'lishicha, uning butun istiqboli shu qabulga bog'liq edi-da. U iltifot ila Portos bilan Aramisga ta'zim qildi-da, ular bilan bellashishga qurbi yetganda o'yinni davom etdirajagini aytdi. Shu so'zlar bilan u arqonning nari yog'iga o'tib, tomoshabinlar orasidan o'rin oldi.

D'Artanyanning baxtiga qarshi padari buzrukvor gvardiyasilaridan biri tomoshabinlar orasida edi. Birodarlari kecha uchragan mag'lubiyatdan kuyinib, bu gvardiyachi qasos olishga o'z-o'ziga so'z bergan edi.

— Mana bu yigit koptokdan qo'rqsa, ajab emas,— qo'shnisiga murojaat qilib dedi u. — Bu — mushketyorlarning shogirdi bo'lsa kerak.

D'Artanyan ilon chaqib olganday yalt etib o'girildi-da, bu qo'rs so'zlarni aytgan gvardiyachiga tikilib qaradi.

— Nima gap? — mo'ylovini masxaraomuz burab, davom etdi gvardiyachi. — Menga xohlaganingizcha qarayvering, azizim, aytdim-qo'ydim-da.

— Biroq, aytganlaringiz nihoyatda ravshan bo'lib, izoh talab etmagani vajhidan, — javob berdi d'Artanyan,— men orqamdan yurishingizni so'rayman.

— Qachon ekan?— hamon o'sha masxarali ohangda so'radi gvardiyachi.

— Shu zahoti, qani, marhamat qiling.

— Sizga mening kimligim ma'lumdir, degan umiddaman.

— Bu menga sira ma'lum emas, buning ustiga farqi ham yo'q.

— Attang! Nomimni bilgach, bu qadar shoshmay qolarmidingiz.

— Xo'sh, nomingiz nima ekan?

— Bernaju, xizmatingizga tayyor.

— Demak, janob Bernaju, — xotirjam javob berdi d'Artanyan, — men sizni chiqaverishda kutaman.

— Boravering, taqsir. Orqangizdan ketyapman.

— Ortiqcha shoshma-shosharlik qilmang, taqsir,

toki birga chiqqanimizni hech kim payqab qolmasin. Biz shug'ullanajak ishga ortiqcha guvohlarning keragi yo'q.

— Yaxshi, — nomi lozim taassurot qoldirmaganidan hafsalasi pir bo'lib, rozi bo'ldi gvardiyachi.

Bernajuning nomi haqiqatan ham hammaga ma'lum edi, yolg'iz d'Artanyangina bundan istisno bo'lsa, ehtimol. Zero, bu qirol va kardinalning farmonlarini yuz-xotir qilmasdan har kun sodir bo'lib turgan to'qnashuv va olishuvlarning deyarli hammasi ishtirokchisining nomi edi.

Portos bilan Aramis o'yin bilan shu qadar andarmon, Atos bo'lsa ularni shu qadar berilib kuzatmoqda ediki, gvardiyachiga va'da qilganidek, chiqib bo'sag'ada to'xtagan yosh yigitning ketganini ularning hech biri sezmedi. Bir-ikki minutdan keyin gvardiyachi uning izidan chiqdi. D'Artanyan peshinga tayinlangan qirol qabuliga kechikishdan qo'rqib, intiqardi. Atorofga alanglab, u ko'chaning bo'm-bo'shligini ko'rdi.

— Xudo haqi, — raqibiga murojaat qilib gapirdi u, — o'zingizni Bernaju desangiz ham omadingiz bor ekan! Siz faqat shogird-mushketyorga yo'liqibsiz. Darvoqe, tashvish tortmang: men qo'limdan kelganini ayamayman. Himoya qiling o'zingizni!

— Nazarimda, — dedi d'Artanyan chorlagan gvardiyachi, — nazarimda, joy noboproq tanlangan. Sen-Jermenning orqasida, yoki, Pre-o-Klerkda uchrashsak, bemaolroq bo'larmidi.

— So'zlaringiz juda o'rinli, — dedi d'Artanyan. Afsuski, vaqtim ziq. Roppa-rosa soat o'n ikkida muloqotim bor. Shuning uchun o'zingizni himoya qiling, taqsir, himoya qiling!

Bernaju bu xil taklifni takrorlatib o'tiradiganlardan emasdi. Shu zahotiyoq u qo'lda qilichini yaraqlatib, yoshligini yuz-xotir qilib, faqat bir qo'rqitib qo'ymoqchi bo'lgan raqibiga tashlandi.

Lekin, d'Artanyan kuni-kecha yaxshi saboq olgan edi. G'alaba ishtiyoqidan butun vujudini titroq bosib, kutilajak marhamatdan faxrlanib, u biror

qadam chekinmaslikka qat'iy qasd qilgan edi. Qilichlar jaranglab chalishdi. D'Artanyan dadil tur-di, raqib esa bir qadam chekinishga majbur bo'-lib qoldi. Bu harakat payti Bernajuning qilichi sal og'ishganidan foydalanib, d'Artanyan qilichini bo'shatib oldi-da olg'a tashlanib, tig'ni raqibning kiftiga tegizdi. D'Artanyan shu zamon orqaga chekinib, qilichini ko'tardi. Lekin, Bernaju, bu hech gap emas, deb qichqirdi-da, dadil olg'a chiqib, d'Artanyanning qilichiga o'zi borib urildi. Lekin, baribir, u yiqilmas, o'zini mag'lub deb ham tan olmas, faqat o'zini bir qarindoshi xizmatda bo'lgan de La Tremul imorati sari chekinardi, xolos, o'zi raqibiga bergan so'nggi jarohatning naqadar og'irligi tasavvurida ham yo'q d'Artanyan shiddat bilan uni qisib borar, ehtimol, o'ldirib ham qo'yardi. Biroq, ko'chadagi shovqinni koptok o'ynalayotgan xonada eshitib qolishdi. Gvardiyachining do'stlaridan uni d'Artanyan bilan bir-ikki og'iz so'z tashlashib, keyin uning orqasidan chiqib ketganiga ko'zi tushgan ikki nafari qilichlarini sug'urib, xonadan chopib chiqib, g'olibga yopishdilar. Ammo, ayni shu onda Atos, Portos va Aramislar ham o'z navbatida bo'sag'ada paydo bo'ldilar va yosh do'stlariga hujum qilayotgan ikki gvardiyachiga yopirilib, ularni o'zlari tomon o'girilishga majbur qildilar. Shu payt Bernaju yiqilib tushdi, to'rt kishiga qarshi ikkalovigina qolgan gvardiyachilar shovqin ko'tarishdi:

— De La Tremulning odamlari, yordamga!

Bu nidoga de La Tremulning uyida bor odamlar yog'ilib chiqdi-yu, to'rt mushketyorga tashlanishdi.

Lekin, mushketyorlar ham o'z navbatida jango-var na'ra tortdilar:

— Mushketyorlar, yordamga!

Bu hayqiriqqa hamisha labbay deyilardi. Mushketyorlar padari buzrukvorning dushmani ekanini hamma bilar, kardinalga bo'lgan bu adovati uchun ular manzur edilar. Shuning uchun Aramis ayt-guvchi Qizil Gersogga xizmat qilmagan bo'lak polk-larning gvardiyachilari shu xil to'qnashuvlarda qirol mushketyorlarining yonini olardilar. Ayni shu payt-

da janob Dezessara polkidan uch gvardiyachi o'tib ketmoqda edi, ulardan ikki kishi to'rt birodarlariga yordamga otildi, bu orada uchinchisi esa:

— Mushketyorlar, yordamga! Yordamga! — deya baqirganicha de Trevil uyiga qarab, yeldek uchib ketdi.

Har doimgiday janob de Trevilning hovlisi o'z polkidagi soldatlar bilan gavjum bo'lib, ular birodarlarining yonini olgani yugurishdi. Umumiy ur-yiqit kelib chiqdi, lekin, ustunlik janob de Trevil odamlarida edi. Kardinalning gvardiyachilari bilan janob de La Tremulning odamlari raqibalarining ham o'zlari bilan kirishiga to'sqinlik qilish uchun darvozani berkitishga arang ulgurib, hovlining ichkarisiga chekinishdi. Yarador Bernaju bundan ilgariroq juda og'ir ahvolda uyga olib ketilgan edi.

Mushketyorlar bilan ularning sheriklari hayajoni avjiga chiqib ketdi, endi de La Tremul odamlari qirol mushketyorlariga hujum qilishga botingani qasdigaga uyga o't qo'yib yuborish kerakmikin, degan fikr tug'ila boladi. Kimdir o'rtaga tashlagan bu taklif zavq bilan qabul qilindi. Ammo, xayriyatki, soat o'n birga zang urib qoldi. D'Artanyan bilan uning do'stlari qabulni eslab qolishdi. Shunday qoyilmaqom hazil ularning ishtirokisiz ijro etilishidan qo'rqib, bu bebosh kallalarni sovutishga harakat qilishdi. Har qalay bir-ikkita tosh uchib borib, darvozaga tegdi. Lekin, darvoza mutahkam ekan. Bu olomonning shashtini qaytardi. Bundan tashqari, sarbonlar olomondan ajralib chiqib ketishgan va allaqachon hamma gapdan xabar topgan de Trevilning uyiga tomon ketmoqda edilar.

— Darrov Luvrga! — dedi u. — Luvrga, biror minut zoe ketmasin, qirol bilan, uni kardinal ogohlantirmasdan ilgari uchrashib ko'raylik. Biz bu ishni kechagining davomi qilib ko'rsatamiz, ikkalasi bir keta qoladi.

Janob de Trevil to'rt og'ayni hamrohligida Luvrga shoshildi. Lekin, u yerda mushketyorlar kaptanini lol qoldirib, qirolning Sen-Jermen o'rmoniga bug'u ovlagani jo'nab ketganini xabar qildilar. Janob de

Trevil bu yangilikni ikki marta takrorlashga majbur qilib, gal sayin ko'proq qovog'ini solardi.

— Ovga chiqishga hazrat oliylari kecha qaror qildilarmi? — so'radi u.

— Yo'q, janob oliylari, — javob berdi mahram, — tunda bug'u qurshab olinganini bosh mergan bugun ertalab ularga xabar qildi. Qirol avval bormayman dedi, keyin bunday ermakdan voz kechgani ko'ngli bo'lmay — baribir ketdi.

— Qirol ketish oldidan kardinal bilan ko'rishganmidi? — so'radi janob de Trevil.

— Shunday bo'lsa, ehtimol, — javob berdi mahram. — Padari buzrukvorning qo'shilgan izvoshini bugun ertalab darvozaxonada ko'rib edim. U qayoqqa bormoqchi, desam, menga Sen-Jermenga deb javob qilishdi.

— Bizdan o'zib ketishipti, — dedi de Trevil. — Bugun kechqurun men qirolni ko'raman, janoblar. Sizlarga kelganda esa, qirolga ro'baro' bo'lishni maslahat bermayman.

Maslahat juda to'g'ri, eng muhimi, qirolni to'kis bilgan kishidan chiqqan ediki, to'rt og'ayni u kishi bilan bahslashib ham o'tirmadilar. Janob de Trevil uy-uyiga tarqab, keyingi ma'lumotlarni kutishni taklif etdi.

Uyga qaytgach, de Trevil shoshilinch, birinchi bo'lib arz qilish kerak, deb ko'nglidan kechirdi. U mulozimlarining birini janob de La Tremul huzuriga maktub bilan yubordi, unda kardinal xizmatida bo'lgan gvardiyachini o'z uyidan haydab chiqarishini va mushketyorlarga hujum qilishga jur'at etganlari uchun o'z odamlariga tanbeh berishni o'tingan edi. Bernajuga raqobati bo'lgan o'z otboqari tomonidan allaqachon ogoh qilingan janob de La Tremul janob de Trevilning ham, mushketyorlarning ham arz qilishlari yarashmagan qiliq, chunki, aksincha, men o'zim shikoyat qilsam bo'ladi, zero, mushketyorlar xizmatkorlarimga hujum qilishgan, hatto, uyimga o't qo'ymoqchi ham bo'lishgan deb javob qildi. Bu ikki mansabdorning janjali ancha uzoq cho'zilishi mumkin edi, ularning har biri ham o'z so'zida turib

olishi ayon edi, lekin, de Trevil bir chora o'ylab topdiki, u hammasini ravshanlashtirishi zarur edi. U shaxsan o'zi janob de La Tremulnikiga borishga ahd qildi.

Janob de La Tremulning uyiga yetib, u o'zi to'g'risida axborot berishni buyurdi.

Mansabdorlar iltifot bilan ta'zim qildilar. Garchi, do'stlik rishtalari bilan bog'lanmagan bo'lsalarda, ular bir-birlarini izzat qilishardi. Protestant o'laroq de La Tremul saroyda kam bo'lar va shuning uchun hech bir partiyaga kirmagani sababli, u, odatda, o'zining kishilar bilan munosabatlariga egri fikr aralashtirmasdi. Bu daf'a de Trevil tavoze bilan bo'lsa-da, har vaqtdagidan sovuqroq manzirat qilindi.

— Taqsir, — dedi mushketyorlar kapitani, — ikkimiz ham o'zimizni ozor topgan, deb hisoblamoqdamiz, men siz bilan birgalikda bu ishning hammasi jihatlarini aniqlash uchun huzuringizga tashrif buyurdim.

— Jonim bilan, — javob berdi de La Tremul, — lekin, ogohlantirib qo'yay, mening juda yaxshi xabarim bor, hamma gunoh sizning mushketyorlaringizda.

— Siz o'ta mulohazali va haqqoniy kishisiz, taqsir, men aytmoqchi bo'lib, huzuringizga kelgan taklifni rad qilmassiz.

— Marhamat, taqsir, qulog'im sizda.

— Otboqaringizning qarindoshi janob Bernaju o'zini qanday his qilyapti?

— Ahvoli og'ir, taqsir. Hech qanday xavf tug'dirmaydigan bilakdagi yaradan tashqari, o'pkasiga ikkinchi zarba ham berilgan. Tabib uning sog'ayib ketishiga deyarli umid qilmayapti.

— Yarador hushidami?

— Ha, hushi joyida.

— U gapira oladimi?

— Zo'rg'a-yu, lekin, gapiryapti.

— Gap bunday, taqsir, uning yoniga boraylik, tez ora uning jonini olib ketishi, ehtimol, xudoni o'rta-ga solib haqiqatni aytishini iltijo qilaylik. Mayli, o'z

shaxsiy ishida uning o'zi hakam bo'lsin, men ham u nimaiki desa, hammasiga ishonaman.

Janob de La Tremul bir zum o'ylanib qoldi, lekin, bundan to'g'riroq taklif qilish mushkul, degan qarorga kelib, darhol rozi bo'ldi.

Ular ikkalasi yarador yotgan xonaga tushdilar. O'zidan xabar olgani kelgan bu martabali janoblarni ko'rib, bemor karavotida qo'zg'alishga harakat qildi, lekin, u shu qadar zaif ediki, qilgan harakatidan madori qurib, deyarli hushidan ketib, orqasiga ag'darilib tushdi.

Janob de Trevil uning yoniga borib, yuziga tutgan shishadagi dori uni o'ziga keltirdi. Shunda janob de Trevil bemorga ta'sirini o'tkazgan, deb malomat qilishlarini istamay, de La Tremulning o'zi tergashini taklif etdi.

Hammasi xuddi janob de Trevil o'ylaganday bo'lib chiqdi. Hayot-mamot o'rtasida turarkan, Bernaju haqiqatni yashirolmadi. U bor gapni asli qanday ro'y bergan bo'lsa, xuddi shunday so'zlab berdi.

De Trevilning ayni muddaosi shu edi. U Bernajuga tezroq sog'ayishini tilab, de La Tremul bilan xayr-ma'zur qildi-da, uyiga qaytib, to'rt og'aynini peshinlikka kutajagini aytdirib, zudlik bilan odam yubordi.

Janob de Trevilnikida eng yaxshi davra — xonasi kelganda shuni aytish kerakki, yoppasiga kardinal dushmanlari yig'ilguvchi edi. Shuning uchun butun ovqat davomida suhbat padari buzrukvorning gvardiyachilari uchragan qo'sh mag'lubiyat atrofida aylangani tushunarli. Ikkala jangning ham qahramoni d'Artanyan bo'lgani sababli hamma olqishlar xuddi o'shanga yog'ildi. Atos, Portos va Aramislar esa faqat ko'ngilchan do'stlargina emas, balki, ko'p madh etilaverib ko'ngliga urgan, bu gal o'z nasibasidan bosh torishi mumkin kishilar sifatida unga bajonudil yon bergan edilar.

Soat oltiga yetganda de Trevil Luvrga jo'nash payti keldi, deb e'lon qildi. Lekin, audiensiya uchun tayinlangan vaqt o'tib ketgani sababli u endi kichik darvozadan kirishga ijozat so'ramadi, balki, o'zining

to'rt hamrohi bilan qabulxonadan o'rin oldi. Qirol hali ovdan qaytganicha yo'q edi.

Yosh do'stlarimiz yarim soatcha kutganlaridan keyin birdan hamma eshiklar lang ochilib, hazrat oliylarining yetib kelgani tantanali ma'lum qilindi. D'Artanyan qaltiray boshladi. Keyingi daqiqalar, aftidan, uning butun kelguvsi taqdirini hal qilib berishi lozim edi. Nafasi ichiga tushib, u nigohini qirol kiradigan eshikka qadadi.

Bo'sag'ada Lyudovik XIII ko'rindi. U hamrohlaridan ilgari kelardi. Qirol rosa changga botgan ov libosida edi. Qo'llarida qamchi. D'Artanyan bir qarashdayoq uning qahr-g'azab sochishini fahmladi.

Qirolning avzoyi yomonligi nechog'lik ravshan bo'lmasin, baribir, saroy ahli uning yo'lida safga tizilib turdi: qirol qabulxonalarida g'azabli nazarga tushishni, umuman, ko'zga ilinmaslikdan afzal ko'radilar. Shuning uchun uchala mushketyor ham sira ikkilanmasdan bir qadam oldinga chiqdilar, d'Artanyan esa aksincha, ularning orqasida pana bo'lishga harakat qildi. De Trevilga kelganda, qirolning nigohi unga qadalganda, u bu nigohga shuncha qat'iyat bilan dosh berdiki, qirol beixtiyor ko'zlarini olib qochdi. Bundan keyin hazrat oliylari allaqanday mubham tovushlar chiqarib, hashamatli xonasiga o'tib ketdi.

— Ishlar pachava,— tabassum bilan dedi Atos.— Bizga orden in'om qilinishi hali peshanamizda yo'q ekan.

— Shu yerda o'n daqiqa kuta turing, — dedi janob de Trevil. — Bu orada qaytmasam, menikiga jo'nayvering: ortiq kutishning foydasi yo'q.

To'rttala do'stlar o'n daqiqa kutishdi, chorak soat, yigirma daqiqa. De Trevilning daragi yo'qligini ko'rib, ular juda bezovta bo'lib, yiroqlashdilar.

Janob de Trevil bu orada qirol kabinetiga dalil kirib bordi va qirolning eng noxush kayfiyati ustidan chiqdi. Qirol qamchi sopini botfortlariga urib-urib, kresloda o'tirardi. De Trevil xijolat chekmasdan, pinagini buzmay uning sihatini surishtirdi.

— Yomon, taqsir, o‘zimni yomon his qilyapman, — javob berdi qirol. — Zerikayapman.

Darhaqiqat, bu Lyudovik XIII ning eng og‘ir dardlaridan biri edi. U muqarribalaridan birortasini deraza yoniga yetaklab, unga: «Zerikib ketyapman, taqsir, keling, birga zerikaylik», — degan hollar ham bo‘lib turardi.

— Qanday? — xitob qildi de Trevil. — Hazrat oliylari shikordan rohat qilmadilarmi hali?

— Rosa rohat bo‘pti-da! — to‘ng‘illadi qirol. — Hamma narsa ayniyapti, azbaroyi xudo! Bilmayman, endi parranda iz qoldirmay qo‘ydimi, itlar sezgirligini yo‘qotishdimi. Biz kattakon bug‘uning payiga tushib, olti soat ta‘qib qilyapmiz deng, uni Sen-Simonga qamay-qamay deganda g‘alabani ovoza qilaylik, deb endi muguzni labimizga tutishimizni bilamiz, gala to‘satdan sapchib, allaqanday bir yashariga yopishsa bo‘ladimi. Mana, ko‘rasiz, lochin ovi singari buni ham yig‘ishtirib qo‘yishimga to‘g‘ri keladi. E, janob de Trevil, men baxti qaro qirolman! Bitta shunqorim qolgan edi, u ham tunov kuni harom o‘ldi.

— Rostdanam, hazrat oliylari, bu katta baxtsizlik, dilgirlingingizni tushunaman. Lekin, nazarimda, lochin, qirg‘iy va bo‘lak ovchi qushlaringiz hali ancha-muncha qolgandir?

— Ularni o‘rgatish qo‘lidan keladigan hech kim yo‘q. Qo‘shbegilarning urug‘i qurib ketayotir. Yolg‘iz men hali lochin ovi san‘atiga egaman. Mendan keyin hammasi tamom bo‘ladi. Qopqon, tuzoq qo‘yib ov qilishadi. Koshki edi, shogird tayyorlashga ulgur-sam... Lekin, qayerda, janob kardinal bir zum tinch qo‘ymaydi, hadeb, Ispaniyani gapiradi, Avstriyani gapiradi, Angliyani gapiradi! Ha, darvoqe, kardinal xususida: janob de Trevil, men sizdan noroziman.

De Trevil shuni kutardi, xolos. Qirolni u ko‘pdan beri bilardi, uning hamma hasrat-nadomatlarini bor-yo‘g‘i bir debocha, unga jur‘at baxshida qiladigan qo‘zg‘atuvchi vositaga monand narsaligini tushundi. O‘zi aytmoqchi bo‘lgan narsalarni u mana endi gapiradi.

— Hazrat oliylari oldida men nima gunoh qilibman? — yuzida g'oyat zo'r taajjub ifodalab so'radi de Trevil.

— Siz burchingizni shunday bajaryapsizmi hali, taqsir? — dangal javobdan qochib, davom etdi qirol. — Izmingizdagi kishilar odamlarni o'ldirsin, butun boshliq dahani boshiga ko'tarsin, sal bo'lmasa butun Parijga o't qo'ysin, deb men sizni mushketyorlar kapitani qilib tayinlabmanmi? Siz bu xususda lom-mim demaysiz-a? Aytgandek, — davom etdi qirol, — men sizdan bekorga noliyatganga o'xshayman. Ehtimol, ular allaqachon qamalib, jazosini tortgandir, ularning sud qilinganini menga ma'lum qilgani kelgandirsiz.

— Yo'q, hazrat oliylari, — xotirjam javob berdi de Trevil, — men sizdan sud bo'lishini iltimos qilib kelgan edim.

— Kimlar ustidan axir? — xitob qildi qirol.

— Tuhmat qilganlar ustidan, — dedi de Trevil.

— Zap yangilik-ku, bu! — xitob qildi qirol. — Uch la'nati mushketyoringiz, bu Atos, Portos bilan Aramisingiz o'sha bearnlik muttaham bilan birga sho'rlik Bernajuga quturganday yopirilganini hali siz inkor etarsiz, uni shu qadar do'pposlashganki, ehtimol u hozir ajal to'shagida yotgandir? Buning ketidan de La Tremulning uyini qurshab, unga o't qo'ymoqchi bo'lganlarini ham inkor etarsiz — urush payti bo'lsa, mayli edi, uncha yomon bo'lmasdi, zero o'sha uy gugenotlarning rostmana uyasi, lekin, tinch vaqtda bu ko'ngilsiz voqea ibrat bo'lishi mumkin. Qani endi ayting: shu gaplarning hammasini inkor qilmoqchimisiz?

— Hazrat oliylariga bu ertakni kim aytib berdi o'zi? — hamon o'sha bosiqlik bilan gapirdi de Trevil.

— Kim aytib berdi deysizmi, taqsir? Kim bo'lardi, o'sha men uxlaganda bedor yurgan, men yayrayotganda, mamlakat ichkarisi va tashqarisidagi — Fransiya va Yevropadagi ishlarini boshqarayotgan kishining o'zida?

— Hazrat oliylari, ollo taoloning o'zini nazarda tutayotgan bo'lsalar kerak, — dedi de Trevil, — ze-

ro, mening nazarimda, yolg'iz xudo hazrat oliylaridan shu qadar yuqori turishi mumkin.

— Yo'q, taqsir, men qirollikning istisnosi, mening yagona chovkarim, yagona do'stim — janob kardinalni aytyapman.

— Janob kardinal hali avliyo emas.

— Nima demoqchisiz, taqsir?

— Yolg'iz papagina beillatdir, bu beillatlik kardinallarga daxlsiz.

— Siz u aldayapti, xoinlik qilayapti demoqchimisiz? Binobarin, siz uni ayblayapsiz-da? Qani, to'g'risini ayting, uni ayblayotganingizga iqror bo'ling.

— Yo'q, hazrat oliylari. Lekin, men uning o'zi aldangan deyapman. Men hazrat oliylarining mushketyorlariga adolatsizlik qilib, ularni ayblashda u shoshma-shosharlik qilgan, ma'lumotlarni yomon manbalardan to'plagan demoqchiman.

— Ayblayotgan janob de La Trevil gersogning o'zi.

— Men gersogning xolisligiga ishonib bo'lmas, negaki, u bu ishni ko'ngliga juda yaqin olyapti deb javob qilishim mumkin edi, hazrat oliylari. Lekin, men bundan yiroqman, hazrat oliylari. Men gersogni olijanob, vijdonli kishi sifatida bilaman, uning o'ziga ishonishga tayyorman, faqat bir shart bilan...

— Qanday shart bilan?

— Istardimki, hazrat oliylari u kishini chaqirtirib, so'roq qilsalar, lekin, guvohlarsiz, yolg'iz so'roq qilsalar, keyin hazrat oliylari gersog ketgan zahoti meni qabul etsalar.

— Shunday deng? — dedi qirol. — Janob de La Tremulning hamma gaplariga tamomila ishonasizmi?

— Ha, hazrat oliylari.

— Siz uning hukmiga itoat qilasizmi?

— Ha.

— Neki talab etsa, rozi bo'lasizmi?

— Ha, hazrat oliylari.

— La Shene! — qichqirdi qirol. — La Shene!

Lyudovik XIII ning hamisha eshik poylaguvchi ishonchli mahrami xonaga kirib keldi.

— La Shene, — dedi qirol, — darhol janob de La Tremulga jo'nasinlar. Bugunoq kechqurun u kishi bilan gaplashib olishim zarur.

— De La Tremul bilan mening oramda hech kimni qabul qilmayman deb, hazrat oliylari so'z beradilarmi? — so'radi de Trevil.

— Hech kimni, — javob berdi qirol.

— Unda ertagacha, hazrat oliylari.

— Ertagacha, taqsir.

— Hazrat oliylari qay vaqtni buyuradilar?

— Siz istagan vaqtni.

— Lekin, men juda erta kelib qo'yib, hazrat oliylarini uyg'otib qo'yishdan qo'rqaman.

— Meni uyg'otib yuborishdan? Men uxlarmanmi? Men ortiq uxlamay qo'ydim, taqsir. Gohida mizg'iyman, xolos. Istaganingizcha erta kelavering, soat yettida bo'lsayam, mayli. Lekin ayb mushketyorlaringizda bo'lsa, ehtiyot bo'ling!

— Ayb mushketyorlarimda bo'lsa, aybdorlar hazrat oliylarining qo'llariga topshiriladi, lozim ko'rgan chorangizni qo'llaysiz. Hazrat oliylarining yana boshqa istaklari bormi? Qulog'im sizda, Itoat qilishga tayyorman.

— Yo'q, taqsir. Yo'q. Meni bekorga Odil Lyudovik deyishmaydi. Ertagacha, taqsir, ertagacha.

— Hazrati oliylarini xudo panohida asrasin!

Bu tun qirol nechog'liq yomon uxlasa-da, janob de Trevil undan ham badtarroq uxлади. U oqshomdayoq uch mushketyor va ularning do'stiga saharda roppa-rosa olti yarimda o'zinikida bo'lishini aytirib qo'ydi. Hech qanday va'da bermay hech narsaga kafil bo'lmay, ularni o'zi bilan saroyga olib ketdi, ularning taqdiri xuddi o'ziniki singari qil ustida turganini ham yashirmadi.

Kichik darvozadan kirgach, u kutishni buyurdi. Qirol jahlidan hanuz tushmagan bo'lsa, ular bildir-may jo'nab qoladilar. Bordi-yu, qirol qabul qilishga rozilik bersa, ularni chaqiradilar.

Qirolning shaxsiy qabulxonasida janob de Trevil La Sheneni ko'rib qoldi, u kecha kechqurun gersog de La Tremulni uyidan topish iloji bo'lmagani, uyiga

qaytganda allamahal bo'lib, saroyga kelolmagani va gersog boyagina tashrif buyurib, shu daqiqada qirol huzuridaligini ma'lum qildi.

So'nggi vaziyat janob de Trevilga juda ma'qul edi. Endi u de La Tremulning ketishi bilan shaxsan o'zining qirol huzurida bo'lishi oraligida hech qanday begona ta'sir o'tib ulgurmasligiga ishonsa bo'lardi.

Darhaqiqat, o'n minut o'tar-o'tmas eshiklar ochildi hamda de Trevil kabinetdan chiqib kelayotgan de La Tremulni ko'rdi. Gersog to'ppa-to'g'ri unga qarab yurdi.

— Janob de Trevil, — dedi u, — hazrat oliylari uyimning oldida sodir bo'lgan voqeaning hamma tafsilotlarini bilish uchun meni chaqirtiribdilar. Men u kishiga to'g'risini aytdim, ya'ni, ayb mening odamlarimda bo'lganini, sizdan uzr so'rashga tayyorligimni tan oldim. Siz bilan uchrashib qolgan ekanman, bu narsani hozir bajo keltirishga ijozat bergaysiz, meni hamisha o'z do'stlaringiz qatorida sanashingizni iltimos qilaman.

— Janob gersog, — gapirdi de Trevil, — men sizning ortiq darajada halolligingizga shu qadar ishongan edimki, qirol oldida sizdan bo'lak shafeni ko'nglim istamadi. Men xato qilmaganimni ko'rib turibman, sha'niga hozirgi gaplarimni yanglishmay bo'ladigan erkaklarning Fransiyada hali urug'i qurimagani uchun sizga tashakkur.

— Juda soz, juda soz! — xitob qildi eshikda turgan holda bu suhbatni eshitgan qirol. — O'zini sizning do'stingiz deyayotgandan keyin unga faqat aytib qo'ying, Trevil, men ham u kishining do'stlari qatorida bo'lishni istardim, lekin u menga parvo qilmaydi. U kishini ko'rmaganimga, mana yaqinda uch yil to'ladi, faqat chaqirtirganimdan keyin ko'rdim. Mening nomimdan shuni aytib qo'ying, zero, bular qirol o'zi aytolmaydigan narsalardir.

— Tashakkur, hazrat oliylari, tashakkur. Lekin, men hazrat oliylarini ishontirib qo'yishni istardimki — buning de Trevilga aloqasi yo'q, albatta — men hazrat oliylarini ishontirib qo'yishni istardimki, eng

sadoqatli kishilar hazrat oliylari istagan mahal ko'rib yurganlar emas.

— Demak, siz gapimni eshtibsiz-da gersog? Yana yaxshi, yana yaxshi! — deya bir qadam olg'a yurib gapirdi qirol. — Ha, sizmidingiz, Trevil? Mushketyorlaringiz qani o'zi? Men tunov kuni ularni olib keling, deb iltimos qilgan edim-ku. Nega buni qilmadingiz?

— Ular pastda, hazrat oliylari, ruxsatingiz bilan La Shene ularni chaqirib keladi.

— Ha, ha, darhol huzurimga kelsinlar. Hali zamon sakkiz bo'ladi, to'qqizda esa men ba'zi-birovlarni kutyaapman... Ketishingiz mumkin, gersog, albatta, saroyda bo'lib turing... Kiravering, Trevil.

Gersog ta'zim qilib, chiqish tomon yurdi. U eshikni ochayotgan payti zinaning yuqori supasida uch mushketyor bilan d'Artanyan ko'rinib qolishdi. Ularni La Shene yetaklab kelgan edi.

— Yaqinroq keling, botirlar, yaqinroq keling, — dedi qirol. — Sizlarni bir koyib qo'yay.

Mushketyorlar ta'zim bilan yaqinroq bordilar. D'Artanyan orqaroqda yurdi.

— Shaytonlar-ey! Qanday qilib bu to'rt kishi ikki kunda kardinalning yetti gvardiyasini ishdan chiqarib qo'ydilaring? — davom etdi Lyudovik XIII. — Bu ko'p, quyushqondan tashqari ko'p. Ish shu qabili-da borsa, uch haftadan keyin padari buzrukvor rotasini yangilashiga to'g'ri kelib qoladi. Men bo'lsam, farmonlarni juda qattiqqo'llik bilan tadbqiq etishga majbur bo'lib qolaman. Bittasi ham mayli, endi e'tiroz qilmayman. Lekin, ikki kun ichida yetti kishini — takror aytaman, bu ko'p, quyushqondan tashqari ko'p.

— Xuddi shuning uchun, hazrat oliylari, ko'rib turganlaridek, ular xijolatda, juda pushaymonda, ham uzr so'rayaptilar.

— Xijolatda? Juda pushaymonmi? Hm... — ishonqiramay gapirdi qirol. — Men ularning mug'ombir basharalariga ishonmayman. Ayniqsa huv anavi gaskoncha kelbatlisiga. Qani, yaqinroq keling-chi, afandim!

Bu soʻzlar oʻziga daxldorligini tushunib, juda oʻsal bir qiyofada yaqinroq bordi dʼArtanyan.

— Shunaqami hali? Nega endi siz allaqanday yigit toʻgʻrisida gapirib oʻtiribsiz? Axir bu goʻdak-ku, norasida goʻdak! Shunday dahshatli zarbani Jyussakka shu bola urdi deng hali?

— Bernajuga ham ikki qilich zarbasini.

— Rostdan-a?

— Shunisi hisob xorijidaki, — soʻz qistirdi Atos, — agar u meni Kayuzakning qoʻlidan xalos qilmaganida shu daqiqa oʻzimning xokisor ehtiromimni hazrat oliylariga bildirishga musharraf boʻlolmasdim.

— Demak, chinakam shayton ekan-da, bu yosh bearnligingiz, rahmatlik otam aytguvchi, shaytonlar-ey! Bu turishda ozmuncha qilich sinib, kamzul yirtiladimi? Gaskonliklar esa avvalgidek kambagʻal, toʻgʻrimi?

— Tan olishim kerak, hazrat oliylari, — dedi de Trevil, — oltin xazinalar ularning togʻlarida hali-beri topilganicha yoʻq, garchand, rahmatlik otangizning taxt uchun kurashida qoʻllab-quvvatlaganlari uchun xudoyim shunday moʻjiza yaratsa boʻlardi.

— Bundan chiqdi, otamning oʻgʻli boʻlganimdan keyin meni ham gaskonliklar qirol qilib qoʻyibdilar-da, toʻgʻrimi, Trevil? Xoʻsh, bosh ustiga, bu menga maʼqul... La Shene, borib mening hamma choʻntaklarimni kavlashtirib koʻring — qirq pistol topilarmikan, agar topilsa, bu yoqqa keltiring. Ungacha esa hammasi qanday sodir boʻlganini qoʻlingizni koʻksingizga qoʻyib, soʻzlab bering, yigitcha.

DʼArtanyan kechagi hodisani mayda-chuyda tafsilotlarigacha: hazrat oliylarini koʻraman deb azbaroyi quvonganidan uyqusi qochib, oʻz doʻstlarining yoniga qabuldan uch soat ilgari tashrif buyurgani, ular birgalashib mayxonaga joʻnaganlari va Bernaju uni yuziga koptok tegib ketishidan hadiksirayotganini payqab, mazax qila boshlagani va bu masxaralari kasriga hayotini boy berayozgani, bunga mutlaqo aloqasi yoʻq de La Tremul esa tovoniga uyidan Bolupar boʻlishiga sal qolganlarini hikoya qildi.

Shunday! Hammasi xuddi menga gersog soʻzlab berganday!.. Shoʻrlik kardinal! Ikki kunda yetti kishi-ya, yana eng koʻngliga yaqinlari!... Lekin, endi haa, janoblar, eshitayapsizmi? Bas! Sizlar Feru koʻchasining qusurini, hatto, ortigʻi bilan chiqardilaring. Koʻnglingiz toʻlsa boʻladi.

Hazrat oliylarining koʻngillari toʻlgan boʻlsa, bilzniki ham toʻldi, — dedi de Trevil.

— Ha, koʻnglim toʻldi,— dedi qirol va La Shene-nlmg qoʻllaridan bir hovich oltin tangalarni olib, ularni dʼArtanyanning hovuchiga solib qoʻydi.— Ma-na, qoʻshib qoʻydi u,— koʻnglim toʻlganining isboti.

U zamonlarda bizning kunlarda tarqalgan gʻurur toʻgʻrisidagi tushunchalar hali rasm boʻlmagan edi. Dvoryan qirol qoʻllaridan pul olar ekan, sira oriyati kelmasdi. Shuning uchun dʼArtanyan olgan qirq pistolni tortinmasdan choʻntagiga solib qoʻyib, hatto, quyuq minnatdorchilik ham bildirdi.

— Xoʻsh, juda soz, — devor soatiga koʻz yugurtirib dedi qirol. — Juda soz. Hozir sakkiz yarim boʻlib qolibdi. Toʻqqizda baʼzi birovlarini kutyapman, deb aytib edim-ku. Sadoqatingiz uchun ta-shakkur, janoblar. Men unga kelgusida ham ishon-man boʻladi, toʻgʻrimi?

— Hazrat oliylari, — bir ovoz bilan xitob qildi toʻrt ulfat, — qirolimiz uchun oʻzimizni tilka-tilka qildirardik.

— Yaxshi, yaxshi! Lekin, tilka-tilka boʻlma-ganingiz maʼqul. Shunda men uchun yaxshiroq ham nafi koʻproq boʻladi... Trevil, — yosh yigitlar chiqa-yotgan paytda nimtovushda qoʻshib qoʻydi qirol, — polkingizda boʻsh oʻrin boʻlmagani vajhidan, buning ustiga polkka sinovsiz qabul qilmaslikka qaror ham qilib qoʻydik, bu yigitni kuyovingiz janob Dezessaraning gvardiya rotasiga joylashtirib qoʻying... Eh, azbaroyi shifo, kardinalning afti buri-shishiga hozirdan quvonyapman! Uning joni chiqib ketadi, lekin, menga baribir. Men adolat yuzasidan ish tutdim.

Qirolning iltifotli ishorasi bilan javob olgan de Trevil mushketyorlarining oldiga joʻnadi. U dʼArtan-

yan olgan qirq pistolni ular bo'lishayotganlarining ustidan chiqdi.

Qirol o'ylaganday kardinalning chindan ham achchig'i chiqdi, u butun hafta mobaynida kechqururlari shaxmat o'ynagani kelmay yurdi. Bu qirolning duch kelganda uni dilbar tabassum bilan qarshilab, g'oyat muloyim tovush bilan:

— Xo'sh, janob kardinal, sizning sodiq soqchilaringiz — bu boyaqish Bernaju bilan Jyussakning ahvoli qalay? — deb hol so'rashiga monelik qilmasdi.

VII

Mushketyorlar o'z uyida

Luvrni tark etgach, d'Artanyan qirq pistolning o'z ulushini qay yo'sinda tuzukroq ishlatishni o'z do'stlaridan so'raganida Atos «Qarag'ay bujuri»da yaxshi ziyofat buyurtishni, Portos xizmatkor yollashni, Aramis esa munosib ma'shuqa tutishni maslahat berdilar.

Ziyofat o'sha kuniyoq berildi, yangi xizmatkor ham dasturxonga qarashib turdi. Ziyofat Atos tomonidan buyurtirilgan, xizmatkorni esa Portos tavsiya qilgan edi. Bu shavkatli mushketyor xuddi o'sha kuni, shu ziyofat munosabati bilan yollagan kishi pikardiyalik edi; u Plansheni — xizmatkorning nomi shunday edi — suvga tuflab yoyilayotgan doiralarni tomosha qilib turgan payti La Turnel ko'prigida ko'rib qolgan edi. Portos bunday mashg'ulot mushohadaga moyillik va tadbirkorlikdan dalolat beradi, deb ta'kidlab, ortiq surishtirmasdan uni ergashtirib ketdi. Planshening taxmini, u xizmatga kirayotgan dvoryanning salobatli ko'rinishi uni rom qilib qo'ydi, lekin, o'rin Mushketon ismli bir sherigi tomonidan allaqachon band bo'lib qolganini ko'rib, xiyla ixlosi qaytib ketdi. Portos ro'zg'ori mo'l-ko'l bo'lgani holda bir xizmatkorga muhtojligi va Planshening d'Artanyanga xizmatga kirishiga to'g'ri kelishini uqtirdi. Biroq, xo'jayini berayotgan bazmda xizmat qila turib va hisoblashish

payti uning cho'ntagidan bir qisim oltin tanga chiqarganini ko'rib Planshe baxtga yolchidim, degan qarorga keldi-da, shunday boyga yo'liqqani uchun falakka qulluq qildi. Ziyofat nihoyasiga yetib, uning sarqitlari bilan uzoq parhez uchun o'zini siylagunicha u shu ko'ngil to'qligida yurdi. Lekin, kechqurun xo'jayiniga o'rin to'shayotganda uning yorqin orzulari tarqadi-ketdi. Dahliz va yotoqxonadan iborat butun xonadonda bittagina karavot bor edi. Planshe d'Artanyanning karavotidan olingan, shu dandand e'tiboran sohibi quruq qolgan ko'rpaga o'ralib, dahlizda yotdi.

Atosning ham o'ziga xos tarzda tarbiyalangan xizmatkori bor edi. Uning ismi Grimo edi. Bu mo'ttabar janob — biz, albatta, Atosni nazarda tutaymiz — juda kamsuxan edi. Mana, besh yoki olti yildirki, ular Portos va Aramis bilan oralaridan qil o'tmasdan kun kechirardilar. Shu orada do'stlari uning yuzida tabassumni bir necha bor ko'rishgan, lekin, hech qachon kulgisini eshitmagan edilar. Uning so'zlari qisqa va fasih bo'lardi, u hamisha aytmoqchi bo'lgan gapini aytardi, xolos, ortiq hech narsa: hech qanday mubolag'a, hasham, go'zallik qo'shmasdi. U tafsilotlarga to'xtalmasdan faqat mohiyatini gapirardi.

Atosning yoshi o'ttizdan oshmagan, bo'y-basti ham, dili ham go'zal bo'lsa-da, hech kim uning ma'shuqasi borligini eshitmagandi. U hech qachon ayollar haqida gapirmas, lekin, garchi, o'zi ahyon-ahyonda achchiq so'z yoki hazin fikr qo'shguvchi bu xil suhbat uning uchun o'ta ko'ngilsizligini payqash oson esa-da, o'zgalarning bu mavzuda gapirishiga xalal bermasdi. Sipoligi, odamovi, kamsuxanligi uni deyarli chol qilib qo'yardi. Shuning uchun o'zining odatlarini o'zgartirishni lozim hisoblamay, talablarini o'rniga qo'yishga Grimoni o'rgatib olgan: u oddiy ishora yoki lablarining xiyol qimirlashiga itoat qilardi. Atos u bilan eng g'ayri oddiy hollardagina so'zlashardi.

Garchand, xo'jayiniga qattiq mehri tushib, aqliga sajda qilsa-da, undan olovdan qo'rqqanday hayiqadi-

gan Grimo istagini uqdim, deb oshiqib, Atos ixtiyor qilgan narsaning ayni aksini bajargan damlar ham bo'lardi. Shunda Atos yelkalarini qisib qo'yar va zarracha jahlsiz Grimoni do'pposlardi. Bunday kunlarda u xiyla gapiradigan bo'lib qolardi.

Portos, biz allaqachon bilib olganimizdek, Atosning to'la teskarisi edi: u ko'p gapiribgina qolmay, qattiq-qattiq ham so'zlardi. Darvoqe, unga tan berish kerak: o'ziga quloq solyaptilarmi-yo'qmi uning uchun sira farqi yo'q edi. U o'z ko'nglini ochish uchun — o'zini-o'zi eshitib, huzur qilish uchun gapirardi. O'zining so'zlashicha, olimlar unda bolalik kezlaridan chuqur nafrat qo'zg'atishlarini bahona qilib, u fanlardan mustasno, mutlaqo hamma narsa to'g'risida gap yuritardi. Uning ko'rinishi Atosnikiday ulug'vor emas, Atosning ustunligini his qilish ular tanishligining dastlabki paytlari Portosning ko'p jig'iga tegib yurdi. Shuning uchun loaqal libosining hashamati bilan undan o'tib ketishga urinib, u xo'p ovora bo'lardi. Lekin, Atos oddiy mushketyorlik ridosida boshlarini orqaga tashlab, bir qadam qo'ydi deguncha, u darhol yasangan-tusangan Portosni orqaga surib, o'ziga munosib o'rinni egallardi.

Portos buning yupanchi uchun janob Trevil qabulxonasini va Luvning qorovulxonasini baland ovoz bilan ayollar ustidan erishgan muvaffaqiyatlari to'g'risidagi hikoyalarga to'lg'azardi. Atos zinhor bunday qilmasdi. Eng so'nggi paytlar taniqli hakamlarning rafiqalaridan mashhur harbiylarning rafiqalariga, mansabdor xonimlardan baron xonimlarga o'tib, Portos o'ziga ishqiboz bo'lgan allaqanday chet el malikasiga ochiq sha'ma qilardi.

Eski maqolda: eshagiga yarasha tushovi deydi. Shuning uchun Atosning xizmatkoridan Portosning xizmatkoriga, Grimodan Mushketonga o'ta qolaylik.

Mushketon normandiyalik edi, xo'jayini uning Bonifatsiy degan beozor ismini ancha jarangdor — Mushketonga almashtirib qo'ygandi. U o'zini bekami-ko'st boqib kiyintirishlarini shart qilib, Portosga xizmatga kirgan edi. Bundan tashqari, u,

boshqa ehtiyojlarini qoplashi lozim bo'lgan hunari bilan mashg'ul bo'lish uchun har kuni ikki soat bo'sh vaqt ajratilishini iltimos qildi. Portos bu shartlarga ko'ndi: bular unga rosa ma'qul kelgan edi. U Mushketonga kamzullar buyurtar, ular Portosning eski liboslari, ortiqcha ridolaridan bichilar edi. O'zi eski-tuskilarni ag'darib, qayta tikadigan, rafiqasi esa Portosning kibor qiliqlaridan ro'y-rost ayitish niyatida yurgan bu tikuvchining uddaburonligi tufayli sohibiga hamroh bo'lgan kezlari Mushketonning siyoqi juda salobatli bo'lardi.

Tabiatining, garchi rivojini xuddi do'stlariniki kimgari keyinchalik mushohada qilsak-da, biz birmuncha durust ta'riflagan Aramisga kelganda — uning xizmatkorining ismi Bazan edi.

Xo'jayini bir kun kelib, diniy martabaga erishmoq umidida bo'lgani sababli u ruhoniylar kishining xizmatkoriga xos nuqul qora kiyib yurardi. Bu o'ttiz besh-qirq yoshlardagi yuvosh, xotirjam, to'lagina berriylik kishi edi. Sohibi bergan bo'sh vaqtlarni u diniy kitoblar mutolaa qilishga bag'ishlardi, zarurat tug'ilganda, bir-ikki xil bo'lsa hamki, juda soz taomlardan iborat tuppa-tuzuk ziyofat tayyorlash uning qo'lidan kelardi. Qolgan masalalarda u ko'r va kar, uning sadoqati har qanday sinovga dosh berishi mumkin edi.

Endi yuzaki bo'lsa-da, janoblar hamda ularning xizmatkorlari bilan tanishib olgach, har birining uy-joyiga o'tamiz. Atos Lyuksemburgdan ikki qadamlik Peru ko'chasida istiqomat qilardi. Hali uncha qurimagan, juda go'zal, unga behuda termilib yuruvchi uy bekasi ijaraga qo'ygan ikkita kichikroq, shuningam jihozlangan xonalarni egallagandi u. O'tmishdagi ziynatlarning qolgan-qutganlari bu jo'ngin maskanning devorlarida, unda-munda ko'zga tashlanardi, masalan: serhasham, shubhasiz, Fransisk I davriga mansub qilich, uning asl toshlar bilan bezatilgan sopining o'zi ikki yuz pistoldan kam turmasa kerak. Biroq, Atos, hatto, eng mushkul damlarda ham uni garovga qo'yish yoki sotishga biror gal rozilik bermagan. Bu qilich ko'p vaqt Portosga armon

bo'lib yurdi. Unga ega bo'lish uchun u umrining o'n yilini berishga tayyor edi.

Kunlardan bir kun u allaqanday gersog xonim bilan uchrashuvga hozirlik ko'ra turib, uni Atosdan vaqtincha olib turishga urinib ko'rdi. Atos lom-mim demay, bor cho'ntaklarini ag'dardi, o'zidagi jamiki arzigulik narsalarni yig'ishtirib, ularni Portosga taklif qildi. Qilichga kelsak, u devorga qoqilgan, dedi u, egasi shu makonni tark etgandagina undan uziladi. Qilichdan tashqari, yana, Genrix III zamonining g'oyat nafis kiyingan, ko'ksiga ilohiy Ruh ordeni taqqan kibor a'yonining portreti diqqatni tortardi. Bu portretning Atos bilan ma'lum o'xshashligi, bu kibor a'yon, qirol ordenlarining kavaleri unga ajdod bo'lishini ko'rsatuvchi istarasining o'xshashligi bor edi.

Pirovardida bular — ajoyib zargarlik mehnati singgan qilich va portretidagi gerb bilan bezatilgan quti o'zining latif nafosati bilan tevarakdagi hamma narsalardan keskin ajralib, kamin supasida ko'z-ko'z bo'lib turardi. Bu qutining kalitini Atos hamisha o'zi bilan olib yurardi. Lekin, bir gal uni Portosning oldida ochib qoldi, shunda Portos uning ichida faqat maktub va qog'ozlar — ishqiy maktublar va oila arxivi borligini bilib oldi.

Portos Eski Kaptarxona ko'chasida katta, ko'rinishidan hashamatli uyni egallagan. Ulfatlaridan birortasi bilan hamisha Mushketon tantanali libos kiyib turadigan xona derazalari yonidan o'tgan mahallar Portos har gal boshini ko'tarar va qo'li bilan yuqorini ko'rsatib: «Mana, mening maskanim» — deb qo'yardi. Lekin, hech kim uni uyidan topa olmas va hech kimsa bu dabdabali sirt orqasida qanday haqiqiy qo'r-qut yashiringani to'g'risida tasavvur hosil qilolmasdi.

Aramisga kelsak, u mehmonxona, oshxona va yotoqxonadan iborat mo'jaz uychada istiqomat qilar-di. Birinchi qavatdagi bo'lak hamma xonalar singari yotoqxona derazasi quyuq o'simliklari sinchkov nazardan uni pana qilguvchi choqqina sersoya va salqin bog'chaga qarab turardi.

D'Artanyanning qanday o'rnashgani bizga ma'lum, uning xizmatkori Planshe bilan ham tanishib ulgurdik.

D'Artanyan tabiatan sinchkov, darvoqe, u fitna qilish qobiliyatiga ega askar kishilar singari edi. U Atos, Portos, Aramislarning aslida kimligini bilish uchun bor uquvini zo'r berib ishga solardi. Zero, bu laqablar zamirida ularning hammasi o'z dvoryanlik nomlarini yashirardilar, xususan Atos, uning klibor kishiligini bir chaqirim naridan ham payqab olish mumkin edi. U Atos va Aramis to'g'risida ma'lumot olish maqsadida Portosga, Portosning kimligini bilish uchun esa Aramisga murojaat qildi.

Taassufki, Portos o'zining indamas do'sti to'g'risida mishmishlardan ma'lum narsalarnigina bilardi, xolos. U og'ir musibat chekkan, bunga muhabbat sabab bo'lgan va kimningdir razil bevafoligi bu mo'tabar kishining hayotini zaharlagan deyishardi. Lekin, bu bevafolikning tafsilotlari xususida hech kim hech narsa bilmasdi.

Portosga kelganda, xuddi ikkala do'stlarining ismlari singari yolg'iz janob de Trevilgagina ma'lum huqiqiy ismidan mustasno, uning hayoti to'g'risida hamma narsalarni bilib olish qiyin emas edi. U shuhratparast va sergap bo'lib, ich-u toshi billurday ko'rinib turardi. Faqat o'zi to'g'risida o'zi aytayotgan maqtov gaplarning hammasiga ishonib, uning xususida xatoga yo'l qo'yish mumkin edi.

Ammo, Aramis, garchi, uning hech qanday sir-asrori yo'qday tuyulsa-da, borlig'i bilan maxfiyatga chulg'angan edi. O'zgalarga aloqador savollarga zo'rg'a javob berib, uning o'ziga taalluqli hamma narsaga u puxtalik bilan chap berardi. Kunlardan bir kun, uzoq surishtirishlardan so'ng, d'Artanyan Aramisdan, go'yo ularning umumiy do'sti Portos, allaqanday gersog xonimni taslim qilibdi, degan mish-mishlarni bilib olib, o'z hamsuhbatining ishqiy marguzashtlari sirini ochishga urinib ko'rdi.

Siz-chi, muhtaram do'stim, dedi u, — siz o'zgalarning baron, graf va gersog xonimlar bilan

aloqalarini biram boplab hikoya qilasiz, xo'sh, sizning o'zingiz-chi?

— Kechirasiz, — uning so'zini bo'ldi Aramis. — Men bu narsalar haqida Portosning o'zi vaysab yurgani va mening oldimda shovqin solib, bu dilkusho hangomalarni aytib bergani uchun gapirayotibman. Lekin, menga ishoning, muhtaram janob d'Artanyan, mabodo ular menga boshqa manbadan ma'lum bo'lgan yoki ularni maxfiy gap sifatida aytgan taqdirda mendan andishali sirdosh topilmasdi.

— Men bunga shubha qilmayman, — dedi d'Artanyan, — lekin, har tugil menga, ba'zi bir gerblar sizga ham xiyla yaxshi tanishday tuyuladi, biz sharo-fati bilan tanishib qolgan bir kashtali ro'molcha shundan dalolat beradi.

Aramis bu gal achchiqlanmadi, balki, eng beodob bir qiyofaga kirib, yumshoq javob qildi:

— Xotirangizdan chiqarmang, do'stim, men cherkovga ketmoqchiman va shuning uchun kibor er-maklardan o'zimni tortib yuraman. Siz ko'rgan ro'molcha menga tortiq qilinmagan edi, uni do'st-larimdan biri menikida unutib qoldirgandi, xolos. Men ularning — uning va u sevadigan xonimning obro'si to'kilmasin, deb uni yashirib qo'yishga maj-bur bo'lib qoldim... Menga kelganda esa, ma'shuqam yo'q, bu jihatdan Atosning oqil timsoliga ergashib, oshiq bo'lishni ham istamaganman, uning ham men singari yori yo'q.

— Lekin, siz mushketyor bo'lganingizdan keyin ruhoniy emassiz-ku, azbaroyi shifo!

— Faqat vaqtincha mushketyor, azizim, kardinal aytganday — ixtiyorga xilof mushketyor. Lekin, ko'nglimda men cherkov chokariman, gapimga isho-ning. Atos bilan Portos meni biror narsa bilan mashg'ul bo'lsin, deb bu ishga aralashtirib qo'yish-di. Xuddi rutba berish paytida sal dilsiyohlik o'tib, bir... Darvoqe, siz bunga qiziqmasligingiz kerak, sizning qimmatli vaqtingizni olyapman.

— Zinhor yo'q, men bu narsalarning hammasiga juda qiziqaman! — xitob qildi d'Artanyan. — Hozir hech qanaqa ishim ham yo'q.

Ha, lekin, mening ibodat qiladigan vaqtim bo'ldi, — dedi Aramis, — so'ngra d'Egilyon xonim iltimos qilgan she'rlarni bitishim kerak. Undan keyin Sent-Onore ko'chasiga borib, de Shevrez xonimga upa-elik xarid qilishim kerak. Ko'rib turibsizki, azizim, siz shoshmasangiz ham, lekin, men juda shoshilib turibman.

Aramis yosh do'stiga iltifot bilan qo'l uzatib, u bilan xayr-ma'zur qildi.

D'Artanyan nechog'lik urinmasin, u o'zining uch yangi do'sti haqida ortiq hech narsa bilolmadi. Kelajak batafsilroq va aniqroq malumotlar qo'shadi, degan umidda u hozircha ular haqida hikoya qilina-yotgan narsalarga ishona turishga qaror qildi. Hozircha Atos unga — Axill, Portos — Ayaks, Aramis esa — Iosif bo'lib ko'rinardi.

Umuman, yigitlar shod-xurram kun kechirardilar. Atos qimor o'ynar va hamisha omadi kelmasdi. Lekin, garchi, hamyoni ular uchun hamisha ochiq bo'lsa-da, u do'stlaridan hargiz biror su qarz so'ramasdi. Bordi-yu, nasiyaga o'ynagan taqdirda ham u kelguvsi kuniyoq qarzi bor kishini tegishli pulni topshirish uchun tong-saharda uyg'otardi.

Portos ahyon-ahyonda uynab qolardi. Bunday kunlari, agar yutgan bo'lsa, u dimog'dor va qo'rs bo'lib ketardi. Bordi-yu, yutqazib qo'ysa, bir-ikki kunga dom-daraksiz g'oyib bo'lardi, keyin yuzlari mo'lishgan, siniqqan holatda, lekin, cho'ntagida pul bilan qaytib kelardi.

Aramis hech qachon o'ynamasdi. U eng bema'ni mushketyor dasturxon ustida esa eng zerikarli mehmon edi. Hamisha uning mashg'ulotga borishi zarur bo'lib qolardi. Bazm avjida suhbat qizib, maydan kayflari oshib, hamma dasturxon ustida yana ikki, hatto uch soat o'tirishni chamalab turishganda, Aramis soatiga ko'z tashlab qo'zg'alar va lablarida nazokatli tabassum bilan, o'zining aytishicha, unga muloqot tayinlagan aqoidshunos olim bilan ko'rishishga shoshib xayr-ma'zur qilardi. Boshqa daf'a u dissertatsiya ustida biroz bosh qotirish uchun oshiqar hamda uni alaxsitmaslikni do'stlaridan iltimos qilardi.

Bunday paytlarda Atos o'ktam yuziga biram yarashiq fusunkor tabassumi bilan jilmayib qo'yar, Portos esa ichib, Aramisdan juda borganda qishloq ruhoniysi chiqadi, deb ont ichardi.

D'Artanyanning xizmatkori Planshe g'oyibdan kelgan omadni taqvodorlik bilan qabul qildi. U kuni-ga o'ttiz su haq olib, bir oy mobaynida uyiga qush-day yengil, xushnud bo'lib qaytib, xo'jayiniga ham mehr-e'tibor bilan muomala qilib yurdi. Go'rkovlar ko'chasidagi uy ustida qora bulutlar yig'ila boshla-gach, boshqacha qilib aytganda, qirol Lyudovik XIII ning qirq pistoli nom-nishonsiz tarqab bo'lgan-dan keyin Planshe arz-holini boshladiki, buni Atos behuzur qilguvchi, Portos — beodob, Aramis esa asti kulgili deb hisoblardilar. Atos d'Artanyanga bu muttahamni bo'shatib yuborishni maslahat berdi; Portos xamir uchidan uni bir savalash kerak, deb taklif qilardi; Aramis esa sohib o'zining sha'niga madhiyadan o'zgacha gap eshitmasligi shart deb qo'ydi.

— Sizlarning hammangizga aytish oson, — dedi d'Artanyan, — sizga, Atos, Grimoga gapirishni taqiqlab, churq etmasdan kun o'tkazib, o'zingiz to'g'ringizda minba'd noxush gap eshitmasangiz, sizga, Portos, hashamatli hayot kechirsangiz va Mushketoningizga xudo bo'lib tuyulsangiz; nihoyat, sizga Aramis, mudom diniy mashg'ulotlarga g'arq bo'lib, shuning o'zi bilanoq xizmatkoringiz Bazenda, yuvosh-mo'min kishida, chuqur ehtirom uyg'ota bil-sangiz. Lekin, menga-chi, na tayanchsiz, na mab-lag'siz, na mushketyor bo'lmay, na, hatto, gvardiya-chi bo'lmay, menga nisbatan mehr, qo'rquv yoki ehtiromni Planshenida qanday qo'zg'atay?

— Muhim masala, — deyishdi uch do'st. — Bu ichki uy ishi. Xizmatkorlarni ayollar singari qay o'rinda ko'rmoqchi bo'lsang bir yo'la o'sha yerga qo'yishni eplash lozim. Buni mulohaza qilib ko'-ring.

D'Artanyan mulohaza qilib ko'rib, har ehtimolga qarshi Plansheni kaltaklashga qaror qilib, buni ham qilgan hamma ishlari singari astoydil bajardi. Uni

hoplab do'pposlab uy va xizmatni tashlab ketishni Planshega man qilib qo'ydi.

Bilib qo'y, — deb qo'shimcha qildi d'Artanyan, istiqboling senga pand bermaydi. Durustroq zamonlar keladi, agar men bilan qolsang, iqboling ochiladi. Men bo'lsam, taqdiringga zomin bo'lishingga yo'l qo'yish uchun ortiq darajada rahmdil xo'jayinman, iltijo qilayotganingdek, senga javob berolmayman.

Bu harakat uslubi mushketyorlarda d'Artanyan-ni diplomatik layoqatiga nisbatan chuqur hurmat uyg'otdi. Planshening o'zi ham qoyil qolib, ketish to'g'risida ortiq g'iring deb og'iz ochmadi.

Yosh yigitlar asta-sekin mushtarak hayot kechira boshladilar. Odatlardan xoli d'Artanyan viloyatdan dastlab kelgani va uning uchun tamomila yangi hayotga sho'ng'igani sababli o'z do'stlarining odatlarini o'zlashtirib oldi.

Qishda soat sakkizda, yozda soat oltida o'rin-dan turishar, paromdan xabar olgani va havoda nima yangi gaplar kezib yurganini ilg'ab olishga urinib ko'rgani janob de Trevilnikiga borardilar. D'Artanyan mushketyor bo'lmasa-da, sel qilguvchi sidqidillik bilan xizmat qilardi. U muttasil qorovullik qilardi, chunki, doim o'z do'stlarining posbonlik xizmati o'tayotganiga hamroh bo'lardi. Uni mushketyorlar kazarmasida tanishar, hamma uni xushfe'l o'rtoq deb hisoblardi. Bir qarashda unga tan bergan va unga samimiy xayrixoh bo'lgan janob de Trevil uni nuqul qirolga maqtangani-maqtagan edi.

Uchala mushketyorlar ham o'zlarining yosh do'stini bag'oyat sevardilar. Bu to'rt odamni bog'lab turgan do'stlik va har kuni bir-ikki marotaba — goh biror olishuv bahonasida, goh ish yuzasidan, goh biror maishat tufayli bir-birini ko'rishga bo'lgan dolmiy ehtiyoj ularni kun bo'yi bir-birini quvib yurishga majbur etardi. Lyuksemburgdan Sen-Syulpis maydoniga yoki Eski Kaptarxona ko'chasi-dan Lyuksemburggacha bir-birini qidirib qatnayotgan bu ajralmaslarni har vaqt uchratib qolish mumkin edi.

De Trevil bergan va'dalar shu asnoda tadrijan amalga oshib bormoqda edi. Bir kun kelib, qirol kavalier Dezessaraga o'z gvardiya rotasida d'Artanyanni kadet qilib olishni buyurdi. D'Artanyan xo'rsinib, gvardiya sarposini kiydi: mushketyorlik ridosiga mavoza qilish uchun u umrining o'n yilidan kechgan bo'lurdi. Lekin, janob de Trevil ikki yillik sinovdan ilgari bu marhamatni darig' tutajagini aytgan edi — darvoqe, falakning gardishi bilan d'Artanyan qirolga xizmat ko'rsatolsa yoki boshqacha yo'sinda o'zini alohida ko'rsatolsa, bu muddat qisqarilishi mumkin edi. Bu va'dani olgach, d'Artanyan yiroqlashdi va kelgusi kuniyoq o'z xizmatini o'tashga kirishdi.

Endi u posbonlikda turgan chog'da d'Artanyan bilan birgalikda soqchilikka borish navbati Atos, Portos va Aramislarga keldi. Shu zayl janob Dezessara rotasi unga d'Artanyan qo'shilgan kuni bir emas, to'rt kishini o'z saflariga qabul qildi.

VIII

Saroy fitnasi

Bu orada yorug' dunyodagi ibtidoga molik jamiki narsalar singari qirol Lyudovik XIII ning qirq pistolinig kuni bitdi. Shu paytdan e'tiboran to'rt o'rtoq uchun mushkul kunlar boshlandi. Dastlab butun to'pni o'z mablag'iga Atos boqib yurdi. So'ngra navbat Portosga o'tdi va hamma ko'nikib qolgan bedarak ketishlarining biri tufayli u yana ikki haftacha ularning rizq-ro'zini ta'minlay oldi. Nihoyat, o'zining aytishicha, diniy kitoblarini sotib, bir-ikki pistol jamg'argan Aramisning ham gali keldi.

So'ngra har doimgidek o'zlariga tegishli maoshdan ozroq bo'nak bergan janob de Trevilning yordamiga tayanishga to'g'ri keldi. Lekin, to'lanmagan qarzlari ancha yig'ilib qolgan uch mushketyor bilan hali butkul qarzi yo'q bir gvardiyachi bu pullarga uzoq tirikchilik qilolmasdilar.

Axiyri tez orada eng zarur narsalarga riyozat

chekilishi ayon bo'lgach, ular qoqib-suqib zo'rg'a sakkiz yoki o'n pistol to'pladilar-da, Portos qimor o'ynagani jo'nadi. Lekin, uning bu kun omadi kelmadi: u bor pulni boy berib, nasiyaga yana yigirma besh pistol ham yutqazib qo'ydi.

Shunda tang ahvol chinakam muhtojlikka aylandi. Biror do'sti mehmon qilib qolishidan umidvor bo'lib, xizmatkorlarini ergashtirib, ko'cha-ko'ylarda izg'ib yurgan, ochiqqan mushketyorlarni uchratish mumkin edi. Zero, Aramisning gaplariga qaraganda, musibat kunlari ahyon-ahyonda bo'lsa hamki, natijasidan bahra olish uchun ravnaq kunlari ziyofatlarni o'ng-u so'lga sochish lozim edi.

Atos to'rt marta muqallaf bo'lib, har safar ham o'z do'stlarini xizmatkorlari bilan birga olib bordi. Portos olti marta taklif etilib, o'z do'stlarini ulardan bahramand qildi. Aramis sakkiz marta chorlandi. Payqash mumkinki, bu kishi shovqinni kam qilib, ishni do'ndirib qo'yardi.

D'Artanyanga kelsak, uning poytaxtda sira tanish-tunishi yo'q bo'lib, unga faqat tegi gaskonlik ruhoniynikida shokolad bilan nonushta qilish — gvardiya kornetnikiga bir marta ziyofatga mukallaf bo'lish nasib qildi. Ular g'amlangan ikki oylik ozuqasini paqqos tushirib qo'yishgan ruhoniynikiga ham, mislsiz hotamtoylik qilgan kornetnikiga ham u o'zining butun armiyasini boshlab bordi. Lekin Planshe aytgandek, qancha yemagin, baribir, bir marta yeysan, xolos-da.

D'Artanyan faqat bir yarimta ziyofat undira olganidan xijolatda edi. Atos, Portov va Aramislar siylagan bazmlar shukronasiga ruhoniynikidagi nonushta o'tsa, faqat yarim ziyofatning o'rniga o'tardi. O'spirinlarcha soddadillik qilib u butun to'pni bir oy mobaynida boqqanini unutib, boshqalarga dardisar bo'lyapman, deb hisoblardi. Uning jonsarak aqli faol ishlab ketdi. U to'rt nafar yosh, jasur, topqir va qat'iy ijodkor kishilar ittihodi o'z oldilariga sarmast alfozda sayr qilishlar, qilichbozlik mashg'ulotlari-yu, bir nav o'tkir hazillardan bo'lak maqsad qo'yishi lozim edi, degan xulosaga keldi.

Darhaqiqat, ular singari to'rt kishi, bir-biri uchun hamyonidan tortib, jonigacha fido qilishga tayyor, bir-birini hamisha qo'llab-quvvatlaguvchi, hech qachon chekinmasdan hamjihat chiqarilgan har qanday qarorni birga yoki tarqoq amalga oshirguvchi to'rt kishi, har qanday dushmanga birga yoki tarqoq tahdid qiluvchi to'rt mushtum oshkor yoki pinhonmi, tik yoki egri yo'l bilanmi, hiyla yoki kuch bilanmi, mo'ljallangan niyat sari u nechog'lik olis bo'lmasin, u nechog'lik ustuvor qo'riqlanmasin, muqarrar yo'l ochishi lozim edi. D'Artanyanni faqat bu narsa allaqachonlar do'stlarining aqliga kelmagani taajjubga solardi.

U Arximed richagiga tayanganday dunyoni ostin-ustin qilish mumkin bo'lgan vosita bo'lmish — bunga u shubha qilmasdi — bu g'aroyib, to'rt karra zo'raygan kuch qay yo'lga solinishi zarurligi ustida bosh qotirib, bu haqda, hatto juda astoydil mulohaza qilib turgan edi, qo'qqis eshik jur'atsiz taqillayotgani eshilib qoldi. D'Artanyan Plansheni uyg'otib, eshikni ochishni buyurdi.

Kitobxon bu — «Plansheni uyg'otib» — degan so'zlardan tun bo'libdi-yu, hali tong otmabdi, deb xulosa chiqarmasin tag'in. Bo'lmag'ur gap. Soat endigina to'rtga zang urgan. Ikki soat ilgari sohibining huzuriga ovqat berishini iltimos qilib kelganda unga «Uxlaganing — ovqat yeganing» deb maqol bilan javob qilgan edi. Planshe ham ovqatning o'rnini uyqu bilan bosgan edi.

Planshe xonaga ko'rimsiz kiyingan, aftidan, shaharlik kishini olib kirdi.

Planshening desert o'rnida gap nima ustida ketishini juda bilgisi kelardi, lekin, mehmon sir saqlashni talab etadigan muhim masala yuzasidan gaplashib olishi zarurligini ma'lum qildi.

D'Artanyan Plansheni chiqarib yubordi-da, mehmonni o'tirishga taklif etdi. O'rtaga sukut cho'kdi. Mezbon va mehmon go'yo bir-biri haqida oldindan tasavvur hosil qilmoqchiday bir-biriga tikilishardi. Nihoyat, d'Artanyan eshitishga tayyorligini bildirib, ta'zim qildi.

— Menga janob d'Artanyan haqida mard yigit sifatida gapirishgan edi, — dedi mehmon. — U munosib ravishda qozongan bu shuhrat meni unga o'z sirimni ishonishga undadi.

— Gapiring, taqsir, gapiring, — ishdan allaqanday foydalarning daragi kelayotganini ilg'ab, dedi d'Artanyan.

Mehmon yana bir zum jim qoldi-yu, so'ngra davom etdi:

— Rafiqam qirolichada kiyim-kechaklar boshqaruvchisi bo'lib xizmat qiladi. U go'zal va oqila ayol. Meni unga uylantirib qo'rganlariga mana uch yilcha bo'lyapti. Garchi, sepi katta bo'lmasa ham, qirolichaning mahrami janob de La Port uning cho'qintirgan otasi bo'ladi, ham unga valine'matlik qiladi.

— U yog'i-chi, taqsir, u yog'i nima? — shoshirdi d'Artanyan.

— U yog'i esa... — dedi mehmon, — u yog'i shuki, rafiqamni kecha ertalab kiyim-kechak omboridan chiqayotgan paytda o'g'irlab ketishibdi.

— Rafiqangizni kim o'g'irlabdi?

— Men, turgan gap, da'vo qilolmayman, lekin, bir kishidan shubham bor.

— Kimdan ekan u shubhangiz?

— Anchadan beri uning payida yurgan kishidan.

— Azbaroyi shifo!

— Lekin, taqsir, nazarimda, bu ishga muhabbatdan ko'ra siyosat aralashganga o'xshab qoldi...

— Muhabbatdan ko'ra siyosat... — o'ychan takrorladi d'Artanyan. — Xo'sh, nima taxmin qilayapsiz?

— Qaydam, nima taxmin qilayotganimni sizga nyta olarmikinman...

— Taqsir, e'tiborga olingki, men sizdan hech narsani so'raganim yo'q. Siz o'zingiz menikiga tashrif buyurdingiz. Siz o'zingiz ishonib, sizga maxfiy gap aytmogchiman, dedingiz. Ko'nglingiz nima tusasa, shuni qilavering. Siz hali menga hech nimani oshkor etmasdan jo'nab qolishingiz ham mumkin.

— Yo‘q, taqsir, yo‘q! Siz menga vijdonli yigit bo‘lib ko‘rinasiz, sizga ishonaman. Nazarimda, bunga sabab — rafiqamning shaxsiy ko‘ngil ishlarimas-u, undan martabasi ko‘p ulug‘ bir xonimning ko‘ngil ishlari bo‘lsa kerak.

— Shundoq! De Bua-Trasi xonimning ko‘ngil ishlari bo‘lmasin tag‘in? — mehmoniga o‘zini saroy hayotidan yaxshi voqif qilib ko‘rsatgisi kelib, xitob qildi d’Artanyan.

— Ulug‘roq, taqsir, ko‘p ulug‘roq.

— D’Egilyon xonimningmi?

— Yana ulug‘roq.

— De Shevrez xonimningmi?

— Ulug‘roq, ko‘p ulug‘roq.

— Axir bu...

— Ha, taqsir, xuddi shunday, — dahshat ichida zo‘rg‘a eshittirib shivirladi mehmon.

— Kim bilan?

— Kim bilan bo‘lardi, gersog bilan-da...

— Gersog bilan?..

— Ha, taqsir, — yanayam mujmal qilib g‘o‘ldiradi mehmon.

— Lekin, bularning hammasi sizga qaydan ma‘lum?

— Hah... qaydan ma‘lm-a!

— Ha, qaydan? To‘la ishonch, yoki... o‘zingiz tushnasiz...

— Men bularni rafiqamdan bilaman, taqsir, o‘zimning rafiqamdan.

— Uning o‘zi-chi, qaydan biladi?

— Janob de La Portdan. Axir qirolichaning ishonchli kishisi bo‘lmish janob de La Portning u cho‘qintirgan qizi bo‘ladi, deb aytma bmidim sizga. Xo‘sh, sho‘rlik qirolichamizning, qirol tark etgan, kardinal ta‘qib etayotgan, hamma xiyonat qilgan bu bechoraning yonida o‘zi ishona oladigan biror kimsa bo‘lishi uchun janob de La Port rafiqamni hazrat oliylarining oldiga joylashtirib qo‘ygan.

— Xo‘sh, xo‘sh, ahvol ravshanlashyaptimi?

— Rafiqam to‘rt kun burun menikiga kelgan edi, taqsir — haftada ikki marta mendan xabar olishga ruxsat uning xizmati shartlaridan biri edi. Sizga

uqdirishga musharraf bo'lganimdek, rafiqam meni juda sevadi, shunday qilib, u menikiga kelib, qirolichaning hozir juda tashvishda yurganini zimdan aytib berdi.

— Rostdan-a?

— Ha. Rafiqamning so'zlariga qaraganda janob kardinal qirolichani har qachongidan ko'proq ta'qib etib, zulm o'tkazayotganmish. U sarabanda voqeasi uchun uni kechirolmay yuribdi. Sarabanda voqeasidan xabaringiz bormi o'zi?

— Bo'lmasam-chi! Mening xabarim bo'lmasmishmi? — javob qildi hech narsadan xabarsiz, lekin, o'zini hamma gapdan boxabarday ko'rsatmoqchi bo'lgan d'Artanyan.

— Shunday qilib, hozir bu adovat emas — qasos!

— Ajabo?

— Qirolicha ham gumon qilmoqdaki...

— Qirolicha nima gumon qilmoqda?

— U gersog Bekingemga o'zining nomidan mak-tub yuborilmaganmikan deb gumon qilmoqda.

— Qirolichaning nomidanmi?

— Ha, uni Parijga chaqirib olib, kelgandan so'ng esa biror tuzoqqa ilintirish payida.

— Azbaroyi shifo!.. Lekin, rafiqangiz-chi, taqsim, bularning hammasiga sizning rafiqangizning nima aloqasi bor?

— Uning qirolichaga sadoqati hammaga ma'lum. Uni yo bekachidan nari qilishmoqchi, yo qo'rqitib, hazrat oliylarining sir-asrorini bilib olishmoqchi, yoinki, uni pulga qiziqtirib, josus qilib olishmoqchi.

— Ehtimol,— dedi d'Artanyan.— Lekin, uni o'g'irlagan kishi sizga tanishmi?

— Sizga hali aytdim-ku, uni tanisam kerak deb.

— Uning nomi?

— Nomini bilmayman. Menga u, kardinalning itday sodiq arzandasi ekani ma'lum.

— Lekin, biror payt uni ko'rishingizga to'g'ri kelganmi?

— Ha, bir kun rafiqam uni menga ko'rsatgan edi.

— Uning tanisa bo'ladigan hech qanday nishonlari yo'qmidi?

— O, albatta! Bu basavlat, bug'doyrang, qorasoch, nigohi o'tkir va tishlari oppoq janob. Chakkasida chandig'i ham bor.

— Chakkasida chandig'i! — xitob qildi d'Artanyan. — Yana buning ustiga tishlari oppoq, nigohi o'tkir, o'zi bug'doyrang, qorasoch, basavlat. Bu o'sha, Mengdagi notanish kishi!

— Mengdagi notanish kishi dedingizmi?

— Ha, ha! Lekin, buning ishga aloqasi yo'q. Ya'ni, men adashib ketdim: bu uni juda osonlashtiradi. Sizning dushmaningiz bir yo'la meniki ham ekanmi, men ikkalamiz uchun ham o'ch olaman, vasalom. Lekin, bu odamni qaydan topaman?

— Bunisini bilmayman.

— Uning yashash joyi borasida hech ma'lumotingiz yo'qmi?

— Mutlaqo. Bir kuni rafiqamni Luvrga qaytarib, kuzatib qo'yayotganimda, xuddi rafiqam kirayotgan damda u ichkaridan chiqib qolib, rafiqam uni ko'rsatib qo'ygan edi.

— Iblis! iblis! — to'ng'illadi d'Artanyan. — Bularning hammasi juda mubham. Rafiqangizning o'g'irlanishini sizga kim xabar qildi?

— Janob de La Port.

— U biron bir tafsilotlarini ham sizga ma'lum qildimi?

— Bular unga ma'lum emasdi.

— Siz boshqa manbalardan ham hech nima bilolmadingizmi?

— Ba'zi narsalarni bilib oldim. Men olgan...

— Nimani olgansiz?

— Qaydam... Ehtimol, bu men tomondan rosa ehtiyotsizlik bo'lar...

— Siz yana o'sha gapga qaytyapsiz. Lekin, qayd qilib o'tishim shartki, endi orqaga tashlashga fursat o'tdi.

— Men orqaga tashlayotganim ham yo'q, ming la'nat! — qarg'ishlar vositasi bilan jur'atini tiklashga urinib, xitob qildi mehmon. — Bonasye sha'niga ont ichaman...

— Ismi sharifingiz Bonasyemi?

Ha, bu mening familiyam.

Demak, siz «Bonasye sha'niga ont ichaman»... dedingiz. Gapingizni bo'lganim uchun, uzr. Lekin, men allaqayerda ismingizni eshitganday bo'ldim.

Bo'lsa bordir, taqsir. Men shu uyning egasi bo'laman.

Ie, shunday deng! — sal qo'zg'alib ta'zim qilgan ko'yi dedi d'Artanyan. — Siz shu uyning egasimisiz?

Ha, taqsir, ha. Undan keyin siz mening uyimda mana uch oy istiqomat qilyapsiz va muhim ishlaringiz ko'pligidan bo'lsa kerak, ijara haqini to'lab qo'yishni unutayotibsiz, men bo'lsam sizni biron marta bezovta qilmaganim vajhidan iltifotimni inobatga olarsiz, deb o'yladim...

Bo'lmasam-chi, albatta, janob Bonasye! — dedi d'Artanyan. — Gapimga ishonib, bunaqa manzilat uchun men xo'p minnatdorman, basharti biror narsa bilan nafim tegsa, o'z burchim deb bilgayman...

Men sizga ishonaman, ishonaman, taqsir! Sizga xuddi shunday demoqchi edim. Bonasye sha'niga ont ichamanki, men sizga to'la ishonaman.

Bu holda davom eting-da, hamma gapni oxirigacha so'zlab bering.

Mehmon cho'ntagidan bir varaq qog'oz olib, uni d'Artanyanga uzatdi.

— Maktub! — xitob qildi yosh yigit.

— Bugun ertalab olingan.

D'Artanyan uni ochdi-da, qosh qoraya boshlagani sababli derazaga yaqinlashdi. Mehmon unga ergashdi.

«Rafiqangizni qidirmang, — deb o'qidi d'Artanyan. — Hojati qolmagandan keyin uni sizga qaytaradilar. Qidirishga zarracha uringan holda xarob bo'lasiz».

— Loqaqal shunisi ravshan bo'ldi, — dedi d'Artanyan. — Lekin, bu po'pisa, xolos-ku, axir.

— Ha, lekin, bu po'pisa meni dahshatga solmoqda. Men axir harbiy odam emasman, taqsir, ham Bastiliyadan qo'rqaman.

— Him... Men ham Bastiliyani sizdan ortiq yoqtirmayman. Gap qilichni ishga solish haqida bor-ganda — boshqa gap edi.

— Men bo'lsam bu ishda sizga rosa ishonib o'tiribman!

— Nainki?

— Sizni doim shunday shukuhli mushketyorlar davrasida ko'rib, ular janob de Trevilning mushke-tyorlari, binobarin, janob kardinalning dushmanlari bo'lishini bilganim holda, men siz bilan do'stlaringiz sho'rlik qirolichamizning yonini oladi, shu bilan buzrukvorga qaltis hazil qilib, kayfi chog' bo'ladi, deb o'ylabman.

— Albatta.

— So'ngra men o'yladimki, modomiki, siz uch oy-lik ijara haqiga qarzdor bo'lsangiz men ham sizga buni minnat qilmagan ekanman...

— Ha, ha, siz bu bahonani ko'rsatib bo'ldingiz, men uni asosli topdim.

— Bundan tashqari, marhamat qilib, uyimda qan-cha istiqomat qilsangiz-da, kelguvsida ham ijara haqi to'g'risida og'iz ochmaslikni ko'zlab...

— Juda yaxshi.

— Men bundan tashqari, ehtimolga xilof ravish-da, andak kamxarj bo'lsangiz, sizga biron ellik pis-tol taqdim etish niyatidaman...

— Juda soz! Demak, siz badavlat ekansiz-da, ja-nob Bonasye?

— Men o'zimga to'q odamman, desam haqiqatga yaqinroq. Attorlik mollari bilan savdo qilib, yiliga bir-ikki ming ekyu daromad bergudek sarmoya jamg'ardim. Bundan tashqari, mashhur dengiz say-yohi Jan Mokening so'nggi safariga bir muncha pul qo'shdim. Xullas, o'zingizdan qolar gap yo'q, taq-sir... Lekin, bu nima gap? — nogoh qichqirib yubor-di janob Bonasye.

— Nima? — so'radi d'Artanyan.

— U yoqda, u yoqda...

— Qayoqda?

— Ko'chada, derazangiz qarshisida, kiraverishda! Ridoga burkangan kishi.

— Bu o'sha! — har biri o'z dushmanini tanib, d'Artanyan bilan Bonasye ikkisi bab-baravar qichqirib yuborishdi.

— A, bu daf'a, — xitob qildi d'Artanyan, — bu daf'a mendan qutulib bo'pti!

Keyin u qilichini sug'urib, xonadan yugurib chiqib ketdi.

Zinada u o'zinikiga kelayotgan Atos va Portos bilan to'qnashib ketdi. Ular o'zlarini chetga olib, yo'l bergach, d'Artanyan ularning orasidan o'q misol o'tib ketdi.

— Qayoqqa chopib ketyapsan? — deb izidan qichqirib qoldi ikkala mushketyor.

— Mengdagi notanish kishi! — qichqirdi javoban d'Artanyan va g'oyib bo'ldi.

D'Artanyan o'z do'stlariga notanish kishi bilan uchrashuvi hamda o'sha kishi bir muhim nomani ishonib topshirishga jur'at etgan sohibjamol sayyoh xonimning namoyon bo'lishi haqida ko'p hikoya qilgan edi.

Atos ota maktubini d'Artanyan to's-to'polonda yo'qotib qo'ygan, deb hisoblardi. Uning nazdida dvoryan, d'Artanyanning tavsifi bo'yicha esa, u notanish kishi, shubhasiz, dvoryan degan xulosa chiqargan edi — dvoryan maktub o'g'irlashday pastkashlikka borolmasdi.

Portos bu voqeaning hammasida xonim mahbubiga yoki mahbubi xonimga tayinlangan shunchaki ishqiyl muloqot, d'Artanyan bilan uning malla oti to'g'anoq bo'lishgan muloqot deb yo'yishga tamoyil edi.

Aramis esa, bu voqea allaqanday sirga o'ralgan, yaxshisi bunaqa narsalarni yechishga urinmaslik kerak, deb aytdi.

Shuning uchun daf'atan d'Artanyanning og'zidan chiqqan so'zlardan ular gap kim haqidaligini fahmlab oldilar. D'Artanyan notanish kishiga yetib yoki uni nazardan qochirib, axiyri uyga qaytadi, deb hisoblab zinada chiqishda davom etdilar.

Ular kirib kelgan paytda d'Artanyanning xonasi bo'm-bo'sh edi: uy egasi ijobadori bilan notanish kishi o'rtasida sodir bo'lajak to'qnashuvning oqibat-

laridan cho'chib hamda d'Artanyanning o'zi zikr etgan fazilatlariga asoslanib, juftakni rostlaganim durust, deb qaror qilgan edi.

IX

D'Artanyanning tabiati ravshanlashmoqda

Yarim soat o'tgach, xuddi Atos bilan Portos o'y-laganlaridek, d'Artanyan uyiga qaytib keldi. Bu daf'a ham u go'yo sehr bilan g'oyib bo'lgan notanish kishini yana qo'ldan chiqarib yuborgan edi. D'Artanyan qo'lda qilichi bilan yaqin-oradagi hamma ko'chalarni kezib chiqdi, lekin, u qidirayotgan kishini eslatuvchi hech kimga duch kelmadi. Pirovardida, u ehtimol boshda qilinishi zarur narsagacha yetdi: u notanish kishi suyanib turgan eshikni qoqdi. Lekin, u bolg'a bilan eshikni sidrasiga o'n-o'n ikki marta behuda urgan edi — hech kim sado bermadi. Shovqinga qiziqib, uylarining bo'sag'alarida ko'ringan yoki derazalardan mo'ralagan qo'ni-qo'shnilar eshiklari zich berkitilgan bu bino mana olti oydirki, kim-sasiz huvillab yotibdi, deb uni ishontirdilar.

D'Artanyan eshiklarni qoqib, ko'chama-ko'cha chopib yurgan paytda Aramis kelib, ikkala o'rto-g'iga qo'shilishga ulgurdi, shuning uchun d'Artanyan qaytib kelgach, butun to'p jam bo'lganining ustidan chiqdi.

— Xo'sh, nima gap? — deb jiqqa terga botib, afti g'azabdan burishib kirgan d'Artanyanga ko'z tashlab, bir ovozdan so'rashdi uchala mushketyor

— Nima gap bo'lardi! — shlyapasini karavotga uloqtirib xitob qildi yigit. — Bu odam iblisning o'zi bo'lsa kerak. U soyaday, sharpaday, arvohday g'oyib bo'ldi.

— Siz arvohlarga ishonasizmi? — deb Atos Portosdan so'radi.

— Men faqat ko'rgan narsalarimga ishonaman, lekin arvohlarni, modomiki ko'rmagan ekanman, ularga ishonmayman, — javob berdi Portos.

— Bibliya, — deya gapirdi Aramis, — ularga ishonishni taqozo qiladi: Samuilning soyasi Saulga namoyon bo'lgan, bu e'tiqod aqidasi, undan shubhaga borishning iloji yo'q, deb hisoblayman.

— Nima bo'lganda ham insonmi yoki iblismi, jismoniy mavjudot yoki soyami, xomxayolmi yoki haqiqatmi, lekin, bu odam mening boshimni yeyish uchun yaratilgan. Uning qochib ketishi meni yuz pistol hatto, undan ham ko'proq pul topib beradigan lahni boy berishga majbur qilib qo'ydi.

— Qanday qilib? — bir ovozdan xitob qilishdi Portos bilan Aramis.

— Atos har qachongiday ortiqcha so'zlardan qochib, d'Artanyanga savol nazarini tashladi, xolos.

— Planshe, — eshikni qiya ochganicha uzuq-yuluq bo'lsa-da, suhbat ma'nosiga yetish uchun boshini suqib turgan xizmatkoriga yuzlanib dedi d'Artanyan, — pastga, shu uyning egasi janob Bonasyening oldiga tushing hamda bizga olti shisha Bojansi sharobidan chiqarib yuborishni so'rang. Men buni bo'lak hammasidan afzal ko'raman.

— Ana xolos! — xitob qildi Portos. — Xo'jayningizda cheksiz haddingiz borga o'xshaydimi?

— Ha, — javob berdi d'Artanyan. — Bugungi kundan e'tiboran. Ko'nglingiz to'q bo'lsin: sharob tuzuk chiqmasa, boshqasiga yuboramiz.

— Iste'mol qilish kerak, suiiste'mol emas, — namihatomuz ohangda ilova qildi Aramis.

— Men hamisha to'rtovimizning oramizda eng donosi d'Artanyan deb yurardim, — dedi Atos va d'Artanyan ta'zim bilan javob qilgan bu so'zlarni aytib, o'zining odatiy skunatiga g'arq bo'ldi.

— Lekin, har holda, o'zi nima bo'ldi? — so'radi Portos.

— Ha, bu sirdan bizni voqif eting, aziz do'stim, — gapni ilib ketdi Aramis. — Faqat bu voqeaga ayol kimning nomusi aralashmagan bo'lsa: basharti shunday bo'lsa, siringizni o'zingizda qoldirganingiz ma'qul.

— Xotirjam bo'ling, — dedi d'Artanyan, — men ma'lum qilishim zarur gapdan hech kimning nomusiga putur yetmaydi.

So'ngra u o'zining uy egasi bilan bo'lgan suhbatini, bu hurmatli shaharlik kishi rafiqasining o'g'risi o'zi «Ozod tegirmonchi» mehmonxonasida to'qnashib qolgan kishining xuddi o'zi bo'lib chiqqanining hammasini mufassal gapirib berdi.

— Ish chakki emas, — shinavanda alfozda sharoqdan ho'plab ko'rib va bosh irg'ash bilan uning yaxshiligini ma'qullab dedi Atos. — Bu soddadil kishidan ellik-oltmish pistol undirsa bo'ladi. Oltmish pistolni deb to'rt boshni tiksa arziydimi-yo'qmi, shuni mulohaza qilib olish qoldi, xolos.

— Xotiringizdan chiqmasin, — xitob qildi d'Artanyan, — bu yerda gap ayol kishi haqida, o'g'irlangan, do'q-po'pisa, ehtimol, azob-uqubatlarga duchor qilinishi shaksiz ayol kishi haqida borayotir, yana bularning hammasi faqat azbaroyi sohibasiga sadoqati uchun-a!

— Sekinroq d'Artanyan, sekinroq! — dedi Aramis. — Menimcha, siz Bonasye xonimning taqdirini ko'nglingizga juda yaqin olib yuboryapsiz. Ayol kishi boshimizni baloga giriftor qilish uchun yaratilgan, hamma falokatlarimizning uyasi ham o'sha.

Atos Aramisning bu so'zlaridan labini tishlab, qovog'ini solib oldi.

— Men Bonasye xonim to'g'risida jon kuydirayotganim yo'q, — xitob qildi d'Artanyan, — balki, qirol tark etgan, kardinal ta'qib qilayotgan, muxlislari hammasining boshlari birin-sirin qulashini ko'rib turgan qirolicha haqida!

— Nega u biz kimni eng yomon ko'rsak, o'shalarni — ispan yo inglizlarni sevadi?

— Ispaniya uning vatani, — javob berdi d'Artanyan, — ona tuprog'ining farzandlarini sevishi juda tabiiy hol. Ikkinchi ta'nangizga kelsak, menga aytishlaricha, u inglizlarni emas, bir inglizni sevadi.

— E'tirof qilishim kerakki, — ilova qildi Atos, — o'sha ingliz muhabbatga shoyondir. Siymosi undan o'ktamroq kishini umrim bino bo'lib uchratmaganman.

— Uning beqiyos kiyinishini aytmay sizmi, — gap qo'shdi Portos. U durlarini sochganda men Luvrda

edim va xudo haqi, ikki marvaridni terib olib, keyin donasini o'n pistoldan sotdim. Sen-chi, Aramis, uni taniysanmi?

— Xuddi sizlar singari yaxshi taniyman, janoblar. Men uni amyen bog'ida tutganlarning biri bo'lganman, meni u yerga qirolichaning otboqari janob Pyutanj olib kirgan edi. Bu voqea, nazarimda, qirolni ranjitgan.

— Bari bir-da, — dedi d'Artanyan, — bashar i gersog Bekingemning qayerdaligini bilganimda edi, nqalli kardinalning joniga tegish uchun uning qo'llaridan ushlab, qirolichaning huzuriga eltib qo'ygan bo'lurdim. Axir bizning eng ashaddiy dushmanimiz — kardinal-ku, basharti, unga biror qaltis hazil qilishga bahona topilganda edi, men hatto, boshimni tikishga tayyor bo'lardim.

— Attor ham, — so'radi Atos, — Bekingemni bu yoqqa soxta maktub bilan chaqirganlar, deb qirolicha cho'chiyotganini ramz qildimi sizga, d'Artanyan.

— U shundan qo'rqayotir.

— Sabr qiling, — dedi Aramis.

— Nima gap? — so'radi Portos.

— Hech nima, davom etavering. Men ba'zi jihatlari eslashga urinyapman.

— Hozir esa ishonchim komilki, — deb davom etdi d'Artanyan, — ishonchim komilki, bu ayolning o'g'irlanishi biz gapirgan voqealar bilan, ehtimol, gersog Bekingemning Parijga kelishi bilan ham vobasta.

— Bu gaskonlikning zehni g'oyat o'tkir-da! — qoyil bo'lib xitob qildi Portos.

— Men uni tinglashni juda sevaman, — dedi Atos. — Uning talaffuzi ko'nglimni ochadi.

— Quloq soling, muhtaram janoblar! — deya gap boshladi Aramis.

— Aramisni eshitaylik! — xitob qilishdi do'stlar.

— Kecha men ovloq dahada bir aqoidshunos olimnikida edim, ilmiy ishlarim talab etganda u bilan maslahatlashib turaman...

Atos jilmayib qo'ydi.

— Mashg'ulotlar yo'sini va o'z havaslariga muvofiq, — davom etdi Aramis, — u yiroq dahada istiqomat qiladi. Shunday qilib, men unikidan chiqib ketayotgan paytda...

Shu yerda Aramisning nafasi ichiga tushib ketdi.

— Xo'sh, nima bo'ldi? Siz unikidan chiqib ketayotgan paytda...

Aramis yolg'on gapira-gapira nogoh to'siqqa qoq lib ketgan kishi singari taraddudlanib qoldi. Lekin, tiaglovchilarning ko'zlari unga qadalgan, hamma zoriqib, hikoyaning davomini kutar hamda chekinish uchun fursat o'tgan edi.

— O'sha aqoidshunosning jiyanini bor... — davom etdi Aramis.

— Shunday deng! Uning jiyanini bor deng! — deb uning so'zini bo'ldi Portos.

— Juda hurmatli xonim, — izoh berdi Aramis.

Uchala do'st kulib yubordi.

— Agar so'zlarimdan shubha qilib kulayotgan bo'lsangiz, — dedi Aramis, — ortiqcha hech narsa bilmaysiz.

— Biz musulmonlar kabi mo'minmiz va katafalk¹ kabi gungmiz, — dedi Atos.

— Demak, men davom etyapman, — yana so'z boshladi Aramis. — O'sha jiyan ahyon-ahyonda tog'asidan xabar olib turadi. Kecha ittifoqo u men bilan bir vaqtda borib qolib, uni izvoshgacha kuzatib qo'yishimga to'g'ri keldi...

— E, shunaqa deng hali! Izvosh bor ekanmi, o'sha aqoidshunosning jiyanida? — deb asosiy qusuri tilni tishlab tura bilmaslikdan iborat bo'lgan Portos yana uning so'zini bo'ldi. — Ajoyib tanishlik, do'stim.

— Portos, — dedi Aramis, — yetarli darajada kamtar emassiz, bu ayollar nazarida sizni kamsitadi, deb sizga bir qur aytib o'tgan edim.

— Janoblar, janoblar, — butun voqeaning tagidagi gapga fahmi yetib, xitob qildi d'Artanyan, — ish jiddiy! Iloji bo'lsa hazillashmaslikka harakat qilsak. Davom eting, Aramis, davom eting!

¹ K a t a f a l k — murdani mozorga olib boradigan temir arava.

— Tuyqusdan baland bo'yli, qorasoch, qiliqlari dvoryanga xos, sizning notanish kishingizni eslatguvchi bir kishi, d'Artanyan.

— Ehtimol, o'shaning o'zidir,—luqma tashladi d'Artanyan.

— ...O'n odim orqaroqda kelayotgan besh yo olti chog'lik kishining hamrohligida yonimga kelib, dedi: «Janob gersog», so'ngra esa endi qo'limga suyanib turgan xonimga yuzlanib davom etdi: «Siz ham xonim»...

— Aqoidshunosning jiyanigami?

— Jim bo'lsangiz-chi, axir, Portos! — uni jerkib tashladi Atos. — Hech tuturug'ingiz yo'q.

— «Iltifot qilib izvoshga o'tiring va qarshilik ko'rsatishga yoki zarracha shovqin chiqarishga urinmang», — o'sha kishi shunday dedi.

— U sizni Bekingem deb o'ylapti! — xitob qildi d'Artanyan.

— Shunday gumon qilyapman, — javob berdi Aramis.

— Xonimni-chi? — so'radi Portos.

— Uni qirolicha deb o'ylagan! — dedi d'Artanyan.

— Mutlaqo to'g'ri, — tasdiqladi Aramis.

— Bu gaskonlik shaytonning naq o'zi! — xitob qildi Atos. — Undan hech narsa qochib qutulmaydi.

— Darhaqiqat, — dedi Portos, — bo'y-basti va raftori bilan Aramis go'zal gersogni eslatadi. Lekin, nazarimda, mushketyorlik libosi...

— Egnimda uzun rido edi, — dedi Aramis.

— Iyul oyida-ya! — xitob qildi Portos. — Nahotki, oliming tanilib qolishingdan cho'chisa?

— Josusga qaddi-qomati pand bergan bo'lishiga bovar qilaman, lekin, yuzi...

Men keng soyabonli shlyapada edim, — tushuntirdi Aramis.

Yo alhazar! — xitob qildi Portos, — aqoidni o'rganish uchun qancha ehtiyot choralar!

— Janoblar, janoblar! — ularning so'zini bo'ldi d'Artanyan. — Hazil-huzulga vaqtni yo'qotamaylik.

Har tarafga tarqab, attorning rafiqasini qidirishga kirishaylik — butun fitnaning kaliti shunda.

— Nasabi shuncha past ayolda-ya! Nahotki siz shunday deb o'ylasangiz, d'Artanyan? — istig'no bilan pastki labini cho'chchaytirib so'radi Portos.

— U qirolichaning ishonchli mahrami de La Portning cho'qintirgan qizi bo'ladi. Men bu gapni sizlarga aytmabmidim, janoblar? Bundan tashqari, shuncha pastdan madad izlash bu daf'a hazrat oliylarining ayni mo'ljali bo'lsa, ajab emas. Ulug' kishilarning boshlari yiroqdan nazarga tushadi, kardinalning esa ko'zlari ittik.

— Xo'sh, mayli, — dedi Portos, — attor bilan gapni biz joyga qo'yavering, faqat bahosi durust bo'lsin.

— Buning hojati yo'q, — dedi d'Artanyan. — Nazarimda, haqini u bermagan taqdirda boshqalar yaxshilab to'lab qo'yadilar.

Shu choq zinada shoshilinch qadamlar eshitildi, eshik taraqlab ochilib, og'aynilar kengashayotgan xonaga sho'rpushana attor otilib kirdi.

— Janoblar, — deya faryod qildi u. — Avliyolar haqi meni qutqaring! Pastda to'rt soldat turibdi, ular meni qamoqqa olgani kelishgan. Meni qutqaringlar! Qutqaringlar!

Portos bilan Aramis o'rnidan turib ketishdi.

— Bir zumgina sabr qiling! — ularga yarim yalang'och qilichlarni qiniga qayta solib qo'yishni ishora qilib, xitob qildi d'Artanyan. — Bu yerda jasorat emas, ehtiyotkorlik darkor.

— Axir yo'l qo'yishimiz... — e'tiroz bildirdi Portos.

— D'Artanyanni o'z ixtiyoriga qo'ying, — dedi Atos. — Sizlarga takror aytaman: u hammamizdan aqlli. Men, zo'r kelsa, unga itoat qilajagimni ma'lum qilaman. Bilganingni qil, d'Artanyan.

Shu daqiqa dahliz eshigida to'rt soldat paydo bo'ldi. Lekin, qilichlarini taqqan to'rt mushketyorni ko'rib, undan nari yurishga yuraklari dov bermay, to'xtab qoldilar.

— Kiravering, janoblar, kiravering! — qichqirdi ularga d'Artanyan. — Bu yerda sizlar menikidasiz,

blz hammamiz esa qirol va janob kardinalning sodiq chokarlarimiz.

— Unday bo'lsa, olgan buyruqlarni ado etishimizga to'sqinlik qilmassizlar, muhtaram janoblar? — ko'radi ulardan biri, aftidan otryad sarkori bo'lsa kerak.

— Aksincha, janoblar, agar zarurati chiqib qolsa, sizlarga hatto, qarashishga tayyormiz.

— Nimalar deyapti bu o'zi? — to'ng'illadi Portos.

— Sen ovsarsan, — shivirladi Atos, — jim bo'li!

— Lekin, siz menga va'da berib edingiz axir... — tovushi zo'rg'a chiqib, ming'irladi bechora attor.

— Biz sizni faqat erkinlikda qolib, xalos qilishimiz mumkin, — deb shivirladi unga d'Artanyan, — mabodo sizga yon bosishga urinsak, hammamizni sizga qo'shib qamoqqa olib ketishadi.

— Lekin, nazarimda...

— Marhamat, janoblar, marhamat, — baland ovoz bilan gapirdi d'Artanyan. — Bu kishini himoya qilishga hech qanday asoslarim yo'q. Men uni bugun birinchi bor ko'rdim, yana qanaqangi sharoitda deng... sizlarga o'zi aytib beradi: u mendan ijara haqini qistagani kelibdi! Gapim to'g'rimi, janob Bonasye! Javob bering.

— To'ppa-to'g'ri, — g'o'ldiradi attor. — Lekin, janob mushketyor aytmadilarki...

— Na men haqimda, na do'stlarim haqida, na xususan qirolicha haqida og'iz ochmang, yo'qsa, hammani xarob qilasiz! — deb shivirladi d'Artanyan. — Harakat qiling, janoblar, harakat qiling! Bu kishini olib keting.

Shundan keyin d'Artanyan tamom gangib qolgan attorni itarib, soqchilarning qo'llariga solib qo'ydi.

— Siz beodob ekansiz, azizim. Pul qistagani kelasiz... mendan-a, mushketyordan! Qamoqqa! Sizlarga takror aytaman, janoblar, uni qamoqqa olib keting-da, qamoqda mumkin qadar ko'proq qulflab turing, toki, men to'lovga pul to'plagan ulguray.

Mirshablar tashakkur so'zlarini quyuq aytib, qurbonni olib ketishdi.

D'Artanyan sarkorning yelkasiga qo'qqis shap etib urganda, ular allaqachon zinadan tusha boshlagan edilar.

— Men sizning salomatligingiz uchun, siz esa mening sog'lig'im uchun bir ichsaxmikin? — ikki qadahni janob Bonasyedan olingan Bojansi sharobi bilan to'lata turib, taklif qildi u.

— Menga ortiqcha marhamat bo'lib ketadi, — to'ng'illadi mirshablarning sarkori. — Juda minnatdorman.

— Demak, salomatligingiz uchun, janob... ismu sharifingiz nima?

— Buarenar.

— Janob Buarenar!

— Sizniki uchun, muhtaram afandi! Hurmatli nomingiz nima, so'rashga ijozat bergaysiz endi?

— D'Artanyan.

— Salomatligingiz uchun, janob d'Artanyan!

— Eng asosiysi esa — mana, kimning salomatligi uchun! — go'yo zavqi jo'shib qichqirdi d'Artanyan. — Qirol va kardinal salomatligi uchun!

Sharob yomon bo'lganda mirshablar sarkori ehtimol, d'Artanyanning samimiyligidan shubha qilgan bo'lardi, lekin, sharob yaxshi edi, u ham ishona qoldi.

— Qanday qabohat qildingiz bu yerda? — mirshablarning sarkori qo'l ostidagi kishilarning izidan yiroqlashib, to'rt og'ayni yolg'iz qolishgandan so'ng dedi Portos. — Uyalmaysizmi! To'rt boshliq mushketyor ulardan madad so'ragan bechorani qamoqqa olinishiga yo'l qo'yib o'tirsa! Dvoryan izquvar bilan ichsa!

— Portos, — dedi Aramis, — Atos senga ovsarsan deb aytdi, mening ham shunga qo'shilishimga to'g'ri kelyapti... D'Artanyan, sen ulug' insonsan, janob de Trevilning o'rnini olganingda men sendan valine'matlik qilishingni va monastirga nozir bo'lishimga yordam berishingni tavallo qilaman.

— Hech narsaga aqlim yetmay qoldi! — xitob qildi Portos. — Sizlar d'Artanyanning qilig'ini ma'qullayapsizlarmi?

— Bo'lmasam-chi, azbaroyi shifo! — dedi Aramis. — U qilgan narsani nafaqat ma'qullayman, balki tabriklayman ham.

— Endi esa janoblar, — o'z xulqini Portosga tuzohlab berishga harakat ham qilmasdan so'zladi d'Artanyan, — bir kishi hamma uchun va hamma bir kishi uchun — shu damdan e'tiboran bu bizning shiorimiz, to'g'rimi?

— Lekin... — so'zlamog'chi bo'ldi Portos.

— Qo'lingni cho'z-da, qasamyod qil! — bir ovozdan xitob qilishdi Aramis bilan Atos.

Ularning harakatidan esi og'ib, lekin, har holda, o'zicha allanimalarni ming'irlab, Portos qo'lini cho'zdi va to'rtovlon jo'r bo'lib, d'Artanyan aytgan so'zlarni aytishdi.

— Hamma bir kishi uchun, bir kishi hamma uchun!

— Juda yaxshi. Endi har birimiz o'z uyimizga jo'nasak, — go'yo umr bo'yi buyruq berib yurganday dedi d'Artanyan. — Va ehtiyot bo'linglar, zero, shu daqiqadan biz kardinal bilan kurash boshladik.

X

O'n yettinchi asrdagi qopqon

Qopqon aslo bizning kunlar ixtirosi emas. Jamiyat mirshablarni kashf etgan bo'lsa, mirshablar qopqonni o'ylab topishgan.

Kitobxonlarimiz Parij mirshablarining maxsus tili hali ko'nikmagani va o'n besh yildan ortiq yozuvchilik ishimiz asnosida bu iborani shu narsaga tatbiqan birinchi bor qo'llayotganimizni e'tiborga olib, gap nima xususida ketayotganini izohlab berishga urinib ko'ramiz.

Biror uyda, qay biridaligining farqi yo'q, jinoyatda shubha qilingan odam qamoqqa olinsa, uning qamalgani sir tutiladi. Uyning birinchi xonasida to'rt yoki besh mirshabdan iborat pistirma qo'yiladi, oshikni kimki taqillatsa, ochishadi-da, ketidan yopib, kelgan kishini hibsga olishadi. Shu yo'sinda ikki-uch

kun ichida o'sha uyning doimiy mehmonlari qamalib qolishadi.

Mana qopqon nima.

Janob Bonasyening uyida aynan shunday qopqon qo'yildi, u yerga kimki oralasa, o'shani kardinalning odamlari tutib tergayverdilar. Ikkinchi qavatdagi d'Artanyan egallagan bo'lmaning maxsus yo'li bo'lgani sababli uning mehmonlari hech qanday dilsiyohlikka yo'liqmasdilar.

Darvoqe, unikiga uch do'sti kelardi, xolos. Ular uchalasi ham har qaysi o'z holicha qidiruv ishlari bilan andarmon yurar, lekin hali hech nima topmagan, hech nimaning daragini bilmagan edi. Atos, hatto, janob de Trevilga bir-ikkita savol berishga qaror qildi, mashhur mushketyorning kamsuxan fe'lini nazarga olganda bu narsa kapitanni o'ta hayratga soldi. Lekin o'zi o'sha kardinalni, qirol va qirolichani so'nggi daf'a uchratgan kuni kardinal besaramjon, qirol allanarsadan ko'ngli g'ash, qirolicha esa yo tunni bedor o'tkazgan, yo yig'lagan kabi ko'zlari qizarib yurganidan bo'lak hech narsadan xabari yo'q edi. So'nggi hol uni hayron qoldirmagan: qirolicha turmush qurgandan beri tez-tez tunqotib chiqar va ko'p ko'zyoshi to'kar edi.

Janob de Trevil har ehtimolga qarshi Atosga uning qirolga, xususan, qirolichaga sadoqat bilan xizmat qilmog'i zarurligini tayinlagan bo'ldi va bu istakni do'stlariga ham yetkazishni iltimos qildi.

D'Artanyanga kelsak, u uyda o'tirib qoldi. O'z xonasini u kuzatuv nuqtasiga aylantirdi. Kimki kelib qopqonga tushsa, u hammasini derazadan ko'rib turardi. So'ngra parketni ko'chirib, tergov o'tayotgan quyi xonani faqatgina ship ajratgan holda, u izquvar va ma'yub¹ o'rtasidagi hamma gapni eshitish imkoniga ega bo'lardi. Tutqinlarni oldin sinchiklab tintib chiqilgach, so'roqlar nuqul deyarli quyidagi gaplarga borib taqalardi:

— Bonasye xonim eriga yoki bo'lak shaxsga biror narsa eltib berishni topshirganmidi?

¹ M a'y u b — ayblanuvchi.

Janob, Bonasye rafiqasi yoki bo'lak shaxsga
biror narsa eltib berishni topshirganmidi?

Sizga ular biror maxfiy gapni og'zaki ravishda
aytishganmidi?

«Mabodo ularga biror gap ma'lum bo'lganda, —
ko'nglidan o'tkazdi d'Artanyan, — ular bu xil nar-
malarni surishtirib o'tirishmasdi. Endi savol. Ular
o'zi nimaning tagiga yetmoqchi? Turgan gap.
Bekingem Parijda turibdimi, yo'qmi, u qirolicha-
ning visoliga yetdimi yoki endi yetadimi?»

D'Artanyan ehtimoldan xoli bo'lmagan shu tax-
minda to'xtaldi.

Qopqon esa hozircha muttasil harakat qilar,
d'Artanyanning diqqati ham susaymasdi.

Sho'rlik Bonasye hibsga olingach, kelasi kuni
kechqurun, janob de Trevilning huzuriga ravona
bo'lgan Atos chiqib ketgandan keyin, soat endi
to'qqizga zang urib, hali o'rin to'shamagan Planshe
shu ishga kirishmoqqa taraddudlanib turganda al-
lakim ko'cha eshigini qoqdi. Eshik darhol ochildi-yu,
so'ngra yopilib qoldi: kimdir qopqonga tushdi.

D'Artanyan pol ko'chirilgan joyga tashlanib, uza-
la tushib yotdi-da, bor diqqatini to'plab, quloq soldi.

Tez orada dod-faryod, so'ngra, aftidan, bo'g'ish-
ga urinilgan nolalar eshitildi. So'roqdan nom-nishon
ham yo'q edi.

«Iblis! — o'yladi d'Artanyan. — Nazarimda, bu
nyol kishi: uni tintishyapti, u qarshilik qilyapti...
Ular zo'ravonlik qilishyapti... Ablahlar!»

Pastda kechayotgan hodisalarga aralashib qol-
maslik uchun d'Artanyanning bor irodasini qo'lga
olishiga to'g'ri keldi.

— Janoblar, men bu uyning bekasiman, deyap-
man-ku sizlarga, men Bonasye xonimman, qirolicha-
ga xizmat qilaman, deyapman-ku sizlarga! — qirqi-
rardi sho'rlik ayol.

Bonasye xonim! — shivirladi d'Artanyan. —
Nahotki omadim kelib, hamma qidirayotgan narsani
topgan bo'lsam!

— Biz xuddi sizni kutib turgan edik! — deb javob
berdilar unga.

Tovush tobora bo'g'ilib borardi. Allaqanday to's-to'polon ko'tarildi.

Ayol kishi to'rt nafar erkak kishiga qanday qarshilik ko'rsata olsa, ayol shunday qarshilik qilmoqda edi.

— Qo'yib yuboring meni, qo'yib... — eshitildi yana ayolning tovushi. Bu so'nggi aniq tovushlar edi.

— Ular og'ziga so'liq tiqishyapti, uni hozir olib ketishadi! — prujinada o'tirgan singari sapchib turib, xitob qildi d'Artanyan. — Qilichni!.. Ha, o'zimda ekan... Planshe!

— Labbay?

— Atos, Portos va Aramislarga chop. Uchalasidan birini topishing aniq, ehtimol, uchovi ham allaqachon uyiga qaytgandir. Qurolini ham ola kelishsin, shoshilishsin, bu yoqqa chopishsin... Uh, esim qursin. Atos de Trevilnikida-ku.

— Lekin, o'zingiz qayoqqa, o'zingiz qayoqqa axir, taqsir?

— Men derazadan pastga tushaman! — qichqirdi d'Artanyan. — Shunda tezroq bo'ladi. Sen esang parketdagi teshikni to'g'rila, polni supurib qo'y, eshikdan chiqib, men buyurgan joyga chop.

— O, taqsir, taqsir, yiqilib mayib bo'lasiz! — qichqirib yubordi Planshe.

— Jim bo'l, eshak! — deb hayqirdi d'Artanyan.

Shundan keyin u qo'llari bilan deraza tokchasini mahkam tutib, baxtiga uncha baland bo'lmagan ikkinchi qavatdan sakrab tushdi, hatto, lat ham yemadi.

Shu zahoti u ko'cha eshigiga yaqinlashdi-yu, eishikni asta qoqib, shivirladi:

— Hozir qopqonga ilinaman, shunday sichqonga tegishga jur'at qiladigan mushuklar holiga voy!

Bolg'acha eshikka urilmasdanoq, ichkaridagi to's-to'polon tindi. Qadamlar tovushi eshitildi, eshik ochildi-da, d'Artanyan qilichini yalang'ochlaganicha janob Bonasyening uyiga bostirib kirdi, aftidan, prujina qo'ndirilgan eshik uning ortidan o'zi yopilib qoldi.

Shunda bu mash'um uydagi boshqa kishilar hamda yaqin-oradagi qo'ni-qo'shnilar dod-faryodlari, dupur-dupur tovushlari, qilichlarning jarangi-yu

suriylayotgan uy anjomlarining taqir-tuqurini eshittirdi. Hayal o'tgach, to's-to'polondan bezovta bo'lgan va nima gapligini bilmoq uchun derazadan boshlab chiqqanlarning hammasi eshik yana ochilib, undan qora libos kiygan to'rt kishi hurkitilgan qarg'alarga monand qanotlaridan yulingan patlari, boshqacha qilib aytganda — ust-boshining qiyqimlari bilan ridolarining parchalarini pol va burchak-burchakda qoldirib, chopib emas, otilib chiqqanlarini ko'rishlari mumkin bo'ldi.

Shuni aytish lozimki, d'Artanyanga g'alaba bir muncha oson nasib bo'ldi, chunki, izquvarlardan faqat bittasi qurollangan ekan, u ham bo'lsa, o'zini xo'jako'rsinga mudofaa qilib turdi. Rost, qolganlari yosh yigitga stul, kursi, hatto, tuvaklarni irg'itib gangitishga urindilar. Lekin, gaskonlik yigit qilichini bir-ikki sirpashi ularning qutini uchirib yubordi. Ularga uzil-kesil zarba berib, jang maydonining hokimi bo'lish uchun d'Artanyanga o'n daqiqa kifoya qildi.

O'sha muttasil qo'zg'alon va qurolli to'qnashuvlar zamoniga mansub, parijliklarga xos sovuqqonlik bilan derazalarini ochgan qo'ni-qo'shnilar qora libosli to'rt kishi qochib ketgani hamon ularni yana yopib oldilar. Hozircha hamma narsa barham topganlga ularning fahmi yetgan edi.

Bundan tashqari, vaqt xuftonga borib qolgan o'sha mahallarda, xuddi hozirgi singari, Lyuksemburg saroyiga tutash dahada erta yotilardi.

D'Artanyan Bonasye xonim bilan yolg'iz qolgach, unga o'girildi. Sho'rlik ayol deyarli behush holatda kreslodagi yotardi. D'Artanyan unga tez razm solib chiqdi.

Bu yigirma besh yoki yigirma olti yoshlar chamasidagi sumbul soch, moviyko'z, burni sal-pal puchuk, tishlari injuday dilbar juvon edi. Uning simbar badani opal misoli pushti tovlanib turardi. Biroq, uni kibor doiraga mansub ayol degan xayolga oltuvchi fazilatlar shu bilan tugardi. Qo'llari oppoq bo'lsa-da, bichimi dag'alroq edi. Oyoqlari ham olly nasabdan darak bermasdi. Yaxshiyamki, bu xil

ikir-chikirlar d'Artanyanni o'sal qilishga hali o'jiz edi.

Bonasye xonimni ko'zdan kechirgan ko'yi, aytib o'tganimizdek, nazarini oyoqchalarida to'xtatgach, yotgan batist ro'molchaga ko'zi tushib, uni yerdan oldi. Ro'molchani burchida sal bo'lmasa Aramis bilan bir-birini bo'g'izlab qo'yishiga sabab bo'layozgan ro'molchada u bir qur ko'rgan gerb yaqqol ajralib turardi. O'sha paytdan beri gerblik ro'mollarga d'Artanyanning ko'ngli chopmasdi Shuning uchun u indamay olgan ro'molchani Bonasye xonimning cho'ntagiga qaytarib solib qo'ydi. Shu payt juvon hushiga keldi. Ko'zlarini ochib va qo'rqa-pisa tevaragiga alanglab, u xonaning bo'm-bo'shligi va xaloskori bilan o'zi yolg'iz ekanini ko'rdi. U daf'atan jilmayib unga qo'llarini uzatdi. Bonasye xonimning tabassumidan joziba yog'ilardi.

— Voy, taqsir, — deya so'zladi u, — siz meni xalos etdingiz. Sizga tashakkur aytishga ruxsat eting.

— Xonim, — javob berdi d'Artanyan, — mening o'rnimda bo'lsa, har qanday dvoryan ham shunday qilgan bo'lardi. Shuning uchun mendan hech qanday tashakkur qarzingiz yo'q.

— Oh, yo'q, yo'q, oqibatli bo'lish qo'limdan kelishini sizga isbotlayman, deb umid qilaman. Biroq, men dastlab qaroqchilar deb gumon qilgan bu odamlarga nima darkor edi, keyin nega bu yerda janob Bonasye yo'q?

— Bu odamlar qaroqchilardan beshbadtar xavfliroq, xonim. Bular janob kardinalning odamlari. Sizning eringiz janob Bonasyega kelsak, u shu sababdan bu yerda yo'qki, uni kecha hibsga olib, Bastiliyaga yetaklab ketishdi.

— Erim Bastiliyadami? — xitob qildi Bonasye xonim. — U nima qilib qo'ydiykin-a? Axir u pokdomonlikning o'zi-ku!

Juvonning hamon qo'rquv changalidagi yuziga tabassumga o'xshash bir narsa qo'nib o'tdi.

— Nima qildi deysizmi? — dedi d'Artanyan. — Nazarimda, uning birdan-bir jinoyati shundan ibo-

rakki, u sizning eringiz bo'lishdek baxtga, ham baxt-shukllikka bir yo'la molikdir.

Lekin, demak, sizning xabaringiz bor ekan-da, taqdir...

Sizning o'g'irlanganingizdan xabarim bor.

Lekin, kim, kim tomonidan? Bunisi sizga ma'lummi? O, agar bilsangiz, menga ayting?

Qirq-qirq besh yoshlardagi qorasoch, bug'doy-rang, chap chakkasida chandig'i bor kishi...

To'g'ri, to'g'ri! Uning ismichi?

Ismimi?.. Ana shunisini bilmayman-da.

Erim-chi, meni olib qochishganini bilarmidi?

U buni o'g'rining o'zi yozgan maktubdan biladi.

Bu o'g'rilikning sababini-chi, — xijolat chekib ko'radi Bonasye xonim, — u payqadimikin?

Nazarimda, u bunga siyosat aralashgan, deb gumon qilayotgan edi.

Boshda men shubhalangan edim, lekin, hozir men ham shu fikrdaman. Demak, bu soddadil Janob Bonasye mendan bir nafas ham gumon qilmay-turadi.

O, bir nafas ham! Sizning farosatingiz va sizning muhabbatingizdan uning boshi osmonda edi.

Tabussum bu ko'hlikkina juvonning haqiq lablari-ga, pushti dudoqlariga yana bir bor bilinar-bilmas sirpanib o'tdi.

Lekin, o'zingiz-chi, qochishni qanday epladingiz? o'smoqchilashda davom etardi d'Artanyan.

Men yolg'iz qolgan paytimdan foydalanib qoldim, o'g'irlanishim sabablari menga bugun ertalab ayon bo'lgani uchun men ro'yxolar yordamida derazadan tushdim. Erim uyda deb o'ylab, shu yerga chopib keldim.

Undan panoh qidiribmi?

Voy, yo'g'-e! Mening qimmatli boyaqish erim! Meni himoya qilish uning qo'lidan kelmasligini bilardim. Lekin, men uni ogohlantirib qo'ymoqchi bo'ldim, chunki, bizga uning boshqa yo'sinda nafi tegishi mumkin edi.

Nima to'g'risida?

— Yo‘q, bu endi mening sirim! Uni sizga ocholmayman.

— Aytgandek,— dedi d’Artanyan,— avf etasiz, xonim, men, garchi gvardiyachi bo‘lsam ham sizni ehtiyot bo‘lishga noiloj da‘vat etaman: nazarimda, sirasror aytishga bu joy noboproq. Men quvgan izquvarlar madad qo‘shib, qaytib kelishadi. Agar ustimizga kelib qolishsa, halok bo‘lamiz. Rost, men uch og‘aynimga xabar berish uchun odam yubordim, lekin, ularni uyidan topishdimi-yo‘qmi, kim biladi deysiz.

— Ha, ha, siz haqsiz! — qo‘rqib xitob qildi Bonasye xonim. — Qochaylik, tezroq pana bo‘laylik bu yerdan!

Shu so‘zlar bilan u d’Artanyanni qo‘ltiqlab, eshik sari sudradi.

— Lekin, qayoqqa qochamiz — Beixtiyor so‘radi d’Artanyan. — Qayoqqa pana bo‘lamiz!

— Avvalo shu uydan nariroqqa! Keyin ko‘ramiz.

Hatto, eshikni ham yopib qo‘ymasdan uydan chiqib, ular Go‘rkovlar ko‘chasidan yugurib ketishdi. Qirol O‘riga burilib, faqat Sen-Syulpis maydoni chekkasida to‘xtadilar.

— Endi nima qilamiz? — so‘radi d’Artanyan. — Sizni qayoqqa kuzatib qo‘yay?

— Rosti, nima javob berishimga hayronman, — dedi Bonasye xonim. — Men erim orqali janob de La Portni chaqirtirmoqchi va undan so‘nggi uch kunda nimalar kechdi, u erda ko‘rinishim xavflimi-yo‘qmi, bilib olmoqchi edim.

— Lekin, men borishim va janob de La Portni chaqirib berishim mmkin-ku, axir,— dedi d’Artanyan.

— Albatta. Lekin, balo shundaki, janob Bonasye-ni Luvrda tanishardi, uni o‘tkazib yuborgan bo‘lardi-
lar, sizni esa tanishmaydi, eshiklar siz uchun berk bo‘ladi.

— Bu hech gap emas! — e‘tiroz qildi d’Artanyan. — Luvr darvozalarining birortasida sizga sodiq darbon borligi aniq, u parolni eshitib...

Bonasye xonim yosh yigitga sinchiklab razm soldi.

— Mabodo o‘sha parolni sizga aytsam, — shivirladi u. — istifoda qilib bo‘lgan zahoti uni unutib yuborasizmi?

Chin so'zim, dvoryan so'zim! — shak-shubha qo'llanmaydigan bir tarzda dedi d'Artanyan.

Yaxshi. Men sizga ishonaman. Siz juda yaxshi yolg'i ko'rinasiz. Iqbolingiz sadoqatingizga bog'liq bo'lsa, ajab emas.

Men va'dalar talab qilayotganim yo'q, qiroлга xizmat qilish, qirolichaga manzur bo'lish uchun qurblm yetgan hamma ishni halol ado etaman, — dedi d'Artanyan. — Meni bir do'st bilib, ixtiyorimni olavering.

Lekin, bu orada meni qayerga yashirasiz?

Biror odamingiz yo'qmi, janob de La Port xizni yo'qlab, o'sha kishiga uchrasa.

Yo'q, bu ishni hech kimga bildirgim yo'q.

Menga qarang, — dedi d'Artanyan. — Biz Atosning uyi yonidamiz... Ha, to'g'ri.

Atos deganingiz kim?

Do'stlarimdan biri.

U uyida bo'lsa-yu, meni ko'rib qolsa-chi?

U uyida yo'q, sizni uyga kirgizib, kalitni o'zim bilan olib ketaman.

Qaytib kelib qolsa-chi?

Qaytib kelmaydi. Zo'r kelsa, mening bir ayolni boshlab kelganimni, o'sha ayol uyidagiligini unga aytilalar.

Lekin, bu narsa mening obro'yimni to'kishim mumkin, shunga aqlingiz yetadimi o'zi?

Sizning nima ishingiz bor? U yerda sizni hech kim tanimaydi. Buning ustiga biz shunday ahvol-damizki, odob-podob deb o'tirmasak bo'ladi.

Yaxshi do'stingiznikiga yuraqoling. U qayerda turadi?

Feru ko'chasida, shu yerdan ikki qadam narida.

Ketdik.

Ular shu tomonga yugurib ketishdi. Xuddi d'Artanyan o'ylaganidek, Atos uyida yo'q edi. D'Artanyan Atosning do'sti sifatida o'ziga e'tirozsiz berilguvchi kalitni olib, zinadan chiqdi-da, Bonasye nomini biz yuqorida tavsif etgan shinam uyga kirgizdi.

O'z uyingizday bermalol o'tiring, — dedi u. —

To'xtang: eshikni ichidan qulflab oling va uch marta taqillatmaguncha hech kimga ochmang... Mana bunday. — U ikki marta sirasiga xiyla qattiq, uchinchi marta pauzadan keyin sustroq qilib, uch marta taqillatdi.

— Yaxshi, — dedi Bonasye xonim. — Endi yo'l-yo'riq berish navbati meniki.

— Qulog'im sizda.

— Luvrga boring va Eshel ko'chasiga qaragan darvozani taqillating. Jermenni so'rang.

— Yaxshi, Keyin-chi?

— U nima ishingiz bor, deb so'raydi, siz javob o'ringa: Tur va Bryussel degan ikki so'zni ayting. O'shanda u amringizni bajo keltiradi.

— Men unga nimani buyuraman?

— Qirolichaning mahrami janob de La Portni chaqirib berishini.

— U chaqirib bersa va janob de La Port chiqsachi?

— Siz uni huzurimga yuborasiz.

— Juda soz. Lekin, sizni yana qachon va qayerda ko'raman?

— Men bilan juda uchrashgingiz bormi?

— Albatta!

— Unda bu to'g'rida g'am yeyishni menga qo'yib bering-u, xotiringiz jam bo'lsin.

— So'zingizga ishonaman.

— Ko'nglingiz to'q bo'lsin.

D'Artanyan Bonasye xonimga uning kichkina jussasini qamrab olishga qodir eng shaydoyi nazar tashlab, ta'zim qildi va zinadan tusha turib, orqasidan eshik yopilgani va kalit qulfdan ikki marta aylangani eshitdi. Zum o'tmay, u Luvrga yetdi. Darvozaga Eshel ko'chasi tomondan yaqinlashgan payti soat o'nga zang urgani qulog'iga chalindi. Biz hozirgina tavsif etgan voqealarning hammasi atigi yarim soat ichida yalt etib o'tib ketdi.

Hammasi xuddi Bonasye xonim aytganday sodir bo'ldi. Parolni eshitgach, Jermen ta'zim qildi. O'n minut o'tar-o'tmas La Port darbon xonasida hozir bo'ldi. D'Artanyan hammasini ikki og'iz qilib so'zlab

berdi va Bonasye xonimning qayerdaligini ma'lum qildi. La Port adresni ikki marta takrorlab, yo'lak tomonga shoshildi. Lekin, ikki qadam ham bosmasdan u qo'qqis iziga qaytdi.

Yigitcha, — dedi u d'Artanyanga yuzlanib, — bir maslahat berishga ruxsat eting.

Xo'sh, qanday?

Yuz bergan narsalar sizni tashvishga solib qo'yishi mumkin.

Shunday deng?

Ha. Soati orqada qolib yuradigan do'stingiz yo'qmi?

Xo'sh, u yog'i nima?

Keyinchalik sizni soat to'qqiz yarimda menikda edi, deb guvohlik bera olsin uchun undan bir xabar oling. Yuristlar buni alibi deyishadi.

D'Artanyan maslahatni mulohazali deb topib janob de Trevilnikiga g'izillab ketdi. Lekin, haminu gavjum mehmonxonaga kirib o'tirmasdan u kabinetga o'tishga ruxsat so'radi. D'Artanyan bu yorda tez-tez kelib turguvchi edi, shuning uchun uning iltimosini darhol qondirdilar, mulozim yosh hamyurti allaqanday muhim narsani ma'lum qilish istagida qabul etilishini o'tinib so'raganini javob de Trevilga yetkazish uchun ketdi. Besh daqiqadan so'ng janob de Trevil kabinetga o'tib bo'lgan edi. U d'Artanyandan o'zining unga nima nafi tegishi haqida uning buncha bemahal tashrifining boisini so'radi.

- Avf etgaysiz, taqsir! — dedi yolg'iz qolgan daqiqalardan foydalanib, soatni chorak soat orqaga surib qo'ygan d'Artanyan. — Men soat to'qqizdan ylgirma besh daqiqa o'tganda siznikiga qadam ranjida qilish uchun hali bemahal emas, deb o'ylabman.

- To'qqizdan yigirma besh daqiqa o'tdi deng? — devor soatga o'girilib, xitob qildi janob de Trevil. — Yo'g'-e, bo'lishi mumkin emas!

— O'zingiz bir qarab ko'ring, — dedi d'Artanyan, — amin bo'lasiz.

— Ha, to'g'ri, — dedi de Trevil. — Men kechroq deb ishonib edim. Lekin, menda nima ishingiz bor?

Shunda d'Artanyan qirolicha xususida tarqoq hikoya qilishga tutindi. Uning ahvoli borasidagi tashvishlarini baham ko'rdi, kardinalning Bekingemga qarshi qaratilgan rejalariga oid eshitgan gaplarini ma'lum qildi. Uning nutqi shuncha ishonch, shuncha xotirjamlik bilan sug'orilgan ediki, de Trevilning unga ishonmasdan iloji yo'q edi, ustiga-ustak uning o'zi ham kardinal, qirol va qirolichalarning munosabatlarida, aytib o'tganimizdek, allaqanday yangi bir narsani payqagan edi.

Soat o'nga zang urganda d'Artanyan yetkazgan ma'lumotlari uchun unga minnatdorchilik bildirgan hamda qirol bilan qirolicha hamisha jon-dili bilan xizmat qilaverishini nasihat qilib, mehmonxonaga qaytib kirgan janob de Trevil bilan xo'shlashdi.

Zinadan tushib bo'lib, d'Artanyan birdan asoni unutib qoldirganini esladi. Shuning uchun u jadal iziga qaytib, kabinetga kirdi-yu, shu zahoti soatning milini — uning orqada qolayotganini kelasi tong hech kim sezib qolmasligi uchun birpasda joyiga surib qo'ydi. Endi uning alibisini aniqlab berguvchi guvohi borligiga komil ishonch bilan u pastga tushib, ko'chaga chiqdi.

XI

Fitna boshlanmoqda

Janob de Trevilning huzuridan chiqib, d'Artanyan xayolga cho'mgancha uyiga qaytish uchun eng olis yo'lni tanladi.

O'z yo'lidan shunchalar og'ib, yulduzlarga termulib va dam jilmayib, dam xo'rsinib, gaskonlik yigit nimalarni o'yladi ekan?

U Bonasye xonimni o'ylardi. Shogird — mushketyorga bu juvon sal bo'lmasa ma'shuqalik omoli bo'lib ko'rinardi. Ko'hlikkina, turgan-bitgani sirdan iborat bo'lgani, qariyb hamma saroy fitnalaridan voqifligi dilbar chehrasiga alohida tashvish soyasi tashlab turgani holda u unchalik dimog'dor ko'rinmasdi, bu narsa g'o'r oshiq nazarida ayol kishiga

ulalalz joziba baxsh etardi. Bundan tashqari, d'Artanyan uni tintishga va ehtimol qiynoqqa solishga aynaylanib turgan azroillar changalidan yulib oldi, bu unutilmas yaxshiligi unda nozikroq bir narsaga aylantishi oson bo'lgan minnatdorchilik tuyg'usini uyg'otdi.

D'Artanyanning tasavvurida allaqachon — orzularning xayol qanotida uchishini qarang — yosh juvon yuborgan odam unga yaqinlashib, kutilajak viyoldan darak beruvchi nomani topshirar, siyloviga esa oltin zanjir yoki olmos ko'zli uzuk hadya qilardi. U zamonning yigitlari o'z qirolidan tortinmasdan hudyalar olishini biz aytib o'tgan edik. Axloq talablari past o'sha mahallar ular ma'shuqalari bilan ham oriyat talashib o'tirmasdilar. Ularning xonimlari deyarli hamma vaqt go'yo beqaror tuyg'ularini o'z tortliqlarining sobit puxtaligi bilan bog'lab qo'ymoqchiday, esdalik uchun qimmatbaho va noyob sovg'alar qoldirishardi.

U zamonlar ayol kishining yordami bilan o'zlari-ga yo'l ochishdan or qilmasdilar. Faqatgina go'zal bo'lganlar o'z husnlarini tortiq qilardilar, «eng sohibjamol qiz o'zida borini bera oladi, xolos» degan maqol shundan tarqalgan bo'lsa, ajab emas. Badavlatlari esa pullarining bir qismini berib yuborishardi. O'sha sersarguzasht zamon qahramonlarining egarlariga ma'shuqalari bog'lab qo'ygan sila yoki liq to'la hamyonlari bo'lmagan taqdirda na mansablarga, na jang maydonidagi g'alabalarga erishishi dargumon bir talay nomlarni aytib o'tish mumkin.

D'Artanyan faqir edi. Uch mushketyor do'stlari unga singdirgan xiyla badaxloq nasihatlar quyuni uning qishloqcha jur'atsizligini — bu nozik gul, bu shaftoli tukini — birpasda asar ham qoldirmay uchirib ketdi. O'z zamonining g'aroyib taomillari-ga bo'yin egib, d'Artanyan o'zini Parijda qariyb Flandriyada yurgan singari, istilo qilingan shaharda singari his qilardi: u yoqda — ispanlar, bu yoqda — ayollar. Unda ham, bunda ham kurashish lozim. Dushman mavjud, to'lanishi lozim xiroj bor edi.

Har holda, hozir d'Artanyanni ancha yuksak va beminnatroq tuyg'u idora qilayotganini aytmog'imiz zarur. Rost, attor unga badavlat ekanini aytgandi. Janob Bonasye singari go'l urning hamyonini rafi-qasi boshqarishi juda ehtimolligiga d'Artanyanning fahmi yetishi qiyin emasdi. Lekin, bularning ham-masi Bonasye xonimni ko'rgan zamon lov etib alanga olgan hissiyotlariga ta'sir etmadi, qalbida kurtak yozgan muhabbat qariyb mutlaq ta'madan xoli edi. Biz qariyb deyapmiz, negaki, go'zal, dilkash, burro yosh juvon, buning ustiga badavlat ham bo'lsa, bu xususidagi xayol ehtirosga xalal bermaydi, hatto, aksincha — uni kuchaytiradi.

Davlatmandlik bir talay kibor ikir-chikirlar bilan vobastaki, ular husnga, uzukka ko'z solganday mos tushadi. Nafis, oppoq rangidan ko'z qamashtirguvchi paypoq, to'r yoqa, bejirim kavushcha, sochga taqil-gan chiroyli tasma badbashara ayolni xushro'y qilol-maydi, lekin, xushro'yining jamolini ochib yubo-radi, qo'llar haqida gapirib o'tirmasa ham bo'ladi, chunki, ular bu narsalarning hammasidan foyda qiladi. Ayol qo'llari go'zalligini yo'qotmasligi uchun bekorchi bo'lishi lozim.

Bundan tashqari, d'Artanyan — uning mablag'-lari holatini kitobxondan yashirmadik — d'Artanyan lak ming pulga ega emasdi. To'g'ri, u bir kun kelib, shunday bo'lishini orzu qilardi. Lekin, bu xushtabad-dul uchun uning o'zi tayin qilgan muddat ancha yiroq edi. Hozircha esa, sevgili ayolning, bu zaifa mavjudotlarning bor quvonchini tashkil qilguvchi ming-minglab mayda-chuyda narsalarga zorligini ko'rib turib, unga shu son ming mayda-chuydalarni taqdim etish imkoniga ega bo'lmaslik — ne dahshat! Agar ayol badavlat-u, oshig'i faqir bo'lsa, u taqdim qilolmagan narsalarni loaqal ayolning o'zi xarid qi-lishi mmkin. Garchand, bu arzimas narsalarni u odatda erining puliga xarid qilsa-da, juda nodir hollarda uning qadriga yetiladi.

D'Artanyan nazokatli mahbub bo'lishga hozirla-nar ekan, g'oyat sadoqatli do'stligicha qolgandi. Latofatli Bonasye xonimga butkul maftun bo'lgani

holda u do'stlarini xotiridan chiqarmasdi. U ayol Atos, Portos va Aramislarni ergashtirib, Sen-Deni chlmazorida yoki Sen-Jermen yarmarkasida birga sayr qilishga yarashiqli edi, d'Artanyanning ularning oldida o'z g'alabasi bilan bir maqtanib qo'ygisi ham bor edi. Uzoq sayrdan keyin ishtaha ochiladi. Yaqin oradan beri d'Artanyan shuning fahmiga yeta boshladi. Ora-sira qo'l do'stning qo'liga, oyoqlar esa ma'shuqaning oyoqchasiga tegib turguvchi o'sha mo'lim ziyofatlardan birining evini qilish mumkin bo'ladi. Nihoyat, alohida mushkul daqiqalarda d'Artanyan og'aynilarining joniga oro kirish imkoniga ega bo'ladi.

Xo'sh, d'Artanyan barala tovush bilan bahridan o'tib, shivirlab, najot va madad va'da etib, izquvarlarning qo'liga topshirib yuborgan janob Bonasyechi? Kitobxonlarimiz oldida shuni e'tirof etishga majburimizki, d'Artanyan uni esiga ham olmasdi, mabodo xotirga olganda ham, u qayerda bo'lmasin makonida qolaverishiga xayolan tilakdosh bo'lish uchungina eslardi. Ehtirosning barcha turlari ichida muhabbat — eng xudbinidir.

Biroq, kitobxonlarimiz xavotir olmasinlar: qayga jo'natganlaridan g'ofil qolganini bahona qilib, d'Artanyan uni unutgan yoki o'zini unutganga so'layotgan bo'lsa ham biz uni esimizdan chiqarganimiz yo'q-ku, uning turgan makoni bizga ma'lum-ku. Lekin, oshiq gaskonlik yigitdan vaqtincha namuna olib, muhtaram attorga keyinroq qaytaylik.

Ishqiy xayollarga g'arq bo'lib, tungi samo bilan muhabbat qurib, yulduzlarga tabassm qilib, d'Artanyan Shersh Midi yoki o'sha yillari uni ataganlaridek, Shass-Midi ko'chasining boshiga tomon yurib bormoqda edi. Aramis istiqomat qilguvchi uyning yaqiniga borib qolgach, u do'stinikiga kirib, ne vajdan zudlik bilan, «qopqonga» kelishini iltimos qilib, Plansheni yuborganini izohlab berishga qaror qildi.

Planshe borganda Aramis uyida bo'lgan taqdirda, u shubhasiz, Go'rkovlar ko'chasiga oshiqqan, unda o'zining ikki do'stidan bo'lak hech kimni topolmay, bularning hammasining ma'nosiga tushunolmagan.

D'Artanyan do'stini nega chorlaganini sharhlab berishi zarur edi. D'Artanyan baralla tovush bilan o'z-o'ziga mana nimalarni so'zlamogda edi.

Ko'nglining to'rida u, qalbini bo'lmasa hamki, xayollarini tamom asir etgan dilbar Bonasye xonim to'g'risida gurunglashish uchun buni qulay bahona deb bilmogda edi. Sir saqlash layoqatini ilk oshiqdan talab etish mahol gap. Birinchi muhabbatga shunchalar jo'shqin quvonch hamroh bo'ladiki, uni baham ko'rish zarur, aks holda u oshiqni bo'g'ib qo'yadi.

Ikki soatki, Parij zulmatga cho'mgan, ko'chalar ham huvillab qolgan. Sen-Jermen tevaragidagi hamma soatlar o'n birga zang urdi. Havo iliq, sokin. D'Artanyan hozirgi Assa ko'chasi kesib o'tgan joyda mavjud bo'lgan tor ko'chada bormogda edi. Vojirar ko'chasidan, kechki shabnam va tun rutubatidan tirilgan bog'lardan shabada ufurayotgan muattar bo'ylar havoni bosib ketgan. Olislardan, garchi, zich yopiq darchalar ichidan bo'lsa-da, qay bir xarobotda vaqtixushlik qilguvchi sanqilarning qo'shiqlari keldi. Tor ko'chaning so'ngiga yetgach, d'Artanyan chapga burildi. Aramis istiqomat qilguvchi uy Kasset ko'chasi bilan Servandoni ko'chalarining orasida joylashgan edi.

D'Artanyan Kasset ko'chasidan o'tib oldi, zarang shabballari g'ovlab o'sgan, yovvoyi uzum bilan o'ralashib, tepasida zich yashil bostirma hosil qilgan do'stining uyi eshigiga yiroqdanoq ko'zi tushdi. Tuyqusdan allaqanday sharpa Servandoni ko'chasidan o'tganday tuyuldi d'Artanyanga. Bu sharpa ridoga burkangan bo'lib, d'Artanyanga dastlab u erkak kishiga o'xshab ko'rindi. Lekin, past bo'yi, raftori va harakatlarining jur'atsizligi qarshisida ayol kishi turganiga uni birpasda ishontirdi. Go'yo o'zi axtargan uyning shu ekanligiga gumon qilganday, ayol o'zi turgan joyni tuzukroq aniqlash uchun boshini ko'tarar, to'xtab qolar, ortiga bir-ikki odim tashlab, yana ilgari yurardi. D'Artanyan qiziqib qoldi.

«Unga xizmatimni taklif qilsammikin, — xayolidan o'tkazdi u. — Raftoriga qaraganda, u yosh, ehtimol, xushro'ydir. Albatta! Lekin, bunday bemahal-

da ko'chalarda izg'ib yurgan ayol faqat mahbubi bilan diydor ko'rishmoqqa chiqqan bo'lishi kerak. Azbaroyi shifo! Muloqotga xalal berish — tanish o'rdirish uchun makruh bahona».

Juvon bu orada uy va derazalarni sanoqdan o'tkazib, ilgari siljib bormoqda edi. Darvoqe, bu na'lohida urinishni, na vaqt talab etardi. Ko'chaning bu bo'lagida faqat uch imorat bo'lib, bor-yo'g'i ikki deraza shu ko'chaga qaragan edi. Ulardan biri Aramis band qilgan uyga muvoziy tushgan yondosh hostirmaning derazasi, ikkinchisi esa Aramisning derazasi edi.

«Xudo haqil» deb o'yladi birdan aqoidshunosning jlyani yodiga tushgan d'Artanyan. — Xudo haqi, bu kaptarcha bemahalda do'stimizning uyini axtarib yurgan bo'lsa, zap qiziq ish bo'lardi-da. Lekin, o'lay ngar, shunga o'xshab qoldi. Xo'sh, azizim Aramis, bu daf'a haqiqatga yetganim bo'lsin».

D'Artanyan kamroq joy olishga harakat qilib, eng qorong'i kunjakda, allaqanday kavakning to'rida turgan tosh taxtaning oldida yashirindi.

Juvon hamon yaqinlashib kelardi. Uning yoshligi borasida shak-shubhaga o'rin qolmagan edi: uni daf'atan fosh etgan raftoridan tashqari tovushi ham uni oshkor qilmoqda edi: u xiyol yo'talib qo'ydi, bu yo'taldan d'Artanyan uning tovushi sog'lom va jarangdor ekanini aniqlab oldi. Shu zahoti bu yo'tal — shartli signalmikan, deb ko'nglidan o'tkazdi.

Bu signalga xuddi shu singari signal bilan javob qillindimi yoki axiri u o'zga yordamsiz ham maqsadiga yetganini aniqladimi, ammo, birdan u Aramisning derazasi tomon dadil yo'naldi va darchani gajak qilingan barmog'i bilan uch karra bir maromda taqillatdi.

— Ha, albatta, u Aramisnikini taqillatyapti! — shivirladi d'Artanyan. — Ana xolos, janob riyokor! Aqoidni qanday o'rganishingizni endi bilib oldim!

Ayol taqillatib ham bo'lmasdan ichki rom ochildi va darchalarning tirqishidan lip etib, yorug' ko'rtildi.

— Aha, — dedi eshikdan ko'ra derazaga yaqinroq joyda quloq solib turgan yigit, — aha, kelgan xonimga ko'z tutishgan ekan-da! Hozir darcha ochiladi-da, xonim derazadan kirib ketadi. Juda soz!

Lekin d'Artanyanni g'oyatda taajjublantirib, darcha berkligicha turardi. Bir zum yilt etgan shu'la yo'qoldi-yu borliq qayta zulmatga cho'mdi. D'Artanyan bu uzoqqa bormas, deb qarog qildi-da, butun vujudi bilan ko'z va quloqqa aylandi.

U haq ekan. Bir necha lahzadan so'ng darcha ichkaridan ikki marta taqilladi.

Ko'chada turgan juvon unga javoban bir marta taqillatgach, darcha ochildi.

D'Artanyan nechog'lik xarislik bilan tikilganini, tinglaganini tasavvur etmoq mumkin.

Baxtga qarshi yorug'lik manbayi boshqa xonaga o'tkazilgan edi. Lekin, yigitning ko'zlari qorong'i-likka o'rganib qoldi. Bundan tashqari, ta'kidlashlaricha, gaskonliklarning ko'zlari xuddi mushuklarning ko'zlari singari qorong'ida ham ko'raverish qobiliyatiga ega emish.

Yosh juvon cho'ntagidan allaqanday oq jimit bo'g'cha chiqarib, uni shosha-pisha yozganini d'Artanyan ko'rdi. Bu ro'molcha edi. Ro'molchani yozib, suhbatdoshiga uning burchini ko'rsatdi.

O'zi Bonasye xonimning oyoqlari ostidan topib olgan, Aramis tushirib yuborganini esiga solgan ro'molcha d'Artanyanning ko'z o'ngida aniq namoyon bo'ldi.

— Bu ro'molchaning ahamiyati nima ekan o'zi, azbaroyi shifo?

O'zi turgan joydan gaskonlik yigit Aramisni ko'rolmas edi — deraza tagida turgan xonim bilan Aramis so'zlashayotganiga unda bir zum ham shubha tug'ilmadi. Sinchkovlik ehtiyotkorlikdan ustun keldi-yu, bu manzaraning ikkala ishtirokchisi diqqatini batamom ro'molcha jalb qilganidan foydalalanib, u yashin tezligida biron sharpa chiqarmay yugurganicha, ko'chani kesib o'tdi va devorning Aramis xonasi ichkarisiga ko'zi o'tadigan joyiga yopishdi.

Derazaga nazar tashlab, d'Artanyan sal bo'lmasa qichqirib yuborayozdi: tungi mehmon bilan Aramis emas, ayol kishi so'zlashmoqda edi. Taassufki, d'Artanyan, garchi, uning qomatini qorong'ida farqlasada, yuzini ko'ra olmasdi.

Shu dam xonada turgan ayol cho'ntagidan boshqa ro'molcha chiqarib, o'ziga uzatilganini o'sha bilan almashtirib qo'ydi. Shundan so'ng ikki ayol birlikki og'iz so'zlashdilar. Nihoyat, darcha yopildi. Ko'chada turgan ayol o'girilib, ridosining yopinchisini yuziga tushirib, d'Artanyandan bir-ikki qadam naridan o'tib ketdi. Lekin, bu ehtiyot chorasini hayalagan, d'Artanyan Bonasye xonimni tanib qolgan edi.

Bonasye xonim! Bu, o'sha degan gumon u cho'ntagidan ro'molcha chiqargan hamon bir chaqnab o'tgan edi. Lekin, o'zini Luvrga kuzatib qo'yishi uchun janob de La Portni chaqirtirgan Bonasye xonimning yana o'g'irlanish xavfi ostida tungi soat o'n bir yarimda ko'chama-ko'cha izg'ib yurishi ehtimoldan naqadar yiroq edi!

Demak, bu juda muhim bir ish yuzasidan qilinmoqda. Xo'sh, yigirma besh yashar juvon uchun muhim ish muhabbat bo'lmay nima?

Lekin, u jon hovuchlab, o'zining manfaati uchun yuribdimi yoki biror uchunchi shaxs manfaati uchunmi? D'Artanyan o'z-o'ziga bergan savol mana shu edi. Rashk azobi go'yo u tan olingan oshiq bo'lgani kabi qalbini tilkalamoqda edi.

Darvoqe, Bonasye xonimning qayga intiqayotganini tasdiqlab olishning odmi vositasi mavjud edi. Bu vosita shu qadar jo'n ediki, d'Artanyan o'ylab-netib o'tirmasdan unga murojaat qildi.

Lekin, taxmondan chiqqan haykal singari devordan ajralgan yigitni ko'rgan, uning oyoq sharpalarini eshitgan zahoti Bonasye xonim qichqirib yubordida, qochib qoldi.

D'Artanyan uni quvib ketdi. Ridosing burmalariga o'ralashib ketguvchi ayolga yetib olmoq d'Artanyan uchun hech gap emasdi. U ayol o'zi burilgan ko'chaning uchdan bir bo'lagini chopib o'tmasdan unga yetib oldi. Charchoqdan ko'ra

qo'rquvdan uning sira darmoni qolmagan, d'Artanyan qo'lini uning yelkasiga qo'yganda, u bir tizzasi bilan cho'kkalab tushdi va bo'g'iqlik tovush bilan qichqirib yubordi:

— Istasangiz, meni o'ldiring! Bari bir, men hech nima aytmayman!

D'Artanyan uni quchib, o'rnidan turg'izdi. Lekin, qo'llarida zil-zambil bo'lib osilib qolganini sezib, hushdan ketishiga sal qolganini tushunib, o'zining sadoqatini ta'kidlaganicha, uni yupatishga kirishdi. Bu ta'kidlarning Bonasye xonim uchun ahamiyati yo'q: yomon niyatda ham shunday va'dalar yog'dirish mumkin. Lekin, hamma gap ularni talaffuz etgan ovozda edi. Juvon bu ovozni taniiytganday bo'ldi. U ko'zlarini ochib, o'zini xo'p qattiq qo'rqitgan kishiga qaradi-yu, d'Artanyanni tanib, quvonchi ichiga sig'may, qichqirib yubordi:

— Oh, bu sizmisiz! — deb takrorlardi u. — Xudoyim, senga shukur.

— Ha, bu menman, — dedi d'Artanyan. — Xudo sizni qo'riqlash uchun yuborgan men bo'laman.

— Faqat shu sababdan meni kuzatibsiz-da? — istehzoli fe'li ustunlik qilib quv tabassum bilan so'radi juvon. Dushman deb o'ylagan odami, o'z do'stiligini bilgan zamon uning qo'rquvi bosildi.

— Yo'q, — javob berdi d'Artanyan, — yo'q, e'tirof qilaman sizga. Tasodif meni yo'lingizga solib qo'ydi. Do'stlarimdan birining derazasini ayol kishi taqillatayotganini ko'rib qoldim...

— Do'stlaringizdan birini? — uning so'zini bo'ldi Bonasye xonim.

— Albatta, Aramis mening eng qalin oshnalarimdan biri.

— Aramis? U kim?

— Qo'ysangiz-chi? Nahotki, Aramisni tanimayman, deb meni ishontirsangiz?

— Men bu nomni birinchi marta eshitib turibman.

— Demak, bu uyga birinchi marta kelishingizmi?

— Albatta.

— Bu yerda yosh yigit istiqomat qilishidan xabaringiz yo'qmidi?

Yo'q.
 Mushketyor-a?
 Yo'q, axir, yo'q!
 Binobarin, siz uni qidirmagansiz?
 Albatta, yo'q. O'zingiz ham ko'rgandirsiz,
 men ko'zlashgan kishi — ayol edi.
 Bu rost. Lekin, bu ayol — Aramisning tani-
 shimi?
 Qaydam.
 Unikida istiqomat qilsa-ya?
 Buning menga dahli yo'q.
 Lekin, u o'zi kim?
 O, bu sir — meniki emas.
 Aziz Bonasye xonim, siz dilbar, lekin, shu bi-
 lan birga bag'oyat sirli ayolsiz...
 Nima, bu yarashmayaptimi?
 Yo'q, aksincha, siz juda zebosiz.
 Bunday ekan, qo'lingizni bering, suyanib olay.
 Jonim bilan. Endi-chi?
 Endi meni kuzatib qo'ying.
 Qayoqqa.
 Men ketadigan yoqqa.
 Lekin, siz qayoqqa ketyapsiz?
 Eshikning tagigacha oborib qo'yganingizdan
 keyin ko'rasiz-da.
 Sizni kutish kerak bo'ladimi?
 Yo'q, bunisi behuda.
 -- Demak, siz yolg'iz qaytmas ekansiz-da?
 Ehtimol — ha, ehtimol — yo'q.
 -- Lekin, sizni kuzatajak shaxs-chi, u erkak kishi
 bo'ladimi, yoki ayol.
 -- Buni hali bilmayman.
 -- Bo'lmasa men bilib olaman!
 - Qay tarzda?
 -- Men poylab turaman-u, sizning kim bilan
 chiqishingizni ko'rib olaman.
 -- Bu holda — alvido!
 -- Bu qanaqasi bo'ldi.
 -- Sizning menga ortiq zaruringiz yo'q.
 -- Lekin, o'zingiz iltimos qilib edingiz...
 -- Dvoryanning yordamini, josusning azmoyi-
 shini emas.

— Bu o'ta shafqatsiz so'z.
— Odamni ixtiyorga xilof ravishda poylab yurgan kishini nima deb ataydilar?

— Andishasiz deb.

— Bu so'z o'ta yumshoq.

— Ilojim qancha, xonim. Ko'rib turibman, istaklaringizni ado etishdan o'zga chora yo'q.

— Nega bu istakni darhol bajarish xizmatidan bo'yin tovladingiz?

— Tavba qilish xizmat emasmi?

— Siz chindan tavba qilyapsizmi?

— O'zim ham bilmay qoldim. Bir narsani bila-man: agar o'zingiz ketayotgan joygacha kuzatib qo'yishga ijozat bersangiz, siz nimaiki istasangiz, hammasini bajo keltiraman.

— Keyin-chi, meni xoli qoldirasizmi?

— Ha.

— Meni poylamaysiz hammi?

— Yo'q.

— Chin so'zmi?

— Dvoryan so'zim!

— Unda qo'lingizni bering — ketdik!

D'Artanyan qo'lini berdi. Chehrasi xandon, lekin, hamon zirillab turgan juvon uning qo'liga suyandi. Ular shu zayl Lagarp ko'chasiga yetib oldilar. Bu yerda juvon ilgari Vojirar ko'chasida ikkilanganday taraddudlanib qoldi, lekin, keyin ba'zi nishonlaridan bo'lsa kerak, zarur eshikni tanidi.

— Endi bo'lsa, — o'sha eshikka yaqinlashib dedi u, — men shu yerga kirishim zarur. Olijanob yordamingiz uchun ming bor tashakkur. Yolg'iz bo'lganim taqdirda ehtimol duchor bo'lishim mumkin xavf-xatarlardan meni saqlab qoldingiz. Lekin, va'dangizga vafo qiladigan vaqt keldi. Men kerakli joyga kelib bo'ldim.

— Orqaga qaytishda-chi, siz xavfsiraydigan hech narsa bo'lmaydimi?

— Bo'lsa, o'g'rilar, bo'ladi-da.

— Bu hech narsa bo'lmaganimi hali?

— Ular mendan nimani olishardi, yonimda bir-miri yo'q.

Siz gerb tikilgan ko'rkam ro'molchani xotiringizdan chiqarayotibsiz...

Qaysi ro'molchani?

Oyog'ingiz ostidan topib, cho'ntagingizga solib qo'yganimni-dal!

Jim bo'ling, jim bo'ling, badbaxt! — xitob qildi Juvon. — Yoki meni xarob qilmoqchimisiz?

O'zingiz ko'rib turibsiz, sizni shunday bezilatlash uchun bir so'z kifoya qilgandan keyin sizga hali xatar tahdid solar ekan, bu so'z biror kimsaning qulog'iga yetguday bo'lsa, xarob bo'lishingizni o'zingiz ham tan olyapsiz. Quloq soling, xonim, — qo'lini ushlab, unga otashin nigohini qadagan holda xitob qildi d'Artanyan — quloq soling, dadilroq bo'ling, menga ishoning! Nahot ko'zlarimdan qalbim sizga nisbatan xayrixohlik va sadoqatga limmo-limligini uqib olmagan bo'lsangiz.

Men buni sezib turibman. Shuning uchun bir narsa asrorimni surishtirsangiz, mayli, lekin, o'zgalarining sirlari — bu boshqa narsa.

Yaxshi, — dedi d'Artanyan. — Lekin, men ularni tagiga yetaman. Basharti, o'sha sirlar taqdiringizga ta'sir etolarkanmi, ular meniki ham bo'lishi shart.

Sizni bundan xudo asrasin! — xitob qildi Juvon, uning tovushida esa shuncha xavotir eshitildi. d'Artanyan bexos seskanib tushdi. — Iltijo qilaman, menga daxldor hech narsaga aralashmang, zim-manga yuklangan narsani bajarishimda menga yordam berishga urinmang. Menga nisbatan his qilayotgan tuyg'ularingiz haqi, menga qilgan, umrim bo'yi yodimdan chiqarmaydigan yaxshiligingiz haqi iltijo qilaman. So'zlarimga ishoning. Meni ortiq o'ylamang, men endi siz uchun mavjud emasman, go'yoki siz meni hech qachon tanimagansiz.

Aramis o'zini xuddi men singari tutishi kerakmi? uning so'zlari og'ir botib, so'radi d'Artanyan.

Bu nomni, mana, uch-to'rt marta tilga oldingiz, taqdir. Vaholanki, menga u tanish emas, deb aytgan edim.

— Siz derazasini chertgan odamni tanimaysizmi? Qo‘ysangiz-chi, xonim! Siz meni juda laqma deb bil-yapsiz.

— Faqat meni ochiq gapirishga undamoq niyatida shu voqeaning hammasini to‘qib, o‘sha Aramisni o‘ylab chiqarganingizni bo‘yningizga oling.

— Men hech nimani to‘qiganim yo‘q, xonim, hech nimani o‘ylab chiqarganim yo‘q. Bor haqiqatni aytayapman.

— Siz oshnalarimdan biri shu uyda istiqomat qiladi deyapsizmi?

— Men shunday deyapman va uchinchi marta takrorlayman: bu do‘stim istiqomat qiladigan uy, o‘sha do‘stim esa — Aramis.

— Mavridi bilan hammasi oydinlashadi, — shivirladi juvon, — hozircha esa og‘iz ochmang, taqsir!

— Basharti, sizga shaydo qalbimni o‘qiyolganingizda edi, — dedi d’Artanyan, — siz unda shunchalar sinchkovlik ko‘rardingizki, menga rahmingiz kelardi, shunchalar muhabbat ko‘rardingizki, o‘sha sinchkovlikni darhol qondirgan bo‘lurdingiz. Sizni sevadiganlardan hadiksirash yaramaydi.

— Siz muhabbat to‘g‘risida juda tez gap ochdingiz, — boshini chayqab dedi juvon.

— Muhabbat menda ilk bor va tez uyg‘ondi. Axir men yigirma yoshga ham to‘lganim yo‘q-da.

Bonasye xonim unga zimdan qarab qo‘ydi.

— Quloq soling, men uchini topdim, — dedi d’Artanyan. — Uch oy muqaddam men Aramis bilan xuddi siz uning uyidagi ayolga ko‘rsatganingizdek ro‘molcha vajidan, aynan shunday gerblik ro‘molcha vajidan muboraza qilishimga sal qolgan.

— Qasam ichamanki, taqsir, — dedi juvon, — siz shu tergashlaringiz bilan mening tinkamni qurityapsiz.

— Lekin, siz-chi, xonim, biram ehtiyotkor o‘zingiz-chi, mabodo hibsga olish payti shu xil ro‘molchani sizdan topib olishganda bu obro‘yingizni to‘k-masmidi?

— Nega? Axir harflar meniki emasmi? «K. B.». Konstansiya Bonasye.

Yoki Kamilla de Bua-Trasi.

- Jim bo'ling, taqsir! Jim bo'ling! Agar mening boshimdagi xavf-xatar sizni to'xtatolmasa o'zingizga tahdid solguvchi xatarlarni o'ylab ko'ring.

Mengami?

- Ha, sizga. Men bilan tanishligingiz kasriga qamoqqa tushib qolishingiz, hayotingizni qurbon qilishingiz mumkin.

--- Unda endi yoningizdan qimirlamayman!

--- Taqsir, — tavallo qilib qo'llarini qayirgan ko'yi dedi juvon, — taqsir, men harbiy kishining vijdoniga, dvoryanning insofiga da'vat qilaman — ketding! Eshityapsizmi, soat yarim kechaga zang uryapti, menga bu soatda muntazirlar.

- Xonim, — ta'zim bilan dedi d'Artanyan, — men buncha o'tingan kishiga rad qilishga jur'at etolmayman. Tinchlaning, ketyapman.

- Siz ortimdan bormaysizmi, meni poylamaysimi?

- Men bu tobda uyimga qaytib ketaman.

- Oh, men bilganman, siz sofdil yigitsiz! — bir qo'lini unga uzatib, boshqasi bilan tosh devorga o'rnatilgan choqqina eshikning bolg'achasini ushlab, xitob qildi Bonasye xonim.

D'Artanyan o'ziga uzatilgan qo'lni ushlab olib, ehtiros bilan unga lablarini bosdi.

- Sizni sira uchratmaganim yaxshiroqmidi! — deb xayollar qa'riga nazar solmoq imkonini berguvchi va hislar idrokdan ustun kelayotganini isbot qilguvchi, ko'pincha ayollar nozik takallufdan a'lo ko'rguvchi o'sha qo'pollik bilan xitob qildi d'Artanyan.

- Yo'q, — haliyam qo'yib yubormagan d'Artanyanning qo'lini qisaturib, qariyb muloyim gapirdi Bonasye xonim, — yo'q, shunday deb aytolmayman: bugun iloji yo'q narsa, ehtimol, kelguvsida ro'yobga chiqar. Kim bilsin, bir kun kelib, ozod bo'lsam, o'shanda sinchkovligingizga malham bo'lasmikinman...

- Muhabbatim-chi, u ham shunday rijo qilsa bo'ladimi? — zavq tug'yoni ichida xitob qildi yigit.

- O, bu masalada o'zimni bog'lamoqchi emasman. Ko'nglimni topa bilishingizga bog'liq bo'ladi.

— Demak, xonim, hozircha...

— Hozircha men faqat minnatdorlik his qilyapman, taqsir.

— Siz benihoyat dilkashsiz, — ma'yus gapirdi d'Artanyan, — muhabbatimni suiiste'mol qilyapsiz.

— Yo'q, men o'ktamligingizdan bahra olyapman, xolos, taqsir. Lekin, ishonimg, va'dalarini faromush qilmaslik qo'lidan kelguvchi odamlar bor.

— O, siz meni eng baxtli bandaga aylantirib qo'ymoqdasi! Bu oqshomni unutmang, shu va'dani unutmang.

— Xotirjam bo'ling. Payti kelganda men hammasini yod etaman. Hozir esa keting, barcha avliyolar haqi, keting! Roppa-rosa o'n ikkida menga ko'z tikkan edilar, kechikib qolyapman.

— Besh daqiqagina.

— Ma'lum sharoitda besh daqiqa bu besh asr.

— Sevganingda.

— Gap oshiq xususida emas, deb sizga kim aytdi?

— Sizni erkak kishi kutmoqda!— qichqirib yubordi d'Artanyan. — Erkak kishi!

— Ana xolos, munozaramiz yangitdan boshlanyapti, — bilinar-bilinmas betoqatlik aralash xiyol tabassum bilan dedi Bonasye xonim.

— Yo'q, yo'q! Men ketyapman, ketyapman. Men sizga ishonaman, men sadoqatimdan, garchi, bu sadoqat tentaklikka yaqin tursa-da, ko'nglingiz to'q bo'lishini istayman. Yaxshi qoling, xonim, yaxshi qoling!

Shundan keyin uning qo'lini, go'yo shartta ajralishdan o'zgacha yo'sinda qo'yib yuborishga qurbi yetmaganday, u qo'qqis chetga otildi. Bonasye xonim bu orada qo'lga bolg'achani olib, xddi avval derazani chertganiday, bir maromda uch marta sust zarb bilan taqillatdi. Muyulishgacha yugurib borib, d'Artanyan o'girilib qaradi. Eshik ochilib va yopilib bo'lgan edi. Attorning xushro'y rafiqaasi endi ko'rinmasdi.

D'Artanyan yo'lida davom etardi. U Bonasye xonimni poylamaslikka so'z berdi va hatto, hayotmamoti uning qay tomonga ketgani yoki uni kim

kuzatishiga bog'liq bo'lgan taqdirda ham so'z bergandan keyin, bari bir, uyiga ketgan bo'lardi. Besh minut o'tar-o'tmas u Go'rkovlar ko'chasida hozir bo'ldi.

«Bechora Atos! — o'ylardi u. — U bularning hammasi ma'nosiga tushunmaydi. U meni kuta-kuta uxlab qolgandir yoki uyiga ketgandir, u yerda esa, o'zinikida ayol kishi o'tirganidan xabar topgandir. Atosning uyida ayol kishi! Darvoqe, Aramisnikida ayol bor edi-ku. Bularning hammasi juda g'alati, bu narsalarning oqibati nima bo'lishini juda bilгим bor».

— Chatoq, taqsir, chatoq! — degan tovush eshittilib d'Artanyan uning Planshe ovoziligini tanidi.

Gap shundaki, biror narsadan qattiq bezovta bo'lgan kishilarda uchrab turganidek, u o'z-o'zi bilan baralla so'zlaganicha, ichkarisida yuqoriga elt-guvchi zinasi bor uyning darvozaxonasiga o'zi bil-may kelib qolgandi.

— Nima chatoq? Bu bilan nima demoqchisan, axmoq? — so'radi d'Artanyan. — Nimalar sodir bo'ldi bu yerda?

— Har qanaqa falokatlar.

— Qanday?

— Avvalambor, janob Atosni hibsga oldilar.

— Hibsga oldilar? Atos qamaldimi? Nima uchun?

— Uni biznikida ko'rib qolishdi. Uni siz deb o'ylashdi.

— Uni kim qamoqqa oldi?

— Soqchilar. Ularni o'sha siz quvgan qora kiyimli kishilar chaqirishdi.

— Lekin, nega u o'zini tanitmadi, nega bu ishga sira aloqasi yo'qligini uqtirmadi?

— U zinhor buday qilmasdi, taqsir. Buning o'rni-ga u menga yaqin kelib shivirladiki: «Hozir sening sohibing forig' bo'lishi zarur, men emas. Unga ham-ma narsa ma'lum, menga esa hech narsa. Mayli, uni qamoqda, deb o'ylayversinlar, bu vaqt unga g'animat. Uch kunlardan keyin o'zimning kimligimni ularga aytaman, ularning meni qo'yib yuborishiga to'g'ri keladi».

— Ofarin, Atos! Olijanob qalb!— shivirladi d'Artanyan. — Uni qilig'idan tanib turibman. Xo'sh, soqchilar nima qilishdi?

— To'rttasi uni olib ketdi, bilmadim qayoqqa — Bastiliyagami yoki For-Levekkami. Hamma yoqni tintib, hamma qog'ozlarni olib ketgan qora kiyimlilar bilan ikkitasi qoldi. Boshqa ikkitasi bu orada eshikni poylab turdi. So'ngra, ishini tugatgach, uyni ostin-ustin qilib, eshiklarni lang ochiq qoldirib, ular hammasi ketishdi.

— Portos bilan Aramis-chi?

— Ularni topolmadim, kelganlaricha yo'q.

— Hali zamon kelib qolishlari mumkin. Ularni poylab o'tirganimni aytib qo'yishlarini iltimos qildingmi, axir.

— Ha, taqsir.

— Yaxshi. Unda joyingda qol. Agar ular kelib qolishsa, ro'y bergan hodisani so'zlab ber. Meni «Qarag'ay bujuri» xarobotida kutsinlar. Bu yerda qolish bexatar emas. Uyni kuzatishayotgan bo'lsa, ehtimol. Men janob de Trevilning huzuriga uni voqif qilib qo'yish uchun shoshilinch ketyapman, ularning oldiga — xarobotga boraman.

— Bosh ustiga, taqsir, — dedi Planshe.

— Lekin, sen shu yerda bo'lasanmi? Qo'rqmay-sanmi? — orqasiga qaytib va xizmatkorining ko'nglini ko'tarishga urinib so'radi d'Artanyan.

— Xotirjam bo'ling, taqsir, — javob berdi Planshe. — Siz hali meni bilmaysiz. Men qunt qilsam, mard bo'lishni bilaman, gapimga ishoning. Butun gap qunt qilishda. Bundan tashqari, men Pikardiya-danman.

— Demak, kelishdik, — dedi d'Artanyan. — Joningdan kechsang-kechasanki, posbonligingni tark etmaysan-a?

— Ha, taqsir. Xo'jayinimga sadoqatimni isbotlash uchun men eplayolmaydigan narsa yo'q.

«Juda soz! — ko'nglidan kechirdi d'Artanyan. — Bu yigitga qo'llagan choram jo'yali chiqdi, shekilli. Kezi kelganda undan foydalanib turmoq lozim».

Shundan keyin uning shu kunning yugur-yuguridan hiyla horigan oyoqlari bor tezlikda jadallab, u Eski Kaptarxona ko'chasiga yo'llandi.

Janob de Trevil uyida yo'q edi. Uning rotasi Luvrda posbonlik qilmoqda edi. U o'sha yerda o'z rotasi bilan birga edi.

Janob de Trevilning huzuriga yetish zarur edi. Uni ro'y bergan voqeadan ogoh etish lozim edi.

D'Artanyan Luvrga kirishga bir urinib ko'rmoqqa jazm qildi. Janob Deze-ssara gvardiya rotasining ust-boshi uning uchun ruxsatnoma vazifasini o'tamog'i kerak edi.

U yangi ko'prikdan o'tishni mo'ljallab, Pti-Ogyusten ko'chasidan so'ng sohildan yurib ketdi. Paromdan foydalanish fikri xayoliga bir keldi-yu, lekin, daryo yoqasiga tushib bo'lgach, qo'lini beixtlyor cho'ntagiga solib ko'rib, to'lov uchun hech nima yo'qligiga ishonch hosil qildi.

Genego ko'chasiga yetganda qo'qqis Dofin ko'chasi muyulishidan chiqib kelguvchi odamlarga ko'zi tushdi. Ular ikki kishi — erkak bilan ayol edi. Ularning qiyofasida neder d'Artanyanni taajjubga soldi.

Ayol qomati bilan Bonasye xonimni eslatar, erkak kishi esa tang qoldiradigan darajada Aramisga o'xshardi.

Buning ustiga yol, d'Artanyan Vojirar ko'chadagi deraza va Lagarp ko'chasidagi eshik fonida qunday ko'rgan bo'lsa, xuddi shu taxlit xotirida mahkam o'rnashib qolgan qora yopinchiga burkanib olgandi. Erkak kishi esa mushketyor libosida edi.

Yopinchiqning bosh qismi yuzlarigacha tushirilgan, erkak kishi esa yuzini dastro'molcha bilan panna qilib borardi. Bu ehtiyot chorasi ikkalasining ham tanilib qolmaslikka urinayotganidan dalolat berardi.

Ular ko'prikdan yurib ketdilar. D'Artanyanning yo'li ham, u Luvrga otlangani sababli, ko'priikka tushardi. D'Artanyan ularga ergashdi.

U o'n qadam yurmasdan ayol — Bonasye xonimni, erkak — Aramisligiga qat'iy amin bo'ldi.

Shunda daf'atan rashk tug'dirgan hamma shubhalarni uning ko'nglida yana bosh ko'tardi.

U pand yegan, o'z do'stidan pand yegan, allaqachon o'z yoriday sevib qolgan ayoldan pand yegan edi. Bonasye xonim jamiki xudolarni o'rtağa solib, Aramisni tanimayman deb qasam ichdi, chorak soat o'tar-o'tmas uni Aramis bilan qo'ltiqlashgan holda uchratib o'tiribdi.

D'Artanyan xushro'y attor xonim bilan atigi uch soatcha ilgari tanishib qolgani, o'zini olib qochmoqqa shaylanib turgan izquvarlar qo'lidan xalos etgani uchun minnatdorlik tuyg'usi demasa, uning o'zi bilan bo'lak robitasi yo'qligini, o'ziga hech qanday va'da bermaganini, hatto, xayoliga ham keltirmadi. U o'zini tahqir etilgan, aldangan, sharmisor qilingan mahbub deb his qilmoqda edi. Uning vujudini g'azab qamrab, yuzlari bo'riqib ketdi.

Juvon bilan uning hamrohi o'zlarini ta'qib qilishayotganini payqab, qadamlarini tezlatdilar. D'Artanyan qariyb yugurganicha ulardan o'zib ketdi, so'ngra iziga qaytdi. Ko'prikning butun shu bo'lagiga yog'du sochguvchi fonus yoritib turgan Samarit ayoli haykali yonidan o'tayotgan onda ular to'qnash kelishdi.

D'Artanyan ularning qarshisida to'xtadi, ular ham to'xtashga majbur bo'ldilar.

— Sizga nima kerak, taqsir? — bir qadam orqaga tislaniib so'radi mushketyor, uning xorijiy talafuzi, d'Artanyanni, shubhalarining bir qismida, har holda, xatoga yo'l qo'yganini tushunishga majbur etdi.

— Bu Aramis emas! — qichqirdi u.

— Yo'q, taqsir, bu Aramis emas. Undovingizga qaraganda siz meni boshqa kishi deb o'ylagansiz, shuning uchun sizni avf etdim.

— Siz meni avf etdingiz? — xitob qildi d'Artanyan.

— Ha, — dedi noma'lum kishi. — Menda hech qanday ishingiz yo'q ekan, o'tishga ijozat bering.

— Siz haqsiz, taqsir, — dedi d'Artanyan, — sizda hech qanday ishim yo'q. Lekin xonimingizda mening ishim bor.

Xonimimda? Siz uni tanimaysiz! — taajjub bilan dedi noma'lum kishi.

— Siz yanglishyapsiz, taqsir, men uni taniyman.

— Uh, — o'pkalab xitob qildi Bonasye xonim, — siz menga dvoryanning, harbiy kishining so'zini berdingiz, men sizning lafzingizga ishonsa bo'ladi, deb o'tiribman!

— Siz-chi, xonim, siz... — o'sal bo'lib g'o'ldiradi d'Artanyan, — siz menga va'da bergansiz...

— Qo'linga suyaning, xonim, — dedi ajnabiy, — yuravering.

D'Artanyan gangib, dovdirab, Bonasye xonim bilan uning hamrohi qarshisida qo'llarini qovushtirganicha turaverdi.

Mushketyor olg'a qadam tashlab, qo'li bilan d'Artanyanni chetga surib qo'ydi.

D'Artanyan orqaga sapchib tushib, qilichini sug'urdi. Ajnabiy ham yashin tezligida o'zinikini oldi.

— Avliyolar haqi, milord! — ularning o'rtasiga tushlanib, qo'llari bilan qilichlarga osilib, qichqirib yubordi Bonasye xonim.

— Milord! — Birdan xayoliga yarq etib bir fikr kelib, qichqirdi d'Artanyan. — Milord!.. Uzr, taqdir... Lekin, nahot siz...

Milord — gersog Bekingem, — nimtovushda gapirdi Bonasye xonim. — Endi siz hammamizni halok qilishingiz mumkin.

— Milord, siz ham xonim, tavallo qilaman, kechiringlar, meni kechiringlar! Lekin, men uni sevardim-da, axir milord, ham rashk qilardim. Muhabbat nimaligini siz bilasiz-ku, axir, milord. Meni kechiring, ayting, lutfikaramingiz uchun jonimni fiido qilolmaymanmi?

— Siz vijdonli yigitsiz, — deya gersog uzatgan qo'lini d'Artanyan ehtirom bilan qisdi. — Siz xizmatlaringizni taklif qilyapsiz — men ularni qabul etdim. Bizni Luvrgacha kuzatib qo'ying va bittayarimtasi bizni poylayotganini mabodo payqab qolasingiz, o'sha kishini o'ldiring.

D'Artanyan qo'lida yalang'och qilichini tutgan ko'yi Bonasye xonim bilan gersogni yigirma odimcha

oldinga o'tkazib yubordi va Karl I ning o'ktam va nazokatli ministrining amrini aniq bajo qilishga shay holda ularga ergashdi.

Biroq, yaxshiyamki, bu kech o'z sadoqatini amalda isbot qilish uchun yosh qahramonga bahona o'ng kelmadi va juvon viqorli mushketyor bilan birga bezovta bo'lmay, Luvrga yetib, Eshel ko'chasi qarshisidagi darvozadan kirib ketdi. D'Artanyanga kelganda, u Portos bilan Aramis ko'z tutib o'tirishgan «Qarag'ay Bujuri» xarobotiga oshiqdi.

Nima vajdan ularni bezovta qilganini izohlab o'tirmasdan faqat ularning yordami zarurday tuyulgan ishni o'zi uddalaganini ularga ma'lum qildi.

Endi esa hikoyamizga berilib, uch do'stning har birining o'z uyiga qaytishiga imkon berib, Luvrning ilang-bilang yo'llaridan gersog Bekingem bilan uning hamrohi ketidan yuraylik.

XII

Jorj Villyers, Gersog Bekingemskiy

Bonasye xonim bilan gersog ortiqcha mushkulotsiz Luvrga kirib oldilar. Bonasye xonimni qirolichaning shtatiga mansub ayol sifatida tanishar, gersog esa o'sha oqshom, biz zikr qilgandek, saroyda posbonlik qilguvchi janob de Trevilning mushketyorlari libosida edi. Darvoqe, Jerman qirolichaga ko'rko'rona sodiq bo'lib, biror gap kechgan taqdirda ham Luvrga o'z xushtorini olib kirgani uchun Bonasye xonimni ayblagan bo'lardilar, xolos. Hammasiga shu bilan xotima berilardi. Aybni u o'z bo'yniga olgan bo'lardi, garchi, uning pok nomi bulg'ansada, lekin, jahon zo'ravonlari uchun allaqanday g'arib attor ayolining pok nomi nima bo'pti!

Hovliga kirgach, gersog bilan Bonasye xonim yigirma qadamcha tosh devor bo'ylab yurdilar. So'ngra, Bonasye xonim kunduzlari ochiq, lekin, tunlari odatda berkilguvchi choqqina xizmat eshigining dastagini bosdi. Eshik surildi. Ular ichkariga

kirdilar. Atrof qop-qorong'i, lekin, Luvrning saroy xizmatchilari uchun ajratilgan bu qismidagi hamma yo'llakar Bonasye xonimga yaxshi tanish edi. Eshikni ortidan berkitib, u gersogning qo'lidani ushladi, ohista bir-ikki qadam tashladi, panjarani tutib, oyog'ini zinaga tegizdi-da, tepaga chiqq boshladi. Gersog unga ergashib bormoqda edi. Ular uchinchi qavatga yetib oldilar. Shu yerda Bonasye xonim o'ngga burildi, hamrohini uzun yo'lakdan o'tkazib, qayl qavatga tushdi, yana bir-ikki qadam yurgach, kalitni qulfga solib, eshikni ochdi va gersogni tungi chiroq bilan yoritilgan xonaga kiritib qo'ydi.

Shu yerda turaturing, milord, — shivirladi u. Hozir keladilar.

Shu gapni aytib, u o'sha eshikning o'zidan qaytib chiqdi, uni qulflab, gersogni shu so'zning tom ma'nosi bilan asir qilib qo'ydi.

O'zi batamom tanho qolganiga qaramay, gersog Bekingemning vahimaga tushmaganini qayd etmaslik mumkin emas. Uning tabiatidagi eng ajoyib jihatlaridan biri sarguzashtlarga tashnalik, butun romantik narsalarga ishqibozlik edi. Jasur, mard va muddabir bo'lgani holda shu xil sharoitda uning birluchi daf'a hayotini xavf ostida qoldirishi emasdi. Parijga uchib kelishga undagan Anna Avstriyskayaning nomasi soxtaligi uni aldab qo'lga tushirishi kerakligi unga allaqachon ma'lum bo'lgan edi. Lekin, Londonga qaytish o'rniga u voqe bo'lgan narsalardan foydalanib, qirolicha bilan diydor ko'rishmasdan ketmasligini, buni unga yetkazishlarini iltimos qildi. Qirolicha avvaliga qat'iyan rad etdi, so'ngra o'zining rad javobidan dilabgor bo'lib, gersog biror nojo'ya ish qilib qo'yishidan hadiksirab, jo'nab ketishga ko'ndirish niyatida uni qabul qilishga qaror qildi. Lekin, u xuddi shu qarorga kelgan oqshom gersogni Luvrga olib kirish topshirilgan Bonasye xonimni olib qochishdi. Ikki kun hech kim uning daragini topmadi, hamma ish to'xtab qoldi. Biroq, Bonasye xonim qutulib chiqib, de La Port bilan ko'rishgan hamono hammasi yana harakatga keldi-yu, u o'zi olib qochilmagan taqdirda uch kun il-